

KÜLTÜR BAKANLIĞI
YAYINLARI : 282
Ziya Gökalp Serisi
Seri : I, No : 9

ZİYA GÖKALP

MALTA KONFERANSLARI

Hazırlayan
Doç. Dr. M. Fahrettin KIRZIOĞLU

Doğumunun 100. yılında Ziya Gökalp'ın bütün eserlerini hazırlama kurulu :

Prof. Dr. Nihat Nirun (Başkan)
Hacettepe Üniversitesi Sosyoloji Bölümü Başkanı

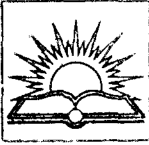
Prof. Dr. Hikmet Tanyu (Üye)
Ankara Üniversitesi Öğretim Üyesi

Rıza Kardaş (Üye)
Millî Eğitim Bakanlığı Talim ve Terbiye Dairesi Başkanı

Şevket Baysanoğlu (Üye)
Avukat - Ziya Gökalp Derneği Başkanı

Şevket Kutkan (İmlâ birliğini sağlamakla görevli)
Emekli Edebiyat Öğretmeni

Kültür Bakanlığı'nın 2/3/1977 tarih ve 256 sayılı kararıyle birinci defa 30.000 adet basılmıştır.

KÜLTÜR BAKANLIĞI
YAYINLARI : 282
Ziya Gökalp Kitapları
Seri : I, No : 9

MALTA KONFERANSLARI

Hazırlayan :
Doç. Dr. Fahrettin KIRZIOĞLU

Gündüz Matbaası — ANKARA - 1977

İ Ç İ N D E K İ L E R

53- 70 II. KONFERANS

KAVİM VE ÜMMET DEVİRLERİ - İSLÂMİYET'İN TÜRKLER'E TE'SİRİ-ROMA İMPARATORLUĞU' NUN HIRISTİYANLARA TESİRİ-OSMANLI İMPARATORLUĞU DÜZENİ - İSLÂMİYET'İN MİLLETLER CEMİYETİ'NE MÜSAİTLİĞİ

Ziya GÖKALP

("Başlangıçtan Meşrûtiyet'in Sonuna Kadar Türkler'de Devlet Düzeni" Üzerine, Malta'da Verilmiş)

DÖRT KONFERANS

(23 Ekim - 2 Kasım 1919)

———oOo———

Konferans'ta Tutulmuş Notlar'dan
Yayıma Hazırlayan :

Doç, Dr. Fahrettin KIRZIOĞLU
-46 Sahîfe Fotokopisiyle-

1976

S U N U Ş

1) Giriş

Yeni-Türkiye'mizin manevî yapıcısı, "Türk Âlemi'nin biricik Filozofu", yurdumuzda İçtimâiyât İlmi (Sosyoloji)' nin kurucusu ve ilk hocası, Rahmetli **Ziya Gökalp** olduğu, malûmdur. **"Diyarbekirli Müftüzâde Mehmed Ziya" Gökalp**'ın ailesi, muhîti, husûsî ve resmî tahsilleri ile, Arapça, Farsça ve Fransızca'yı nasıl mükemmel öğrendini, İstanbul'da Baytar Mektebi talebesi (1895-1898) iken, Felsefe'yi ve Fransa'da yepyeni bir ilim olarak gelişen Sosyoloji'yi, Fransızca ana eserlerden okuyarak, kendisini nasıl yetiştirdiğini, 1956 da basılan bir araştırmamızda gereği gibi tanıtmış ve hayatının kronolojisini de, ilk defa doğru olarak tesbit etmiştik (1).

1) Kırzıoğlu M. Fahrettin, «Yazılı Vesikalara Göre: Ziya Gökalp Müzesi ve Ziya Gökalp» 1956 İstanbul, Ziya Gökalp Ailesi Kütüğü» ve «Ziya Gökalp Albümü» ile birlikte, 96 s. («Kara-Amid» dergisinden ayrı basım).

1951-1957 arasında, "Diyarbakır Ziya Gökalp Lisesi"n-deki Tarih Hocalığımız sırasında, Rahmetli Gökalp'ın o şehirde ve İstanbul'daki ailesinden olanlarla, çok yakından tanışmıştık. Bu yakınlığa, 1942 de İstanbul'da Rahmetli Dr. Hasan Ferid Cansever'in yeniden çıkarttığı **"Türk Yurdu"** dergisinin **"Ziya Gökalp Özel Sayısı"**nda (sayı 5 - 6, s. 185 - 193) çıkan, **"Ziya Gökalp ve Onu Tanımıyanlar"** adlı yazımız da tesir etmişti. Diyarbakır'da, Ziya Gökalp'ın iki yaş küçüğü kardeşi Emekli Topçu Albayı ve Lise Matematik Öğretmeni **Mehmed Nihad Gökalp Beğ (1878 - 1954)** ile, sık sık görüşüyorduk. "Türk Milliyetçiler Derneği Diyarbakır Şubesi"nin orada çıkardığı **"İç-Oğuz"** dergisine, ricamız ve anketimiz üzerine Rahmetli M. Nihad Gökalp'ın hazırladığı **"Merhum Ziya Gökalp'ın Doğumu ve Ölümü"** adlı yazının ilk bölümü dercedilmişti (Ocak 1952, Sayı 1, s. 3 - 5). Yine ricamız üzerine F. Nihad Gökalp Beğ, ağabeyisi Ziya Beğ'in muhiti, ailesi, yetişmesi, Malta'daki sürgün hayatı ve ölümü üzerine de, en geniş bilgileri veren ve hâtıralarına dayanan bir yazı takımını hazırlamıştı (2).

---

2) Bu yazıların devamı, 1956'da İstanbul'da basılan «Kara-Amid» dergisi ile, ayrıbasımı «Ziya Gökalp ve Açılan Ziya Gökalp Müzesi» (s. 111-120) kitabında tarafımızdan neşredilmiştir. Biri çok sık 48 sahife ve öteki seyrek 37 sahife halindeki ayni mevzûlara ait iki uzun makalesinin aslı da izahlarıyla birlikte yeni yazıya çevrilerek bastırılmak üzere, bize emanet edilmiştir. Şimdi bunlar da, yayıma hazırlanmaktadır. Baskı işleri bittikten sonra asılları ya Ziya Gökalp Müzesi'ne veya Milli Kütüphane'ye verilecektir.

"Ziya Gökalp'ın Doğumu'nun 80. Yıldönümü" dolayısıyla, onun doğduğu dede - baba evini, **23 Mart 1956** da **"Ziya Gökalp Müzesi"** yaptırtan ve muhterem **Vali Fahrettin Akkutlu** Başkanlığında kurulan 14 kişilik "Komite"de, "Diyarbakır'ı Tanıtma Derneği" adına âzâ olup, "Kâtip"-lik vazifesini almıştık. Adı geçen "Komite" de, "Gökalp Ailesi" adına, Rahmetli M. Nihad Beğ'in büyük kızı ve eski Fransızca Öğretmeni Muhterem **Fatma Gökalp Hanımefendi** de vazife almış, ve evlerindeki kütüphane ile belgeleri, fotoğrafları, "Müze"ye vermek üzere bizimle birlikte çalışıyorlardı.

"Ziya Gökalp Müzesi"ne gerekenler verildikten sonra, o zaman birbuçuk yıllık kiracıları olarak "Gökalp Apartmanı"nda komşu oturduğumuz ve ailece çok yakın görüştüğümüz Muhterem Fatma Gökalp Hanımefendi, Rahmetli Babasının, "Kara-Amid" dergisinde ve ayrı basımlarında neşredilen yazılarının eski harfli müsveddelerini, "Müze" ye ve basılmayanları da ileride yine düzgünce yeni yazımıza geçirilip, bastırılmak üzere, bize lûtfen verdiler. Bu arada, Ziya Gökalp'ın ananinesi Hâcı-Fatma Hatun'un babası **Şair ve Müftü Hoca Mes'ud Lütfi Efendi**'nin Farsça-Türkçe manzum lûgati "Tuhfe-i Lûtfi"nin bir yazması ile Amucası Ziya Gökalp'ın 1919 da **Malta**'da verdiği **"Dört Konferans"** ın ağızdan ve aceleyle tutulan notların yazıldığı "Defter"i de verdiler: Okunması çok güç olan bu **"Dört Konferans Notları"**nı, yine bizim yanlışsız okuyup, yeni yazımıza çevireceğimize güvendiklerini, söylediler. İşte bugün 20 yıl sonra, bunun neşrine fırsat ve imkân bulundu.

2) **Edebiyat Fakültesi İçtimâiyât Müderrisi** Gökalp'ın **Tevkîfi ve Muhâkemesi**

1908 de İkinci-Meşrutiyetin İlânı'ndan sonra, **İttihad ve Terakkî Fırkası**'nın "Umûmî Merkez Âzası" ve gerçek "Mürşid"i olan ve bu yolla Milliyetçiliği iktidâra malettiren Büyük Mütefekkir **Ziya Gökalp Beğ, Mart 1912** de, "ekseriyyet-i azîme ile **Ergani - Madeni Sancağı'ndan Meb'us"** seçildiğinden, 18 Nisan'da **İkinci - Dönem Meb'uslar Meclisi** açılınca, **Selânik**'teki evini İstanbul'a getirmişti. Dört ay sonra bu Meclis feshedilince, Meb'usluğu da kalmadı. 23 Ocak 1913 te İttihadcılar tekrar iktidâra gelince, Maarif Nâzırlığı teklifini kabûl etmeyen Ziya Gökalp, Edebiyat Fakültesi'nde **"İçtimâiyât Müderrisi"** olmayı tercih ederek, Türk Gençlerini yetiştirmeğe başladı.

30 Ekim 1918 de imzalanan uğursuz **Mondros Mütârekesi**'nden üç ay geçince, **Dâmâd Ferîd Paşa Hükûmeti**, Boğazlar ile İstanbul'u filen işgal eden "İtilâf Devletleri"nden İngilizler'in isteği ile, eski iktidar mensuplarını ve Milliyetçi Aydınları tevkif ettirip, muhâkeme ettirmeğe başlattı. Bu arada, Malta'dan 28 ve 29 Ocak 1920 de kızlarına yazdığı mektuplarına göre **28 Ocak** ve bir İstanbul gazetesine göre de 30 Ocak 1919 Perşembe günü, Edebiyat Fakültesi'ne gelen bir heyet, "Müderrisler Odası"nda bulunan Ziya Gökalp'ı da, tevkif ederek, **Sirkeci**'deki **Polis Müdiriyeti**'ne götürdü (3). Aynı gün, 24 Türk aydını ve idârecisi de, yakalanarak, aynı dairedeki "Tevkifhâne"ye getirilmişlerdi.

---

3) Fevziye Abdullah TANSEL, **«Ziya Gökalp Külliyatı - II. Limni ve Malta Mektupları»**, 1965 Ankara, s. 164,165,167. Fakat, Üstad ay, gün, hafta yıl tarihinde dalgın olabilir. **«İkdâm»** gazetesi, 31 Ocak 1919 sayısı.

Sonradan, şimdiki İstanbul Üniversitesi Merkez (eski Harbiye Nezâreti) binası bahçesinin Süleymâniye Câmii'ne açılan kapısı üzerinde yeni yapı yerindeki **Bekirağa Bölüğü'nde** *zindan hayatına atılan* **Ziya Gökalp** *ve arkadaşları,* **"Dîvân-ı Harb"** (Sıkıyönetim) tarafından "muhâkeme" edildiler. Bu sırada, Büyük Mütefekkirimiz de, "Dîvân-ı Harb Reîsi" **Nazım Paşa** tarafından, **Türkçülük Fikirleri** ve **"Ermeni Tehcîri"** maddelerinden, sorguya çekildiyse de Üstâd'ın, Türklük adına verdiği keskin ve susturucu cevaplar yüzünden, **Nâzım Paşa**, "Reîs"likten istifa etti. Böylece,

---

Tevkif edildiği sırada **Ziya Gökalp'ın yanında** bulunan Tarih Müderrisi **Mehmed Şemseddin (Günaltay), «Millî Mecmua»**'nın 5 Kasım 1924 (1340) te çıkan 24. Sayısında (s. 378-379), **«Ziya Gökalp Merhum»** adlı yazısında, hâdiseyi ve **Gökalp'ı**, şöyle anlatıyor :

«Hiç unutmam: **Mütâreke'nin** meş'um günlerinde idi. (Arnavut Dâmâd) **Ferîd** (Paşa) hâini, Sadârete geçmiş. **İngilizler'in** talîmâtı ile, memleketin birçok güzîdelerini, toplatmıya başlamıştı. Bu vaziyet karşısında dostları, **Ziya Beğ'e**, muvakkaten saklanmak lüzûmunu ihtâr etmişlerdi. Fakat **Gökalp**, bu teklîfi kabûl etmedi. **Dârülfünûn**'daki Kürsüsünden ayrılmak istemedi.»

«Bir gün (30 Ocak 1919 da), **Dârülfünûn İçtimâiyât Dârülmesâîsi**'nde (Sosyoloji Enstitüsü'nde) birlikte, bir mes'eleyi münâkaşa ediyorduk. Birdenbire, kapı açıldı. Hâlâ, arasıra tesâdüf ettiğim uzunboylu, zayıfça, sarı ve kısa sakallı bir adam, içeri girdi. **Ziya**'ya yaklaşarak, eline bir kâğıt uzattı. Ben, bu adamın hâl ve tavrından, ayni zamanda kapının önünde bekliyen iki yabancının tarassudkâr vaziyetlerinden, kuşkulandım. Kâğıdın mâhiyeti hakkında birşey anlamak fikriyle, **Ziyâ'nın** çehresini tedkîka koyuldum. Fakat o, her vakitki gibi telâşsız, heyecânsız, hattâ biraz da lâkayiddi. Kâğıdı (okumayı) bitirdi, cebine soktu. Her zamanki gibi, itiyâdı veçhile, «Pek-âlâ» makamında boynunu büktü ve gelen adamla gitmek üzere, ayağa kalktı. Yürürken (bana) :

Türk Milliyetçiliği fikri ve tutumu, işgal altındaki **İstanbul'**da bile, Dâmad Ferid'in "Meclissiz Hükûmeti"ne rağmen, haklı çıktı (4).

«— Derse giremiyeceğim, İdare'ye malûmât veriniz!. diyerek, kapıdan çıktı. Vaziyeti anlamıştım: Gelen adam, Polis Hafiyesi, getirdiği kâğıt da, Tevkîf Emri idi. **Ziya, Dârülfünûn Kürsüsü'nden,** Hapishânenin râtıb bir köşesine götürülüyordu.»

«Hemen, arkasından koştum. Kapının önünde, elimi sıktı. Hafiyelerin getirmiş oldukları bir arabaya bindi. Yanına ve arabanın önüne oturan, haşîn tavırlı adamların muhâfazası altında, götürüldü!»

«Bütün bu mâcerâ esnasında **Ziya**, her vakitki gibi, sâkin ve telâşsızdı. **Ziya**, (sonradan götürüldüğü) **Bekirağa Bölüğü'nde** mevkuf; ve idâmına bir ipucu bulunmak üzere, **Dîvân-ı-Harb'e** götürülüp getirilirken (de), aynî vaziyette idi.»

«**Ziya'nın** dimâğı, milliyet huzmeleri saçan bir menba idi. Kendisi, tam mânâsıyle, **Fânî fi'l-Millet** olmuştu. Bunun içindir ki **Üstâd'a** yaklaşanlarda, **Milliyet Aşkı'nın** sönmez ateşi, derhâl iştiâl ederdi. **Ziya'nın siyasete** karışmasını, hoşgörmiyenler vardır. Fakat, ben şuna kaaniim ki, **Gökalp**, siyasete karışmamış olsaydı, îkaad ettiği Milliyet şu'lesinin tenvîr sâhası, bu kadar geniş olmıyacak, mesâîsinin semeresi, bu kadar az bir zamanda görülemiyecekti.»

Ziya Gökalp'ın büyük dâmâdı (Diyarbekirli Muharremzâdeler'den Edebiyat Muallimi **Ali Nüzhet (Göksel) Beğ, 1931** de İstanbul'da basılan **«Ziya Gökalp'ın Hayatı ve Malta Mektupları»** kitabında (s. 92, 94), Üstâd'ın tevkifi sırasında evine haber ulaştırmasını ve büyük kızının hâtırasını, şöyle anlatır:

Z. Gökalp, o gün, evine bir tezkire yazıyor: «Tevkîf edildim, merak etmeyiniz. **Polis Merkezi'ne**, yatak ve sâire gönderiniz!»

Sirkeci'deki Polis Umûm Müdürlüğü'ne, yatak ve öte-beri getiren büyük kızı **Seniha** (Göksel) **Hanım'a**, babası şunları söylüyor: «Merak etmeyin. Bu tevkîf, muvakattir. Bir gün gelip, bizi serbest bırakacaklar! diyor. Birkaç kitap istiyor.»

4) **«İkdâm»** gazetesinin 13 Mayıs 1919 sayısında neşredilmeğe başlanan **«İttihâd Rü'esâsı'nın Muhâkemesi»** başlıklı yazıda,

Ziya Gökalp'ın, elimizdeki «**Dört Konferansı**»ndan sonuncunun mevzûları ile ilgili ilk bölümü, buraya alıyoruz :

«**Ziya Gökalp Beğ'in İsticvâbı** :

REÎS — Sizin, **Yeni Mecmûa** nâmında bir eseriniz var mı?

Ziya GÖKALP BEĞ — **Yeni Mecmûa**, bir mecmûadır. Bendeniz de oraya, herkes gibi, yazı yazar idim.

REÎS — Siz orada, **Turancılık** hakkında bir makaale yaza rak, **Turancılığı**, **Osmanlılığ**'a tercîh etmişsiniz.

Ziya GÖKALP BEĞ — Benim, o mecmûada, **Turan Nedir?** serlevhalı bir makalem vardır. Bu makalemde : Bugün tasavvur edilecek hars, **Turan Harsı**'dır. Yani, **Osmanlı Türkleri**'nin bir harsı vardır. Bu harsı, dîğer **Türkler** de kabûl ederler ise, iştirâk ederler; yanî, bütün **Türkler, Osmanlı Türkçesi**'ni kabûl edeceklerdir. Bundan maksad, **Azerbaycan Türk**'leri ile, dîğer **Türkler**'e, **Osmanlı Edebiyâtı**'nı kabûl ettirmek; onları buraya cem'ile, müfîd âsârı, bütün **Türk Âlemi**'nde okutmak, demektir, demiş idim.

REÎS — Bu kabîl neşriyât, **Anâsır-ı Gayrimüslime**'nin, bâzı gûnâ hissiyâtını rencîde etmez mi?

Ziya GÖKALP BEĞ — Bütün **Anâsır-i Gayrimüslime**, kendi harslarında muhtâr olduğu gibi, her unsur da, kendi harsına mâliktir. Aksi fikir, **Türk Harsı, Türk Milliyeti**'dir diyenlerin fikrine gelince: **Biz Türk değiliz!** Dedikleri zaman, yalnız **Osmanlı** oluyorlar, yine diğerlerinden olmuyorlar. **Ermeni** (ve) **Rum**, (ayrı **birer**) millet'tir; biz, her milleti tasdîk ediyoruz. Milliyet iddiâsı, büsbütün başkadır.

REÎS — Halbuki, **Anâsır-ı Gayrimüslime** arasında, Türkçe'den başka lisânı bilmiyenler vardır. Milletlerin arasında olan râbıtayı teşdîd edecek yerde, bu gibi makaalelerden, ne gibi fâide me'mûl ettiniz?

Ziya GÖKALP BEĞ — Eskiden, Türkçe'den başka (lisân) bilmiyen **Rumlar**, kendi çocuklarını **Atina**'ya gönderdiler. **Ermeniler** de, keza. Her millet, kendi milletine doğru gitmek mec-

bûriyetindedir. **Wilson Prensipleri** de, bunu, büsbütün meydana çıkardı. **Osmanlılık,** siyâsî bir devlettir. Bir devlet dahilinde, müteaddit milletler olabilir. Onların terakkisine, milliyet prensiplerinin *inkisârı ile, mümânaat edilebilir. Bendeniz, bil'akis,* her milletin harsı, biribirine lâzımdır, dedim. Âdetâ, milletler arasında, bir nevî taksîm-i a'mâl vücûda gelmiştir. Müşterek sanâyi-i nefîse meydana getirmişlerdir. Bir milletin musikisinden, sanâyiinden yalnız kendisi değil, dîğerleri de mütelezziz ve müstefîd olur.

Milletlerde, millî zevk ile beraber, «exotique» zevk de vardır. Nitekim, **Pierre Loti'nin,** Türk sanâyiine, mimârîsine meclûbiyeti gibi. Bütün anâsır arasında, böylece, vifâka mâlik bir devlet hâsıl olmuş olur.

REÎS — Bu Mecmua için, Tahsîsât-i Mestûre'den, ne kadar para aldınız?

Ziya GÖKALP BEĞ — Ben, Mecmuanın Müdürü değil idim. *Yalnız, yazı yazar idim. İdâresine, karışmaz idim.»*

Mayıs 1919 sonlarına doğru Ziya Gökalp'ın, 1915 baharındaki **«Ermeni Tehcîri»**nden de **Dîvân-i-Harb**'de muhâkemesini gören Gazeteci **Hakkı Sühâ Gezgin,** 1942 de «Türk Yurdu»nda (Yıl XIV, Sayı 5-6, s. 150-153) çıkan **«Ziya Gökalp'ın** iki enstantanesi» adlı hâtıra yazısında, şunları belirtiyor :

«Dîvân-i-Harb Karşısında Ziya.»

«Yanan **Adliye**'nin etrâfı dolu, bahçesi dolu, merdivenleri, koridorları ve salonları dolu. Süngülü Jandarmalar dimdik ve put gibi, dilsiz. Binâya ağır, heybetli bir havâ çökmüş. Gazeteci kartım, bana yol açıyor...»

«Bu sırada kapılar, Maznunlara açıldı. (Eski İttihâd ve Terakki iktidârının) **Kabine** ve **Merkez-i-Umûmî Âzâları** göründü, **Ziya** da aralarındaydı. **Dîvân-i-Harb Hey'eti** de, sağdaki kapıdan girdi. **Gökalp'a** da, mâlûm şeyleri sordular. Sâkin, tereddütsüz cevaplar verdi. Nihayet :

Ziya Gökalp tevkifinden dört ay sonra ve son muhâkemesini müteâkıp, **28 Mayıs 1919** günü, saat 18 de, **Galata Rıhtımı**'ndan kalkan Princess Ena adlı bir İngiliz vapuru ile 67 Türk Aydını ve Kumandanıyla (ve Kars'tan Batum yoluyla getirilerek onbir "Cenûbigarbî-Kafkas Hükûmeti Mümessili" ile birlikte, sürgüne gönderildiği sırada, hem üç kızı ile hanımı, hem de kendisi parasızdı (5).

«— **Ermeni katliâmına, siz fetvâ vermişsiniz.** Buna ne diyeceksiniz? Diye sordular. Bu soru ona, yanardağın kapağını fırlatan bir hız verdi:

«—**Milletimiz'e iftira etmeyiniz. Türkiye'de,** bir **Ermeni katliâmı** değil, bir **Türk-Ermeni mukâtelesi** vardır. Bizi arkadan vurdular, biz de vurduk.. Dedi.»

«Böyle bir cevap alacaklarını ummamışlardı. **Nâzım Paşa**'nın ağzı açık kaldı. Kaşları alnına tırmanmış, gözleri faltaşına dönmüştü :

«— Demek, **Tehcir'i** de mazûr görüyorsunuz? Diye bağırdı.»

«**Ziya,** Diyarbekir şîvesiyle: —**Tebî!** Demekten çekinmedi. Bundan sonra **Dîvân'ca** en ağır, en korkunç suç sayılan şeyler, birer birer sıralandı.

«O, hepsini birer - **Tebî!** İle karşıladı.»

«**Dîvân-i-Harb'in** kanlı dekorundaki azametli gösterişi yıkan bu cevaplarda, bütün bir Tarih vardır. (Reîs) Nâzım Paşa'nın istîfâ kararında, bu târihî ânın te'siri, büyüktür. **Ziya,** Velîler'e mahsûs vekarı, nâmus ve fazîletle aydın yüzü, inandırıcı ilim vecidli heyecânı ile, bir çocuk gibi girdiği **Dîvân'dan,** işte böyle bir kahraman olarak çıkmıştı.»

Sonunda, «Mahkûmları, **Malta**'ya sürmeğe **karar verdiler.»**

29 Mayıs 1919 Perşembe akşamı Vapur, Limni Adası'nda **Mandros Limanı'na** gelince, 12 Türk arasında Ziya GÖKALP'ı da buraya indirip, telörgülü bir kampa koydular. (Fevziye A. TANSEL, **«Limni ve Malta Mektupları»**, s. 3,4,6,7,41.

5) **«İkdâm»** gazetesi, 29 Mayıs 1919 sayısında, GÖKALP'ın Vapur ile sürgüne gönderilmesini, «28 Mayıs» olarak gösterir.

İngiliz belgelerinde de, 28 Mayıs'tır (**Bilâl N. ŞİMŞİR**, **«Malta Sürgünleri»**, 1976 Istanbul s. 120-121). **Büyük dâmâdı Ali Nüzhet** (Göksel), **Ziya Gökalp'ın Istanbul'dan sürgüne gönderilişini**, şöyle anlatır:

«**İstanbul**'da dört ay devâm eden **mevkufiyeti»** ve **muhâkeme** edilişinden sonra, «nihâyet, bu muhtemel ölüm **tehlikesi**, nefy'e tebdil edildi. Memleketin birçok münevverleriyle berâber, **Gökalp** da **Malta**'ya (doğru) gönderildi. **Ziya'yı** vapurda gören dostlarının ve akrabâlarının anlattıklarına göre, o, gene **eskisi** gibi beşûş, her zamânki gibi ümitli idi. **Ziya Beğ**, senelerce devâm eden ilmî, siyâsî yüksek mevki'ine rağmen, parasızdı. Ne (İstanbul'da) oturacak bir mülk evi, ne de hazır parası vardı. Hattâ evinde, kendisine âid kıymetli denecek bir eşyâsı dahi yoktu.»

«Âilesinin (eşinin), babasından kalma birkaç parça **eşyâsı** vardı. **Ziya Beğ**'in **Malta**'ya sevkedileceği şâyi'ası üzerine, satıp savma sûretiyle tedârik edilen beşyüz lirayı **Büyük Kızı** (Seniha), babasına vermek üzere, sandalla vapura gitmiş. **İngiliz** askerleri, vapura girmesine mâni olmuşlar. Ziya Beğ'e haber verilmiş. Fakat, bir türlü kızını vapura aldıramamış. (Bir mendil içine konulup bağlanan paralar, vapura atılırken) alt güverteye düşmüş, hemen İngiliz neferleri tarafından kapışılmış» (**Ziya Gökalp'ın Hayatı ve Malta Mektupları**, s. 94-95,117). Ziya Gökalp, **Mondros**'tan yazdığı **26** Haziran 1919 tarihli mektubunda, bu para için şöyle diyordu: «Vapur'a getirilen para, henüz bulunamadı. **Sevk Zâbiti**'ne ve **Kaptan**'a mürâca'at etmiştim» (F.A. TANSEL, «Ziya Gökalp'ın Külliyatı II.» s.

3) Ziya Gökalp'in Sürgün Bulunduğu Malta'da Ders-Konferansları ve Yurda Dönüşü

Ziya Gökalp, "Türk Ocağı"ndan arkadaşı **Ağaoğlu Ahmed** ile birlikte on iki Türk, üçbuçuk aydan çok, **Limni Adası**'nın **Mondros Limanı**'ndaki kampta kaldılar. Sonra "Sürgün numarası 2759" olan GÖKALP ve onbir arkadaşı, yine Princess Ena Vapuru ile 18 Eylül'de buradan alınıp, **22 Eylül 1919** günü **Malta Adası**'na götürülerek, **Polverista**'da bir kışlaya kondular (6). Onun **Malta**'daki sürgün hayatını, mektuplarına ve başkalarının hâtıralarına göre, F.A. TANSEL Hanım, çok iyi anlatmıştır (Z. Gökalp'ın Külliyatı II. s. XL-LIII).

Elimizdeki bu **Dört Konferans"**, Ziya Gökalp'ın **Malta**'ya gelişinden bir ay sonra, **23 Ekim 1919** da verilmeğe başlanmıştır. Hâfızası son derecede kuvvetli olan Üstad, yanında yeterince kitapları ve notları bulunmadığı hâlde, eski dostları ile hayranlarından **Malta**'da esir (asker) veya sürgün (sivil) Türk Aydınlarının ısrârlı istekleri üzerine, **Konferans - Dersler** vermeğe başladı. Bunlar, o zaman Binbaşı iken esir olarak Malta'da bulunan Rahmetli kardeşi **M. Nihad Gökalp**'ın bize anlattığına göre: **Türkler'in Eski Hayatı, Türkler'de Devlet Düzeni, İslâmiyet'in Esâsları, Türkler'in İslâmlığa Eşsiz Hizmetleri, Türkler'de**

---

6) **F.A. TANSEL, «Ziya Gökalp Külliyatı II»** s. 39-42,44 **Bilâl N. ŞİMŞİR, «Malta Sürgünleri»,** s. 121 de, «21 Eylül'de» diyor. **Ziya Beğ'i,** «1919 senesinde, Malta'ya gönderilmek üzere, süngüler arasında **Divanyolu**'ndan geçirmişlerdi. (Dârülfünûn) **Talebeleri,** bu İlim Adamının arkasına takılarak **nümâyiş** yapmak istemişlerdi. Parlayan düşman süngüleri, buna mâni' olmuştu" (Enver Behnân [Şapolyo] «Filozof Ziya Gökalp», 1933 İstanbul, s. 19).

Ahlâk, Türkler'in İctimâi Tarihi ve Felsefe Dersleri gibi mevzûlar üzerinde idi. **Malta'da Avrupa** ve **İstanbul'dan** kitaplar getirten ve **Polverista-Valetta**'daki zengin **Umumî Kütüphane'ye** haftada ikigün devam edebilen Ziyâ Beğ'in yanında, asker Türk esîrlerinden, kendi kardeşi Topçu Subayı Binbaşı **M. Nihad Gökalp**, Diyarbekir Mebusları'ndan, Dayısı oğlu **Pirinççizâde Feyzi** (sonra, Ankara'da Nafia Vekili olan zât) ile **Zülfîzâde Zülfî Beğler** de, vardı (7). Bu yüzden, Malta'da parasızlıktan pek sıkıntısı olmadı.

"Liberal" düşüncedeki **Ahmed Ağaoğlu**, "Devletçi"lik taraflısı dostu **Ziya Gökalp'ın**, sürgündeki eşsiz nîkbınliği ile, **"Dersler"** vermeğe başlamasını ve buna meraklı olanları, şöyle anlatır:

"Malta"ya geldikten ve diğer arkadaşlarımıza kavuştuktan sonra, **Ziya** - kendini **Dârülfünûn'da** gibi hissederek-, başına **Sâbık Vekiller'i**, **Kumandanlar'ı**, **Meb'uslar'ı** topladı (sayıları, 110 kişiden çoktu). Ve, **Felsefe, İctimâiyat Dersleri** vermeğe başladı. (Batum-) **Çürüksulu Mahmûd Paşa'dan** başlıyarak, **Mersinli Cemâl Paşa'ya** kadar bütün yaşlı-başlı Devlet Ricâli, Nâmdâr Kumandanlar, ellerinde

7) E. Behnan'ın, adı geçen 1933 te basılmış kitabında (s. 61), beyzî bir çerçeveye alınan klişesi verilen bu dört Diyarbekirli'nin Malta'da çekilen fotoğrafı altında, «Ziya Gökalp Diyarbekir'de arkadaşlariyle» yazılması, yanlıştır. Üst kısmında, demir tel örgülerde görülen bu fotoğrafın tam klişesini ve dört kişinin adlarını, Ali Nüzhet (Göksel), 1931 de basılan «Ziya Gökalp'ın Hayatı ve Malta Mektupları»nda (s. 80-81 arasında kaymak kâğıtta) vermiştir. Rahmetli Nihâd Gökalp'ın, elyazısıyla arkasına yazdığı gibi, bu fotoğraf, 1920 de Malta'da çekilmiştir (Ziya Gökalp Müzesi ve Ziya Gökalp», Albüm, s. 91, Nu. 21) Feyzî ve Zülfî Beğler, «Son Osmanlı Meb'uslar Meclisi»ndeyken, Mart 1920 de İstanbul'da yakalanıp, Malta'ya sürülmüşlerdi.

birer defter ve kalem, **Üstâd**'ın etrâfına toplanırlar; ve haftalarca, aylarca bu **Dersler**'e devâm ederlerdi."

"**Ziya**, o tahlîl ve tasnîf kuvveti sâyesindeki sarâhat ve vuzûhu ile, **İçtimâiyât** ve **Felsefe**'yle o zamana kadar alâkaları olmayan ve zevâtı, bu mevzûlara o kadar ısındırdı, bunlarda o kadar alâka uyandırdı ki, bunlar (Malta'dan) kurtularak ayrıldıkları zaman, âdetâ tahassür ve teessür duyarlardı."

"**Ziya**'nın dehâsındaki ikinci büyük kuvvet, onun **Mefkûreciliği** idi. Zâten **mefkûre** kelimesini îcâd eden, lisânımıza sokan, o'dur. Mefkûreciliğin tabiî netîcesi, **Nîkbînlik**'tir. **Ziya** da, bütün büyük Mefkûreciler gibi, Nîkbîndi. Hiçbir zaman, hiçbir vaziyette **Ziya**'nın rûhuna yeis, ümitsizlik gibi fütûrlar, girememiştir. En müşkil, en karanlık zamanlarda o, daima etrâfına îman ve ümit saçmıştır. **Balkan Harbi**'nin zilletleri, **Umûmî Harb**'in felâketleri esnasında ben onu, istikbâle derin ümitlerle mâlî gördüm : **Türk**'ün ölmiyeceğine, onun kadar îmân etmiş bir adama, henüz tesâdüf edemedim."

"**Devletçi ve Cemiyetçi Türk Milleti**'nin ma'şerî vicdanından kahramanlar doğarak, milleti selâmet ve necâta sevkedeceklerine, derin bir kanâat perverde ederdi. Zâten **Ziya Beğ**'in târih hakkındaki nazariyesi, yüksek şahsiyetler ile ma'şerî vicdan arasındaki alâka ve münâsebet etrafında temerküz ederdi. **Ferd yok, cem'iyyet var * Hak yok, vazîfe var!** Düstûrunu, İçtimâî Felsefesi'ne, esas ittihâz etmişti" (8).

8) Ağaoğlu Ahmed, «Ziya Gökalp Beğ», Türk Yurdu» Dergisi, Kânunievvel 1340 (Aralık 1924), Cilt I, Sayı 3, s. 163-165.

Ziya Gökalp'ın Malta'da verdiği Ders - Konferanslar'dan, elimizdekinden başka üç takımının tutulan **"Notlar"** ının da yurdumuza getirildiğinden bahsedilir. Bunlardan birisini, Gökalp'ın eski talebesinden Rahmetli **Enver Behnan Şapolyo,** şöyle tanıtır: (Basılı eserlerini saydıktan sonra) "Bundan başka, bir de **Malta**'da menfâda iken, vermiş olduğu **Dersler** de, bir cilt tutacak kadar çoktur. **Bu Notlar** (Eski "İskân-i Muhâcirin Memurları'ndan ve Malta'da Gökalp'ın oda arkadaşlarından Altıncı Dönem) **Diyarbakır Meb'usu Veli Necdet (Süngütay) Bey**'de mahfuzdur: **Malta Dersleri**" (9).

Malta'dan, son kafile ile Anayurda dönerek 31 Ekim 1921 de **İnebolu**'da karaya çıkanlardan, **Eski İstanbul Polis (Kısm-ı Siyase) Müdürü Muammer Beğ**'in elinde de, **"Türkler**'in **İlim Karşısında Muhâkemesi»** adlı Ders - Konferansların, **Ziya Beğ** tarafından gözden geçirilmiş notları varmış (10). Her iki "Notlar"ın, bugün kimlerin elinde bulunduğunu araştırmak ve, elegeçerse, bunları bastırt-

---

9) Enver Behnan Şapolyo, «Ziya Gökalp-İttihat ve Terakki ve Meşrutiyet Tarihi», 247-248). Buradan alınarak, İsmet Binark-Nejat Sefercioğlu, «Ziya Gökalp Bibliyografyası», 1971 Ankara, s. XIV.

10) Diyarbakır-Ziya Gökalp Lisesi eski Felsefe Öğretmeni (şimdi, İstanbul İktisat Fakültesi Sosyoloji Profesörü) Cavit Orhan Tütengil, 1956 da İstanbul'da basılan, «Ziya Gökalp Üzerine Notlar» adlı risâlesinde (s. 8), şu haberi verir:

«İkinci kitâp, Türkçülüğün İlim Karşısında Muhâkemesi adını taşımaktadır. Malta'da verilen Konferanslar'dan olup, (Kardeşi Topçu Binbaşısı) Nihat Gökalp tarafından tutularak, Ziyâ Gökalp'ın gözden geçirdiği; ve kitap hâlinde basılmak üzere hazırladığı notlar, İttihat ve Terakkî devrinin İstanbul Polis Müdürü, sonra Sivas Valisi olan Muammer Bey'de kalmıştır.»

mak gerekir. "Gökalp'ın oniki defter tutan, 516 sahifeden ibaret (Malta'da verdiği) **Felsefe Dersleri, Türk Tarih Kurumu** tarafından (bastırılmak üzere) ailesinden satın alınmıştır" (F.A. TANSEL, *Ziya Gökalp'ın Külliyatı II*." s. XLV, not 52).

Ziya Gökalp'ın Malta'daki **sürgünlüğü, 22 Eylül 1919** dan **30 Nisan 1921** e kadar 19 ay, 8 gün sürmüş, son günü, **Malta**'dan vapurla, İtalya'nın **Taranto** şehrine hareket etmiştir (11). Ziya Gökalp ile öteki sürgünlerimizin **İngilizler** elinden kurtulması, 16 Mart 1921 de "Londra Konferansı" sırasında da **"Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmeti"**mizin İngiltere ile imzaladığı **"Esirlerin Mübâdelesi"** anlaşmasına göre mümkün olmuştur. Nihâyet, 30 Nisan 1921 de, 33 sürgün ile Malta'dan ayrılıp, ertesi gece Taranto'ya çıkarılan **Ziya Gökalp,** buradan on arkadaşı ile ayrılıp İtalyan bandıralı **"Frenç Ferdinand"** adlı bir gaz gemisiyle ve Kaptanının kurdurduğu çadır altında, **19 Mayıs 1921** (10 Ramazan) Perşembe günü akşamı, **İstanbul'a** gelmiş oldu (12). Böylece, **Üstâd'ın İstanbul'dan** ayrılıp, yine buraya dönüşüne değin aradan, iki yıldan bir hafta eksik bir zaman geçmiş oluyordu.

---

11) Malta'dan yazdığı son mektubu, Ali Nüzhet (Göksel) «Ziya Gökalp'ın Hayatı ve Malta Mektupları», s. *159*; **F. A. TANSEL,** adıgeçen eser, s. 604-605; Bilâl N. ŞİMŞİR, «Malta Sürgünleri» s. 420-421. Ziya Beğ'in kardeşi Binbaşı M. Nihâd Gökalp, «Savaş tutsağı» olduğundan, Ekim'e kalmıştı.

12) «İkdâm» gazetesi, 20 Mayıs 1921 sayısı; (Gökalp'ın kabrine mermer lâhdi yapan) Mi'mâr Hikmet, «Ziya Gökalp Beğ'in Malta'dan İstanbul'a Döndüğü Gün», Türk Yurdu dergisi, 10 Kasım 1928 Cilt 222, Sayı 204. Vapurdan inmeden Ziya Gökalp ile yol arkadaşlarının fotoğrafı, Enver Behnan (Şapolyo), «Filozof Gökalp» kitabında (s. 18) çıkmıştır.

4) **Elimizdeki Dört Konferans**'ın **Yazıldığı Defter**'in **Tarîfi ve Notlar Malta**'da verildiği tarihten beri, 57 yıldır basılmadan kalmış olan bu **"Dört Konferans"**a, **"Başlangıçtan Meşrûtiyet'in Sonuna Değin TÜRKLER'DE DEVLET DÜZENİ"** adını verebiliriz. Bu **Konferans Notları**'nın yazıldığı **"Defter"**in aslı, bir *"Ortak Ticârethâne Hesâbı"*na aitken, **İstanbul**'dan **Malta**'ya götürülmüş olduğundan, öteki yüzü de, «Konferans Notları» için kullanılmış ve sonradan üzerine, dört ayrı kimsenin yazıları yazılmıştır. Bize, **Ziya Gökalp**'ın çok değerli teşhis, tesbit ve sağlam fikirlerini tanıtan **"Dört Konferans"**ın bu biricik yazması bulunan defteri, bu yüzden gereği gibi tanıtmalıyız.

a) "Defter"in Tarifi ve Ticârethâne Hesâbı Bölümü

Aslı, 32 yapraklı ve 19 satırı ince mavi çizgili, 163 X 199 mm. boyunda ikinci hamur kâğıttan bir mekteb defteri olup, ince kırmızı kartondan her iki yüzü basılı kapağı, iki yerden tel dikişle yaprakları tutmaktadır. Fakat, her iki yüzden, kapağın üçte ikisi kesilerek, dibe yakın yerinden üçtebiri bırakılmıştır. *Ön kapağı üzerinde basma çerçeve* süsleri ile, iri puntolu bir EX (TRA) harfleri ile, en altta "48", yazısı kalmıştır. Arka kapakta ise, basılı olarak, İngiliz'lerin türlü ölçüleri ve zaman cetvelleri bulunmaktadır. (TA) BLES. Imperial Dry Measure, Square Measure, *Table of Motion, Table of Time, Days in the* Months, (TA) BLES. 10 Times, 11 Times, 12 Times (1 den 12 ye kadar çarpmalar cetveli).

Defter, aslında bir Ticârethâne Hesâbı için alınıp kullanılmıştır. Bu yüzden, sağdan 1 b- 22 a yaprağına değin, kurşun kalemle ve cetvelle düzgün olarak, çift sahife yüzüne yukarıdan aşağıya beşerden 10 çizgi ve üstten *de enine ve boydan boya ikişer çizgi çizilmiştir.* Bu

Ticârethâne Hesâbı bölümünün 1 a yaprağı (ilk sahifesi) aslında boş bırakılmıştır. Bu bölümün yapraklarının b yüzleri, sağdan sola : 1, 2, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 21 diye kara mürekkepli kalemle numaralanmıştır.

İlk çift sahifede (1 b - 2 a): "Kasa Hesâbı - Zimmet 625 000 kuruş. Yevmiye'nin Numrosu 1, Târihi **17 Mayıs 1335.** Mülâhazât: Şurekâ Tarafından Kasa'ya vaz'-olunan sermâye'den" yazıları sağdadır. Soldaki **"Matlûb"** haneleri, boştur. İkinci çift sahifede (2 b - 3 a) ise, 'Sermâye Hesâbı" belirtilerek, sağdaki hâneler boştur ve soldakinde: "Mıkdârı, guruş, 625 000, Yevmiye'nin Numrosu 1, Târîhi **17 Mayıs Sene 335";** ve "Mülâhazât"ta: "Şurekâ tarafından vazolunan sermâyeden. Beyânı: 100.000 **Tal'at Beğ,** 1000.000 **Şeref Beğ,** 300.000 **Abdullah Beğ,** 50.000 **Fahri Beğ,** 75.000 **Vâhid Beğ** = 625.000" yazılıdır. Öteki çift sahifelerin, hâneleri boş olup, 8. çift sahifeye değin, 3 - 8. çift sahifeler başlıkları şöyledir: "Banka ile Hesâb-ı Cârî Hesâbı", "Husûsât-ı Zâtiye Hesâbı", "Mağaza Müstahdemîn Hesâbı", "Mağaza Mübâyaâtı Hesâbı", "Mağaza Mübâyaâtı Hesâbı", "Fatura Hesâbı". 8. çift sahifenin sol yüzü, IV. Konferans Metninin son ve 46. sahifesinin altına gelmiştir.

"Ticârethâne / Mağaza Hesâbı" bölümünün 9 - 15. yapraklarının çift yüzlerindeki başlık yazıları, defter'in ters yönden başlanan **"Konferanslar"** bölümünün son 32 - 45. sahifeleri altına ters olarak gelmiştir. Bunlar, Konferanslar bölümünün 45 - 44 s. "Poliçe Hesâbı", 43 - 42 s. "Mesârifât-ı Müteferrika Hesâbı", 41 - 40 s. "İstikrâzât Hesâbı", 39 - 38 s. "Mağaza İcârı Hesâbı" 37 - 36 s. "Güzeşte Hesâbı", 35 - 34 s. "Hammâliye Hesâbı", 33 - 32 s. (III. Konferansın sonunda) "Simsâriye Hesâbı".

b) Dört Konferans Notları Bölümü : Yukarıda anılan "Ticârethâne Defteri"ni yazan ve Malta'da bu Konferans-lar'ı dinleyen zât, Defteri, kapak yazılarına göre, ters çevirerek, baştan bir yaprağı boş bırakıp, sağdan sola doğru **46 sahife**'ye, bunları, işittiğine göre yazmıştır. Böyle iken, çağın tahsilini mükemmel yaptığı, hattâ Fransızca bildiği anlaşılan zât, **hemen hiç imlâ yanlışı yapmadan** (13), çok çabuk yazan eliyle, **bu Dört Konferansı da yazmıştır.** Bu zâtın, ticârethâne bölümünde adları yazılı beş "sermâye" sahibinden birisi olması ihtimâli vardır. Kara mürekkeple ve ince ma'denî uçlu (dolma) kalemle devam edilmişken, 29. sahifenin 18. satırı bitmeden mürekkebi tükenmiş olduğundan, aynı satırın son iki kelimesiyle son 19. satırı ve müteâkip 30 - 33. sahifeleri, ya'ni **III. Konferans**'ın sonlarını, kurşun kalemle ve biraz daha irice yazmıştır. **IV. Konferans**'ı yine mürekkeple yazmıştır.

I. ve **II. Konferans** notları başında (1., 12. s.) âdete göre, birer **"Besmele"** remzi konmuş olup, son ikisinde, bunun yazılması unutulmuştur. Her Konferans'ın verildiği günün tarihi baştaki sol üst köşelere yazılmıştır : **I. Konferans** (s. 1), "23 Teşrîni evvel 919" (sâbit kalemle); **II.**

---

13) Konferans Notları'ndaki imlâ yanlışları, iki türlüdür. Birisi, Z. Gökalp'ın konuştuğu sırada, birkaç addaki seslerin, iyi seçkin işitilemeyişi yüzündendir: «Dokuz - Oğulları; Dokuz-Oğuzlar. Garbî-Oğullar, Garbî-Oğuzlar, Ala/Ana» gibi. Öteki de, *pek kullanılmayan Arapça, Urug,* nesil anlamındaki «Zürriyet»in çokluk biçimi «Zerârî nin, « » olarak yazılmasından ibaret gibidir. Z. Gökalp'ta hiç görülmeyen ve çok çabuk yazıp, cümleleri kaçırmamak kaygısıyla, not tutanın yaptığı, kaçınılmaz «devrik cümle»ler, vardır. Böyle cümleler de, tarafımızdan düzeltildi, yani, kendi sözleri, cümledeki doğru yerlerine konuldu.

Konferans, (s. 12 mürekkeple), **"Malta, 27/28 Teşrîni evvel 1919"; III. Konferans,** (s. 22, mürekkeple ve II. Konferans Notunun son dört satırı altı çizildikten sonra, devam edilerek), **"30/31 Teşrînievvel 1919", IV. Konferans,** (s. 34, yıl yazılmadan) **"2/3 Teşrînisânî".** Konferans Notlarında, Fransızca ibâreler de, Arap harfleriyle yazılmıştır.

3) **Dört Konferans Notları Defteri'ne Sonradan Yazılanlar:** Bunlar, başka başka beş kişi tarafından çizilip, yazılmıştır. 1.-Konferanslar bölümü başındaki boş yaprağın **1** *a* yüzünde 8 ve **1 b** yüzünde 4 olmak üzere, kurşun kalemle 12 hendese (geometri) şekli çizilmiş ve o zamandaki *matematik remzi* Arap harfleriyle konulan işaretlerle kurulan dâvâlar (problemler) çözülmüştür. **2.**- Yine bu boş yaprağın **1 a** yüzüne, kara mürekkepli kalemle, dört yerde çıkarma, toplama ve çarpma işi rakamlarla yapılmıştır (bunların mürekkebi soluklaşmış). **3.**- Aynı boş yaprağın **1** *a* yüzü ters çevrilerek, kara mürekkeple, solda "N" ve sağda "F" (Lâtin) harfleri yazılıp, her ikisinin altında ikişer toplama yapılmış (*N harfi altındaki ilk üç rakam Fransız/Avrupa işaretli*). **4.**- Yine bu yaprağın a yüzüne, çaprazlama ve kurşunkalemle, iri bir yazıyla **"Bu defter bakıldı"** yazılmış.

5.- **Mehmed Nihad Beğ**'in yazıları: Konferans bölümünün 1 a yüzü üst ortasındaki çarpma işi üzerine, kara mürekkeple ve üç satır halindeki yazı: **Ziyâ Gökalp Beğ tarafından Malta'da verdiği Konferans Notu'dur."** İlk Konferans'ın (1. s.) ilk satırı ile, üstteki "Besmele" işareti arasına, kara mürekkeple ve üç satır hâlinde yazılan : **"Ziya Gökalp Malta'da sivil esârethânesi olan Eski - Vardala Kışlası'ndaki sivil ve asker Türk esîrlerine verdiği Konfe-**

ranslar'ın, bir kısım Notu'dur" (14). Konferans Notu'nun ilk sahifesinde, ilk 6 satırdaki, iyi okunmayan kelimelerin üzerinden kara mürekkepli kalemle gidilip, okunaklı hâle getirilmeğe çalışılmış, Ayrıca, bu sahifedeki 6-9. satırda unutulan ve iyi okunmayan kelimeler, kuru kızıl kalemle ve 8 yerde virgül eklenmiştir. Ayni kurukalemle, **2 s.** nin 6, 7, 9 ve 10. satırlarındaki birkaç ibârenin altları çizilmiştir.

Yine Rahmetli **M. Nihad Gökalp** defterin "Ticâret Hesâbı" bölümü başındaki boş sahifenin iki yerine, şunları yazmıştır: sâbit kalemle 6 satır hâlinde, "Bu eser, Türk münevverleri ve bilhassa Avrupalılar arasında rağbet bulmuştur. 24.5.1940. **Filozof Gök Alp.** Bu tarihten sekiz sene evvel bu adla bir kitap yazan **Enver Behnan Şapolyo,** ki Ankara Gazi Lisesi ve Yenişehir Kolleji Târîh Öğretmenidir. Samanpazarı, Öz Sokak, Numro 6". Yanlamasına, üç satır hâlinde kara mürekkeple ve yeni yazımızla: **"Ziya** Gökalp'ın **Malta'da** verdiği konferanslardan bir kısmı".

Bunlardan başka, yine **M. Nihad Gökalp** tarafından olacak, Konferans Notları'ndan, okunamayan kelime ve

---

14) Rahmetli M. Nihat Gökalp Beğ, bu Konferanslar'ın ilk ikisi verilirken, Malta'daki «Asker Esirler» kampı Saint-Clément daydı. Ekim 1919 sonunda veya Kasım başında, Ağabeğisi'nin bulunduğu Polverista'ya gelerek, Konferanslar'ın son ikisine ve mutlaka Dördüncüsüne yetişti. Ziya Gökalp, 22 Eylül - 8 Aralık 1919 arasında Polverista Kışlası'nda, 11 Aralık 1919 - 5 Ocak 1920 arasında, Eski-Verdala'da bulunduktan sonra, 6 Ocak 1920 de Yeni Verdala'ya götürülmüştür (Fevziye A. Tansel, «Limni ve Malta Mektupları», s. XXXV - XXXVI, 76). Bu bakımdan, bu Konferanslar, Polverista'da verilmiştir.

ibârelerin üzerlerine, sâbit kalemle, ufak veya bir çizgisi uzun ve ufkî birer **çapraz işâreti** konulmuştur. 46 sahifenin hepsinde bulunan bu işaretlerin sayısı 200 den çoktur. Biz, bunları da okuduk ve ancak konunun ne olduğunu bulup çözemedik.

Defterin, dış kapağından kalan dip bölümünün iç yüzlerinde de, iki elden çıkma yazılar vardır. Ticârethâne Hesâbı bölümüne bakan içyüze, yukarıda işaret edilen, **Konferans Notları** başındaki boş yaprağın 1 a yüzündeki *kara mürekkepli kalemle çıkarma, toplama ve çarpmaları* yapanın kalemiyle alt alta üç yerde müselles (üçken) ve bir zâviye (açı) çizilerek, rakamlarla muâdele (problem) çözülmüştür. Konferanslar bölümüne kapanan yüzüne de, 1956 da bu Defteri, Muhterem **Fatma Gökalp Hanımefendi**'den aldığımız sırada, kara mürekkepli kalemle, sağda Dört Konferans'ın verildikleri tarihleri eski *yazımızla* yazdıktan sonra, üç satırda şunu yazmışız. **"Malta'da verilen Dört Konferans (Hunlar'dan 1919 Senesi'ne kadar Türk'lerde Millî İdâreler)".**

5) Notları Yeni Yazımıza Çevirirken Yaptıklarımız ve Eserin Mahiyeti.

Dört Malta Konferansı'nın yazıldığı 46 sahifenin bütününün klişelerini, bu ilk baskıda veriyoruz. Yazmanın aslını, Muhterem **Fatma Gökalp Hanımefendi** müsaade ederlerse, ilgililerin görmesi için, ya **Diyarbakır - Ziya Gökalp Müzesi**'ne veya **Ankara - Millî Kütüphane Merkezi'**ne vereceğiz.

Klişelerinden de anlaşılacağı gibi, çok çabuk ve yetiştirme kaygısı ile yazılan **bu Notlar'ı söküp okumak, pek**

kolay değildir. Biz de, belki yirmi defa okumak suretiyle, yukarıda işaret edilen okunamazlığına çapraz işaret konan ikiyüzden çok kelimeyi okuyabildik. Fakat, bunlardan üç ibareyi, hiçbir söze benzetemediğimizden, **çözemeden bırakıp, yerlerini, 1 - 2 santimce boş bıraktık.** Yeni yazımıza çevirirken, asıl sahîfelerin rakamları da yerlerinde işaret edildiğinden, klişelerinden veya yazmanın aslından, **kalan bu üç ibare'yi** (15) **okuyabilenler,** Kültür bakanlığı'mızın Yayım Müdürlüğüne lûtfen yazılı olarak bildirirlerse, II. Baskıda, bunların da okunuşu, yerlerine konur.

Notlarda, **Fransızca kelimeler** de, eski yazımızla yazıldığından, bunların aslını, kendi imlâlarıyla yazdık. İlk sahifemizin altında da işaret edildiği gibi, **Konferans Notları'nda,** yetiştirilememek yüzünden kaçırılan sözleri ve ibâreleri, hattâ cümleleri, **Ziya Gökalp'ın** "Türk Töresi" ve **"Türk Medeniyeti"** kitaplarına göre veya anlatılan mevzûnun icabına uyarak tamamlayıp, iki (   ) içinde gösterdik. Tarafımızdan yapılan gerekli ekleme ve îzahları da, iki [   ] arasında yazdık. Ayrıca, **Dört Konferans'ın** başlarında ve aralardaki **bütün başlıkları** da, mevzûlarına göre, **biz ekleyip, yerlerine koyduk. Noktalama işaretlerinin çoğunu** ve **bütün yatık dizilecek ibârelerin belirtilmesini de, biz yaptık.**

Ziya Gökalp'ın, Malta'da verdiği (belki de ilk olan) bu **Dört Konferans,** eklediğimiz başlıklardan da ilk bakışta anlaşılacağı gibi, basılı eserlerinde hiç işlemediği çok dikkate değer mevzûlar ve meseleler üzerindeki eşsiz görüş tahlîl ve düşüncelerini belirttiğinden, son derecede

---

15) Metin klişesi s. 27, 35, 45; bizim s. 30, 39, 49 da bunlar görülüyor.

ehemmiyetlidir. O'nun, **Türk Töresi ve Türk Medeniyeti Tarihi** adlı eserlerinde ve onlardan önce basılan araştırma makalelerinde, hep, **"İslâmiyet**'ten **Önceki Türkler**'in medeniyeti ve hayatı işlenmişken, bu **Dört Konferans**'ta, pek hulâsa da olsa, bundan sonraki çağlarımız da, çok değerli olarak ve Sosyoloji'nin güzel usûlüne göre işlenmiştir. Biz, **Büyük Türk Filozofu**'nun, **"Abbâsîler Ordusu'ndaki Türkler, Gaznelîler, Hakkaniye Karahanlılar, Selçuklular, Büyük - Selçuklular, Türkiye - Selçukluları"** ve, üç kıt'aya yayılarak eşsiz bir "Cihan İmparatorluğu" kurmuş bulunan **"Osmanlılar'ın Kuruluş, Yükseliş, Duraklama, Gerileme, Bölünme Çağları"**'nın, **"Nizâm-ı Cedîd, II. Mahmud, Tanzîmat, Islâhât Fermanı, I. Meşrûtiyet, II. Meşrûtiyet, İmparatorluğun Sonu"** ve **"Millî Devlet"** anlayışı üzerindeki toplu ve mukaayeseli fikir ve görüşlerini bir arada, bu **Dört Konferans**'ta bulmaktayız. Ayrıca, **İslâm**'ın **"Ümmet"** fikrinin, **'Abbaslılar**'a değin **"Arapçılık/Kavmiyet Taassubu"** yüzünden tatbik edilemeyişi ve Selçuklular'ın **"Arâzî ile Beytülmâl"** üzerindeki değişikliğini, **"Kölemen Ordu"** sistemini anlatışı da, henüz hiçbir tarihçinin ulaşamadığı bir açıklık ve tesbitle, bu eserde ortaya konmuştur.

Bugünkü yayınlar ve belgeler karşısında, Sosyolog olan Üstâd'ın birkaç hususta yanlış ve yanılması varsa da, bunlar üzerinde durmaya değmez. 78 yıl önceki bilgilerimiz karşısında, bunları, olağan görmeliyiz.

Dört konferans'ın, tarafımızdan yayıma hazırlanmasına imkân veren Muhterem Fatma Gökalp Hanımefendi'ye, kitâbı bastıran Kültür Bakanlığı'mıza sonsuz teşekkürlerimizi sunarız.

15 Mayıs 1976, Erzurum.
Doç. Dr. M. Fahrettin Kırzıoğlu

I. KONFERANS

23 Teşrîn-i evvel (1) 919

ESKİ TÜRK DÎNÎ TEŞKİLÂTI - TÜRKLER'İN İSLÂM OLUŞU ABBASİ ORDUSUNDA TÜRKLER (*)

[s. 1]

1. Eski Türk Dîninde Dörtlü Tasnîf

Türkler'in kavim devrinde, iki türlü teşkilât görüyoruz. Birisi, cemiyetin dörde taksimi, diğeri sekize taksimi. Dörde taksim, daha eski. Türkler'in daha demokratik bulunduğu zamanda teşkil olunduğu anlaşılıyor. (Bu) **Ak - Kemik, Kara - Kemik** ayrılmadan, hepsi bir sınıftan addedildiği zamandır.

---

*) Metindeki bütün başlıklar, noktalama işaretleri ve [ ] arasındaki ilâveler, tarafımızdan konmuştur. ( ) içindekiler ise, Ziya Gökalp'ın «Türk Töresi» ve «Türk Medeniyeti Tarihi»nden alınma veya bizim cümleyi tamamlamalarımızdır.

Bu tasnif, **cihât-ı esba'a** esasına müsteniddir. Her cihetin ayrı bir rengi olduğu gibi, bir hayvanı var, bir unsuru, bir mevsimi var. **Şimâl**'in rengi **Kara, Garb**'in **Ak, Cenûb**'un **Kızıl, Şark**'ın **Gök**. Sonra, mevsimler de, (dört cihete göredir:) **Şimâl**'in **Kış, Garb**'in Güz, **Cenûb**'un, Yaz, **Şark**'ın **Bahâr.** (Her cihetin, bir hayvanı vardır:) **Şimâl**'in **Domuz** yahut **Fâre, Garb**'in **Kaplan** yahut **Köpek, Cenûb**'un **Kuş, Şark**'ın **Koyun.** (Her cihetin) unsurları da : **Şimâl**'in **Su, Garb**'in **Demir, Cenûb**'un **Ateş, Şark**'ın **Ağaç** (tır).

Böyle(ce) âdetâ mevcudat, dört sınıfa taksim edilmiştir.. Esası, **cihât-ı erba'a**'dır. Bu da, cemiyetin, dört ulus'a ayrılmasından ileri geliyor. Uluslar'dan renklere, renkler(den) cihetlere, cihetlerden mevsimlere, mevsimlerden eşyaya geçiliyor. Yani, bu eşya arasında bir münâsebet-i kudsiyye mevcud farz ediliyor.

Meselâ, **"Kara - Kış"** ta'biri, oradan geliyor. Hattâ, denizlerin rengi (de) böyle: **Şimâl'**de [Trabzon kıyılarından bakışa göre] **Kara (deniz), Garb**'da [Antakya kıyılarından bakışa göre] **Akdeniz, Cenûb**'dakine [Sina Yarımadası'ndan Mısır'a geçildiğinde görülerek] **Kızıldeniz** diyoruz. [Hazar Denizi'ne, eskiden Azerbeycan/Şirvan Türk'leri "Gökçe-Dengiz", doğusundaki Türkmen'ler ise, "Ağ-Dengiz" derlerdi]. Bu isimler, tamâmen Türk manâtıkına verilmiş isimlerdir. Nasıl ki, **Seyhan, Ceyhan** ve **Kızılırmak** ve **Yeşilırmağ**'ı(n adlarını) **Türkistan**'dan getirdiğimiz gibi.

(Türkler'in bu dörtlü tasnifini) iptida **Çin'e**, (Milâd'dan Önce 247 yılında, Türk soyundan) **Tsin** [Çin] ler idhâl ediyor. (Edvard Chavannes [hattâ, Prof, Dr. W. Eberhard ve başka Sinologlar da], **Tsinler'in Türk** olduğunu iddia ediyor (1). **Çin** ismi, **Tsin** unvanından husûle gelmiştir. O halde, Türk dînine, Tsinler'in dîniyle başlamakta haklıyız).

(Tsinler'in dînine göre), **Semâ'nın: Gök - Han, Kızıl-Han Ak-Han Kara-Han** namlarında dört oğlu varmış. Ve **Semâ'nın Dört Oğulları'na: İlkbahar'da Kuzu, Yazın Kuş, Sonbahar'** da **Köpek, Kışın Domuz** eti kurban ediliyor. Her mevsimde, o mevsimin İlâh'ına, (o mevsimin hayvanı) kurban kesiliyor.

Bu da gösteriyor ki, bir zaman(lar) **Türk Budunları** yani her zümre-i siyasiyye, Dört Ulus'dan mürekkeb imiş; ve herbirinin bir İlâh'ı (Totemi) var(mış ki, herbiri, bir hayvan ismiyle anılır.) (Türkler, harbe giderken) konaklarında, **cihât-ı erbaa'ya (s. 2)** göre, ordugâh kuruyorlar. (Milâd'dan 199 sene evvel, **Hiyung-nu Türk** devletinin

---

1) KAŞGARLI Mahmud (Dîvânü Lûgati't-Türk, B. ATALAY tercümesi; I. 343, 436, 453), «Aşağı-Çin»in Kaşgar ülkesi, «Orta-Çin»in hıtay ve «Yukarı-Çin»in de Tawgaç ve Maçın da denilen şimdiki Çin olduğunu belirtir. İran destanını nakleden FİRDEVSÎ (Şehnâme, meselâ, 4508, 4637. beyitlerde), ilk ulu Türk cihangir hükümdarı Afrasyab'ın ülkesinin, «Türk ve Çin» elleri ve ordusunun, «Türk ve Çin» askerlerinden ibaret bulunduğunu nakleder. Akkoyunlu-Oğuznâmesi «Bahrü'l-Ensâb» da ise, «Çin»in, Türklerin uluatasının oğlu olduğu, anlatılıyor (ATSIZ neşri, «Tevârîh-i Cedîd-i Mir'ât-i Cihân», 1961 İstanbul, s. 12).

hükümdarı **Mete, Çin İmparatoru**'nun (Kao-ti'nin) karargâhını, dörtyüzbin süvari askerle muhasara etti. Mete, bu askeri dört livâya taksim etmişti. Herbiri, **Dört cihet**'ten birine ikame edilmiş olan bu dört süvari livâsı, Türk mantığına tevfikan teşkil edilmişti:

(**Şark** cihetindeki süvarilerin atları, **Gök** Baklakırı,) (**Cenub** cihetindeki süvarilerin atları, **Kula** (Doru) açıksarı,) (**Garp** cihetindeki süvarilerin atları, **Kır** Beyaz,) (**Şimâl** cihetindeki süvarilerin atları, "**Yağız** Siyah renklerinde olmak üzere, intihap edilmişlerdi.)

Ve bir de, bunların dördünün de, müşterek bir İlâh'ı var. (Bu da, "**Yak**" denilen Tibet-Öküzüdür. Bundan dolayıdır ki, senenin ortasında, Dört Ma'budun Babası'na [Semâ'ya] **Öküz** kurban edilirdi.) Herbirinin de, ayrı bir mukaddes unsuru var ki, bu teşkilât, akvâm-ı ibtidâiyye (dekine) benziyor. **Amerika**(da) **Zoniler** var. Onlarda, **altı cihet** esastır. Renkleri var. Cem'iyet, altı klana münkasımdır.

İşte bu devirde, demek ki, dört türlü kudsıyet var. Herbirinin nev'i başka. Yekdiğerine fâikıyeti yoktur.

Garipdir ki, bugün, (dilimizdeki) renk isimlerinde, dört rengin ayrıca mukabilleri var: **gök** renginin **mavi, kızıl**'ın **kırmızı, kara**'nın **siyah, ak**'ın **beyaz**'dır. Diğer renklerde, bu ikilik yoktur. Bu renkler, maddî olmaktan ziyade, manevî (mânâları) ifade ediyor. Sonra, kırmızı denince maddîdir. Kızıl'da ise, bir kuvvet ve maneviyat vardır: **Kızıl Gâvur** gibi: (**Kızıl - Elma** tabiri ile, kırmızı elma tabiri de, ayni mânâya değildir. **Gök - Tanrı** yerine, Mavi-Tanrı deni-

lemez). **Gök - Türk** Moğol dediğimiz zaman bu, **Mavi (Türk)** demek değildir.

Görülüyor ki, bu kelimeler, dört türlü kudsiyetin izini taşıyor. Ve bunu biz, mübhem olarak hissediyoruz. Esrârengiz olunca, bu kelimeleri kullanıyoruz. Bu (nu) bilâhare tasavvufta görüyoruz: **Aktâb-ı Erba'a.** Her bir cihetin bir **Han**'ı olması, onu andırıyor.

Yakutlar'da, (küçük şamanlar çoktur. Fakat, herbiri dört cihetten birine hâkim olmak üzere, yalnız) **Dört Büyük Şaman** olabilir. (Herbiri), Cihât-ı Erba'a' da bulunabilir. Diğerleri, bunlara tâbidir.

Sonra, eski lejandlar, dörtlüdür: **Türk-Han**'ın, dört oğlu var. (:Çiğil, Barsgan, Tüng, Ilak). **Bogu-Tigin**'in dört kardeşi var (:Or-Tigin, Kotur-Tigin, Yukak - Tigin, Songur-Tigin). **Mogol-Han**'ın (da) dört oğlu var (:Kara-Han, Or-Han, Kür-Han, Küz-Han). Ve orada **Kara - Han,** Şimâlin Hanıdır. Biraz tedkik edince işte meydana çıkıyor.

Bu cihetlerin hayvanları da tarihî devletleri gösteriyor. Meselâ, **Şark**'ta **Koyun**, Türk'lerin eski **Hiyung-nuları** ki, aslı **Koyunlar**'dır. **Şimâl**'de **Tunguzlar** ki, **Domuz** (lar) demektir. **[s. 3] Garb**'de **Sakalar,** Farsça (Sağ, Seg =) **Köpek,** sonra **İt-Barak** namını alır ki, bir nevi Köpek (tir). **Cenûp**'ta **Kuşân**'lar var ki, bunlar(ın) **kuşân** (= Kuş'lar) olması muhtemel (dir). İhtimal ki, (bütün) bunlar, tesadüften ibaret olabilir.

Muhakkak olan, en eski tasnîf-i içtimâî, bu Dört Ulus esasına müstenittir. Türkler'in **"Anâsır-ı Erbaa"**sı, (ki

Ağaç, Su, Demir ve Ateş'tir). **Yunanîler**'inkine benzemiyor. Meselâ Ağaç, (Su), sonra Toprak yerine, Demir'i alıyor. **Demir**'in, **Su**'yun, **Ateş**'in **ve Ağaç**'ın mukaddes olması, buradan geliyor. Bunların kudsiyetleri, başka başka mahiyettedir.

(Fezâ'nın: **Şark, Cenûb, Garb** ve **Şimâl** gibi dört cihetinden başka) bazen beş adedi geçiyor ki, **Merkez**'dir. Şecerelerde **Merkez, Baba** oluyor; ötekiler, **Oğullar**'ı oluyor. O zaman da anlaşılıyor ki, **Türkler**'de "Cemiyet - perestlik" vardır. (Herbiri, Dört Ulus'tan birinin İlâh'ı olan) **Semâ**'nın **Dört-Oğlu** var (: Gök - Han, Kızıl - Han, Ak - Han, Kara-Han). Bir adam, hem kendi **Ulus**'unun **Ma'bûdu**'na, hem de, (Baba olan Semâ/Gök-Tanrı'dan ibaret) **Umûmî-Ma'bud**'una tapıyor.

2. Eski Türk'lerde Sekizli ve Yirmidörtlü Teşkîlât

İkinci Devir'de **Sekiz (li)** esası çıkıyor. (Fezâdaki) **Dört Cihet**'in arasından çekilen hatlarla, **Sekiz Cihet** oluyor. Buna, **Merkez** (de) ilâve edilince, **Dokuz** oluyor.

Bu (tasnif) de, eskidir. Ya **Dokuz** olur veya, **İkisi Ana-Baba, Altısı Evlât** (ile, **Sekiz**) oluyor. **Oğuz - Han**'ın (Gün, Ay, Yıldız, Gök, Dağ, Deniz Hanlar adlı) **Altı Evlâdı** olması gibi. bir de, **Dokuz-Oğuzlar** var.

Bütün **Şark - Türkleri**'nde, **Dokuz** adedi mukaddes (tir). **Kaşgar** (Karahanlılar) **Hanları**'nda, Hakan'ın **dokuz tuğ**'u **dokuz sancağ**'ı var. O zaman da Sancak, Al renkte imiş. Halbuki **(Osmanlı)lar**'da Hakan'ın altı **tuğ**'u vardır.

Sadrıa'zam, beş rütbeye kadar verir; altıncı (sı), Padişâh'a mahsustur.

Garbî - Oğuzlar'a, **Altı - Oğuz [Boz - Ok], Üç - Ok** namı veriliyor. Ve [bu] taksime de bakılsa, altıdır. **Oğuz-Eli,** [Oğuz-Han'ın Altı-Oğlu'nun adlarıyla anılan] Altı büyük [Budun]a ayrılıyor. Badehu [bu Budunlar'dan] herbiri dörde ayrılmakla, **Yirmidört (Oğuz Boyları) çıkıyor**.

Yakutlar, [Rus Çarı I.] Deli **Petro** zamanında, **"Mukaddes-Kaz"**ı göstermek için, **Petersburg**'a celbe (dil)miş; **Yirmidört - Şaman** gitmiş. Bundan, orada da, **Yirmidört Teşkilâtı** (mevcut) olduğunu anlıyoruz. **[s. 4] Selçukîler**'de, **[Eyyûbîler**'de ve onlardan geçmiş olarak] **Mısır-Kölemenleri**'nde (de), bu Yirmidört (teşkilâtı) var idi. Vezirler'in **yirmidört-içağası vardı.**

Fakat, bu **Sekizli Tasnif,** aristokratik devirdedir. (Bu çağda) **Ak-Kemikler, Kara-Kemikler** ayrılmıştır. Bundan dolayı, **Dokuz - Oğuzlar** (Uygurlar'ın) yanında, bir de **Sekiz - Oğuzlar** var. (Bunların adı, sonradan Mogolca'ya tercüme edilerek, **Nayman** = Sekiz denilmiştir).

3. Yakut Türk leri Dîninde Şaman ve Hâmî Ruhlar

Yakutlar'da, **(Yukarıdaki) - Semâ**'nın **dokuz, Yeraltındaki - Semâ**'nın **sekiz** tabaka olduğunu görüyoruz. İşte, [millî töreye göre], **Ak - Kemik**'ten olan **Dokuz - Soy**'un ecdâdı, Semâ-Tabakası'nda, **Kara - Kemik**'ten olanlar(ınki) Yeraltı'ndaki Sekiz - Tabaka'da bulunuyor.

Oğuzlar'da buna, **Boz-Ok** (ve Üç-Ok) deniyor. (Bu Oklar'ı teşkil edenlerin adlarına bakılırsa) üçü Semâ'da

(Gün, Ay, Yıldız Hanlar), üç Yeraltı'nda (Gök, Dağ, Deniz Hanlar) bulunuyor. **Boz - Oklar** hâkim, **Üç-oklar** tâbi'dir. (Eskiden **Sekiz-Oğuz** diye tanılan) **Nayman Türk**'leri var ki, **Cengiz (Han)** çıktığı vakit, hâkim idiler. **Nayman, mogol**ki, **Cengiz (Han)** çıktığı vakit, hâkim idiler. **Nayman,** mogolca **sekiz** demektir.

İşte bu devirde de, "Cemiyet-perestlik" var. Yine, Büyük-Soylar'ın Timsalleri'ne tapılıyor. Aristokratlar, Semâ'yı, kendilerine inhisar ettiriyorlar. **Kara-Kemikler'**i de, Yeraltındaki-Semâ temsil ediyor. Umûmunun, bir ceddi var: Hep, (dünyayı yaratan) **Kara-Han**'dan vücûda geliyor. **Gök-Tanrı,** hepsine hâkim oluyor. Ve tabiî, o ilk Dörtlü Tasnif, bu ikinci devirde, halk arasında kalıyor.

(**Yakutlar'**da ve **Altaylı-Türkler'**deki) asıl Şamanlar da, **Kara-Kemikler'**e mensuptur. Ve Sihir Tasnîfi, bu dört esasa istinad ediyor. Dînî Tasnif, **Şark-Türk'**lerine göre Sekiz, Dokuz; **Garb-Türkleri'**nde, Altı esasına istinad ediyor.

Yunan Mitolojisinde, bunun mukabili var: Natürist İlâhlar, Natürist bütün dinde mevcuttur. **Jupiter,** (Türk'lerdeki) **Gök - Han'**a kıyas olunur.

Kadınlar da, bu eski Dört (lü) Teşkîlât'a merbut. O zaman cemiyet, daha ziyade "Mâderî" bir şekilde imiş. **Yakutlar'**da, Şamanlar'ın birer pîr'i var: **"İye-Kila".** Bir de, **ruh-hâmiyeleri** [s. 5] var: **"İye-Yezid".** Pîrleri, perileri kadın cinsinden. "Şaman" (Kam) dedikleri kuvvet, kadında bulunduğundan, (âyinler sırasında) Şaman, kadın kıyafetine giriyor. Eski din, sihir mahiyetini alıyor. Halk, bir dîne

tâbi. Asıl resmî din, (aristokrat sınıf) **Ak-Kemikler**'in oluyor. Böylece, iki din, biri "resmî", diğeri "sihir" derecesinde.

Bundan dolayı kadınlıkla erkek (lik), bir türlü rûhâniyet temsil ediyorlar. Her evde, (duvara asılı tasvirden) iki resim bulunuyor: Birisi, **kısrak-memeli,** erkeklerin hâmiyesi; diğeri, **inek-memeli,** ev sâhibesinin hâmiyesi addolunuyor. (Bu tasvirlerden) Erkek, sağda, kadın solda bulunurmuş.

4. Eski Türkler ile Arablar'ın Başka Kavimlere Verdiği Sıfatlar

Sonra, Türkler, başka kavimleri de (iki nokta-i nazardan) kendilerinden ayırıyorlar: Türk Harsı'na malik olmıyana **"Tat",** Türkçe konuşmıyana **"Sümlim"** diyorlar. **Arablar**'ın, **"Muhill"** (ve) **"Acem"** tabir (ler)i gibi.

(İslâmiyet'ten önce) bütün **(Arablar'**da**),** mahallî dinler var (dı). Her birisi, bir mahallin ma'bûdudur. Bir de, **"Rabbü-Kâ'be"** (ve) **"Allah"** (dedikleri) Ma'bûd-i Müşte**rek**'(ler)i vardı. Sonra o (Ulu-) Ma'bûd, birtakım şeyleri "Tahrîm" etmiş. Meselâ, (şu) dört ayda, mukateleyi, intikamı, kan-da'vâsını haram etmişti : **Receb, Zilka'de, Zilhicce, Muharrem ayları.** Bu aylarda herkes, müntakimden (korkusuz ve) serbest, her yere gidebilir (di). **Mekke** civarında, **'Ukâz Panayırı** kurulurdu. Herkes eşyasını getiriyor. Şair hatîbler orada, (şiirlerini, kasîdelerini) okuyordu. **Yunanlılar**'ın **Olimpiyadlar**'ı gibi, bu "eşhürü hurum" sayesinde oluyordu.

Sonra, Hac-Zamanı geliyordu. **Beytü'l-Harâm**'da (ve) **Mekke-Vâdisi**'nde, mukatele harâm olmuştu. Zamandan **Dört-Ay**'da, mekândan (da) ***Mekke-Vâdisi**'nde kan dökmek*, (bütün Arablar) için, "harâm" idi.

Fakat, birtakım **Arab - Olmayan** (ve) Arab harsına girmemiş 'aşîretler (ki, bunlara "Müsta'rab" veya "Müs*ta'ribe" denirdi*), ***"İhrâm - Dînî"**ni kabul etmemişler (di)*. Bunlara **"Muhill"** (ve) kabul edenlere **"Mahrem"** deniyordu. Muhiller, **Eşhürü - Hurüm**'den (ve) **Beytü'l-Harâm**'dan istifâde edemezler, yani öldürülebilirdi.

Mahremler'in rûhânî zümresi vardı ki, ***[s. 6] Ahmes*** denir, **Mekke** civarında bulunur (du). **Kureyş** (kabilesi) de, buna dahildir. **Arablar**'ın bu yolda, kavmî bir dinleri vardı; kanunları vardı. Meselâ, **"İhrâm Kanûnu"** gibi. (Buna göre) 'Arafat'a çıkarken, tıraş olmamak, mevtâ libâsı giymek gibi ki, (Hac sırasında kullanılan) "İhrâm", oradan kalmıştır. Türkler'de olduğu gibi, orada "El" yani "Sulh-i Dâimi teessüs etmiştir. Oniki ay (ın hepsi) "Tahrîm" edilememiş. Bunun için (de), **Arablar**'(ca), **"Devlet"** teşkil edi*lememiş (tir.)*. ***İslâmiyet** çıkınca, devlet teşekkül etti* (ve) kan - davası kalktı. (Eskiden) dört ay iken, oniki ay, **"Eşhürü Hurum"** oldu. Evvelce, (yalnız) **Beytü'l - Harâm**'da iken,• İslâmiyet'ten sonra, bütün "Dârü'l-İslâm'da, kan dökmek, "Harâm" oldu.

İşte bu yeniliğin vazifesi, **Beytü'l-Harâm**'ın "Hurmet" ine riayet etmiyeni, tecziye etmek. Bir cürüm olursa... (2) davet ediyor; ve mütecâvizleri, (yeni yeni) fetihleriyle (meşgul edip, ganimetlerle doyurarak men'ediyor. ***Peygamber'in Amucaları** da... (2) dâhil imiş*. Böyle bir taaruz sırasında, **Hazret-i Peygamber**, Amucası'na taş taşımış.

Sonra, **Emevîler** zamanında, **Hazret-i Hüseyin** için, **Mekke Vâlisi**'ne haber gönderip,... (2) İle, **Emevîler**'i tehdit etti; ve Emevîler korktular.

5. Türk'lerin Tat, Tatar, Tawgaç Adları

Türkler'in töresine tâbi olmayanlara **Tat**, lisanları başka olanlara **Sümlim** diyorlardı. **Tatar** kelimesi (de), **"Tat-Eri"**nden geliyor. Meselâ, **Ağaç-Eri** (gibi). **Uygurlar**, Müslüman - Türk'lere, **"Çomak-Eri"** diyorlardı (Dîvânü Lûgati't-Türk, 1.381). (Oğuzlar,) Müezzin'e "Sakalı uzun **Tat-Eri"** diyor(du) (Kitâb-ı Dede Korkud). Türk'lerden bir kavim var ki, onlarda **Tat** nâmı kalmış. **Tatar** (adı), buradan geliyor.

(**Türk**'ler, kendilerinden) **Çinli**'leri ayırmıyor ki, bu da, medeniyette **Çinliler'i [s. 7]**, pîşvâ görmesindendir. O vakit, **Çin**'den mutahassıs getirirlerdi. **(Türk'ler,) Çin**'e **"Tawgaç"** diyorlar (ki,) "parlak" mânâsınadır. Onun için, Türk'ün gayrısına **Tat** yahut **Tawgaç demekte (idiler)**. Türk'ün gayrısına **Tat** yahut **Tawgaç** demekte (idiler). **"Tat"**, "câhilîler" demektir (3). (Kaşgarlı Mahmud diyor ki,) şimdiki (**Orta-Çin**) kıt'asına, **Hıtay** diyorlar (4).

---

2) Her üç yer, yazmada boş bırakılarak, üçer nokta konmuştur.

3) Kaşgarlı Mahmûd, bu uğurda şu bilgiyi veriyor: «Tawgaç, Mâçîn'in, adıdır. Burası, Çin'den dört ay uzaktadır. Yukarı Çin'e, Tawgaç derler. Tawgaç, Türk'lerden bir bölüktür; bu diyarda otururlar. Bu sözden alınarak bunlara, Tat-Tawgaç denir». Ve, «Tat-Tawgaç, bu sözdeki Tat kelimesinden Farslılar, Tawgaç kelimesinden de Türkler murad edilir» (I. 453 - 454).

«Tat, bütün Türkler'e göre Farsça konuşan kimse. - Tohsı ve Yağma dillerinde - Uygur gâvurlarının (Budistlerin) adı. Bunu, kendi ülkelerinde işittir. Tat-Tawgaç derler ki, Çinli ve Uygur demektir.» (II. 180).

4) Dîvânü Lugati't-Türk, I. 453.

6. Eski Türkler'in Atlı göçebe Hayatı-Buda Dînî'ni **Neden Benimsemedikleri**

İşte **Türk**'ler, o zaman ayrı ayrı budunlar hâlinde yaşıyor. Bazen, büyük bir Hakan çıkınca, bunları topluyor (birleştiriyordu). (**Mete**'nin **Hun** Devletini kurarken) yaptığı gibi. Daha sonra, umûmî hâkimiyet) bir zaman **Tatarlar'a** geçti. Sonra **Göktürkler'e**, en sonra da **Cengiz Han**'a geçti. O, bütün **Türkler'i, Mongollar'ı** topladı. (Bunlar, atlı-) göçebe hayatı geçiriyorlardı; fakat, bildiğimiz aşîretler gibi değil. Evleri, araba üzerinde, fabrikaları da mütehar*rik. Bir yere kondukları zaman,* (*obaları ve esnaf* çadırları ile) şehir teessüs ediyordu. İlkbaharı takip ederek, çimenzâr yerlere konuyorlar(dı). Her türlü debbâğlık, saraçlık, (bakırcılık, demircilik, ağaç işleri) ve sair sanâyi mevcut. Halılar, kürkler, kalpaklar, (silâhlar, kap-kaçak) yapılıyor.

Bütün masnûatları, hayvan mevâddından. Yiyip-içtikleri de, mahsûlât-i hayvâniyyeden yapılıyor.

Orhun Kitâbeleri'ni yazdıran **Bilge Han** istedi ki, şehir tesis etsin, Buda dînine girsin. Kayınpederi (Veziri Tonyukuk, buna) mâni oldu. (Kayınpederi, Kurultay'da bu husustaki fikirlerini, şöyle söylüyordu:) Çünkü, o halde, **Çinliler**'e mağlûp oluruz. Halbuki bu vaziyette kalmak, bize daha iyidir. Çünkü, (çok kalabalık olan) **Çinliler,** bizi

esir ederler. **Buda (dîni)**, muhârebenin aleyhindedir. Biz ise, Türk Sulhü (El) yapmak, harben sulhü temin etmek (mecburiyetindeyiz). Bu sebeple de, zengin oluyoruz. **Buda (dînî)**, bize gelmez. **Buda dînî**'ne giren **Moğollar**, herşeylerini kaybettiler. **Tibetliler**, kezâ, (kavimler içinde en miskin oldular. **Budizm**, herkesi zâhid yapmak esâsına müstenittir. Tek-tük Budistler, belki âriflik, velilik mertebesine eriyor. Bütün halk, zâhidlik perdesi altında, herşeyi yapıyor. Her sene de, Hac için **(Hindistan'a)** gittikleri hâlde, her fenalığı yapıyorlar." **(s. 8)** (Türkler'den) yalnız **Dokuz-Oğuzlar** (Uygurlar), **Buda** (dînî')ne girmiştir. (Bunların) yazıları da, ayrıdır. **Göktürkler**'in yazıları, yukarıdan aşağıya doğru yazılır (dı); hatt-ı çûdî. Uygurlar'ın yazısı, (Hıristiyan Nasturî mezhebini Orta Asya'ya yayan) **Süryânîler**'den alınmıştır. Muttasıldır; onsekiz harftir. (Türkler'in), kable'ı-İslâm, iki türlü yazıları vardı.

7. Türkler'in İslâm Dîni'ni Gönüllü Benimsemeleri_nin Sebebi

Türkler, İslâmiyet'i (gönüllü olarak ve topluca) kabul etmekle, kendi mizaçlarına muvafık bir din kabul etmiş oluyorlar (dı). (Türkler'in) "Sulh" (El) tesisini dînî bir vazife bilmeleri ve **İslâm** adı gibi dînî'de) "müsâlemet"ten geldiğinden, bu (kabul işi) pek (kolay) olmuştur. "Müslim oldur ki, ilâh (iri)......" (5)

(Türkler, İslâm olmadan önceleri) zâten **Bir - Tanrı**'ya inanıyorlardı. O da, sulhü istiyordu. Bunun için de, "Cihâd"a sevkediyordu.

---

5) Aslında cümle, böyle bırakılmıştır.

İslâmiyette, "Ümmetî İcâbet" ve bir de, "Ümmetî Da'vet" var. Gelmiyenlere Cihâd var ki, sulh dairesini genişletmektir. (Bu hususta mektûb birşeyler yoktur.

8. 'Arablar'ın Eski Dînî ve Benî-İsrâil'in Yahova'sı

Diğer akvamda, eski zamanlardan beri geçen dînî sistemler, biribiri üzerine ilâve ediliyor. (Sonra, bir tasfiye yapılmıyor. Meselâ, Türkler'de Dört Esâsı'na Sekiz Esâsı'nın ilâvesi gibi.

Halbuki, **Benî-İsrâil** ile **Arablar**'da, evvelâ Abid ile Ma'bûd arasındaki münasebet, evlâdla Baba arasındaki münasebet gibi değildir. Eskiden Cedler, İlâh (değil,) Peygamber'dir. **Benî-İsrâil** ve **Araplar'**da, İnsan'ın Allâh'a karşı (vaziyeti), Köle'nin Efendi'sine karşı vaziyeti gibidir. Murâkabelikle babalık, evlâdlık gibi teklifsizlik yoktur. Çünkü sonra, "Mehâfet" olmaz.

Benî-İsrâil, [Millî Ulu-Tanrıları] **Yahova**'dan, son derece korkuyor. (O,) kendisinden başkasına tapılmasını istemiyor. Kendinden evvelki dînî sistemleri, atıyor; içinde, yabancı unsur bırakmıyor. **Tevrat'**ta **Yahova,** "Benden başka, Allah yoktur", diyor. **[s. 9] Akvâm-ı Sâmiye'**nin dînîn'de, "Transcendantale" bir mâhiyet var. Onun emirlerine, nehiylerine itaat etmiyen, cezâ görecek; diğer dînleri (ve) akvâmı, ayırıyor.

Meselâ, (eskiden **Yahûdîler)** bir yeri fethettiği zaman, eşya ve insanlarını yakıyordu. En masum eşya (bile), yakılıyordu. **Benî-İsrâil'**den birisi, böyle bin halı alsa, alan ailesiyle beraber yakılırdı.

Bundan dolayıdır ki, edyân-ı sâirede, imtizâç olabilir. Meselâ bir **Japon** (ailesindeki ferdler arasında hem) **Şintoizm,** hem de **Budizm** olabilirdi. Halbuki, **Akvâm-ı Sâmiye'**de, bu olamaz. Bundan dolayıdır ki, **Akvâm-ı Sâmiye**'nin dînî, **sihr'i de** "tahrîm" ediyor. Sihir vardır, fakat, memnûdur, diyor.

9. Beynelmilel Büyük Dinler, Ümmet Dînî

Bunlara "Edyân-i Mücâvebe" [Mücâzebe?] demek de, doğrudur. Cemiyetten, İnsandan çıkmış değil. Tamamiyle "Catégorique"tir. Te'sîr-i hadsîsi, şiddetli oluyor; ve insanları, alıp sürüklüyor. O derecede ki, kavmî olamıyor. Ne **Hıristiyanlık,** ne **Müslümanlık,** kavmî olamadı. Fakat **Mûsevîlik** ["Rabbü'l-Alemîn" fikrinden uzak ve kavmî bir din iken], **Hazar Türkleri**'ni içine alıp, beynelmilel bir din oluyor (6).

(Büyük Dinler'de,) kavim yerine, "Ümmet" çıkıyor. (İlk medeniyetlerin) Eski Dinleri, kavmî dinlerdir. Beynelmilel dinler de, "câm-i kavm", oluyor; birçok akvâm, bir câmiin içine giriyor. Ve bunların mecmûna, "Ümmet" deniyor. Bunun için bir **Hıristiyan,** bir **Müslüman** ve bir de,

---

6) Merhum Ziya GÖKALP (1876 - 1924) zamanında, Hazarlar'ın benimsediği Musâ Dini'nin mâhiyeti, ülkemizde iyice bilinmediğinden, «beynelmilel» olmuş sanılıyordu. Halbuki: Dağıştan, Kırım, Ukranya, Polonya ve hattâ bugün İstanbul'daki «Karay/Karayım» denilen anadili ve tevratı Kıpçak Türkçe'sinde olan Hazarlar'ın kalıntısı «Musevî-Türkler», inanç bakımından Yahûdiler'den ayrıdırlar ve «Rabbü'l-Alemîn» fikrine sâhiptirler.

Buda ümmeti var. (Bunlardan) *Budizm, diğerleriyle karışabilir.* Bunun için her yerde Budizm, başka başkadır.

10. İslâmiyet'in Ümmet Dîni Oluşuna Uyulmaması (634 - 750)

İslâmiyet, iptida **Araplar'**da "ÜMMET" mahiyetini almakla beraber, **(Hazret-i) Peygamber'**in vefatiyle beraber İslâmiyet, Ümmet Devleti değil, Kavim Devleti halinde kaldı. (Hazret-i) Peygamber vefat eder-etmez (Ensâr ve Muhâcirîn, hemen) toplandılar: **Ensâr Rüesâsı, Ebûbekir, Ömer, Ebû Ubeyde-i Cerrâh. Hazret-i Ebûbekir** dedi ki, "Halîfe, **KUREYŞ'**ten olacak!" Bu, aristokratik birşeydir.

(Sonra,) **Hazret-i Ömer,** birtakım kanûnlar yaptı. **Arap-Olmayan Müslümânlar'**ın *emîr, kaadî olmaması,* bu kanunlar icâbâtından idi. **İslâm Olmayan Araplar** (dan) **[s. 10], 'Urbân'**dan, "haraç" almadı; "Zekât" aldı. (Kezâ, bu kanunlara göre) Arab'dan "Câriye", olmazdı. Yani, "kavmiyyet" kendisini gösterdi. Ve kanun vaz'etti ki, "Arap kadını, küfvü ile evlenecek". Bunun, **"Nusûs"a** muhâlif olduğunu, söylediler. Hazret-i Ömer de,) "Ben, kanun yapıyorum; din yapmıyorum!" dedi.

(Böylece, **Hazret-i Ömer'in Kanunları),** Arab'ın vicdân-ı ictimâîsi gibi, (başka kavimlerden) Müslüman olanlara, kendi imtiyazını veremiyordu; yalnız "Arap, asîl", diğerleri değildi. Yani, **Eski-Türkler'**in Ak (-Kemik) ve Kara-Kemikleri gibi. (Yine bu kanunlara göre, Müslümanlar) **Zerârî, Mevâlî, Ehlü-Zimmet** ve Arab'ın da **Kureyş'**i ki, (hepsi) dört (sınıf) teşkil ediyordu.

Bu devirde "ümmet" (fikri, tatbîkatta) kendini gösteremiyor. Ümmet, dinleri bir olanların, (her husûsda) musâvâtı demektir.

11. Emevîler'in Yıkılış Sebebi, Halîfe Mu'tasım'ın Türk Ordusu

(Ümmet esasını tanımayan ve Arap kavmiyetçiliği güden Emevîler'e karşı, Müslümânlar'dan) **Arab - Olmayanlar** (yani, "Mevâlî" sayılanlar), **'Şuûbiyye"** nâmiyle bir teşkilât yaptılar. (Bu teşkilât'tan, Merv'de "Nakîb"ler ile işbirliği ederek, *747* de ayaklanan) **Ebû-Müslim-i Horâsânî** çıktı; (750 senesinde) **Emevîler'i** (yıktı, Abbâsîler'in Devletini) tesis etti. Bu, **İslâmlar** arasında, (Mevâlî tefrikasını kaldırdığı için bir nev'i "ümmet demokratlığı" dır. **Gayrimüslimler,** (bu haklardan) hariçtir.

(Fakat, **'Abbâsîler** devrinde de Arablar,) bu müsâvatı hazmedemedi. **Hârûn Reşîd**'in (786 - 809), **El - Emîn, El-Me"mûn** ve **Mu'tasım** namında (ki) üç oğlundan, **(El-) Emîn**'in anası **Zübeyde, Arab**'dı. **El-Emîn,** halis-muhlis **Arap** demekti. **(El-) Me'mûn**'un anası, **Horasanlı** idi. **Mu'tasım**'ın anası (ise), **Türk'tü.**

İptida, **(El-) Emîn** (809 - 813), Halîfe oldu; **(El-) Emîn**'in Vâlîleri, (hep Arab'dı). Sonra, (sıraya göre) **(El-) Me'mûn** (813-833) geldi. **(El-) Mem'mûn**'dan sonra (da,) **Mu'tasım** (Halîfe oldu). **(El-) Me'mûn,** (hilâfete geçince) **Acemler**'e [İranlılar'a] ehemmiyet verildi.

[Gençliğini, **Türkistan**'daki dayıları yanında geçirerek Türkler'in üstün meziyetlerini yakından tanıyan]

Mu'tasım, Halife (833-842) olunca, **Arap askeri**'ni külliyen yanından (Bağdad'dan) teb'îd etti. **Acemler**'e de, İtimad etmedi. (Dayıları soyundan olan **Türkler'i**) tuttu. **Irak** ve **İran**'da ne kadar **Türk** üserâsı varsa, bunları topladı; **Fargana Vâdisi**'nden, birçok **Türk esir** ve esîreler'i celbetti. (Bunları iskân için, Bağdad'ın şimalinde) **Sâmarrâ** şehrini, (Türkistan'daki biçimde) tesis etti. (Mahallelerden) herbirinin asıl cihât-i (erba'asına Samarrâ'daki Türkler'in (ülkelerinin ve boylarının isimlerini vererek, **Türkistan**'ın modeli olarak, yaptı. (Bunları) birbirleriyle evlendirdi. Kocalar gibi kadınlara da, maaş tahsis etti Evlâd ve ahfâdı da, yalnız **Türk [s. 11]** alacak, başka kavimden evlenmiyecek.

Bu (Sâmarrâ'daki Türk) ailelerde, talak imkânı da kalmadı. Çünkü, (Devletin tuttuğu) siciller, beraber geçti. Çünkü tatlîk, şer'î bir surette değil, her hânedânın re'yi ile olabilecekti.

Burada, böylece, bir **Türk Ordusu** teşekkül ediyor. Ve (Halîfe) **Mu'tasım,** (gençliğini **Türkistan**'da dayıları yanında geçirirken) **Türkler**'in (eşsiz binicilik, silâhşorluk ve harb) oyunlarını, iyi öğrenmiş. Bu tahsîlden (sonra, Halifeliğinde de, zamanının) daha çok kısmını, Türklüğ'e hasretmiş. Bu esas üzerine, (sırf **Türkler'**den) bir ordu yapıyor ve **"İslâm Ümmeti"**nin, bir ordusu vücûda geliyor.

(Böylece,) Halîfesi **Arap**'tan (olan İslâm Devleti'nde), siyasî kuvvetler bugünden itibaren, **Türkler**'in eline geçiyor. Onun için **Araplar,** (Arap kavmiyetçiliğine değer vermediğinden) **Mu'tasım**'a çok kızarlar. **(Selçuklular'**da ve **Mısır'**daki) **Kölemen Ocağı**'nın (ve **Osmanlılar**'daki) **Yeni-**

çeriliğ'in menşei, (Abbâsî Halîfesi Mu'tasım'ın 834-835 te Sâmerrâ şehrinde Türkler'den kurduğu) bu ordudur.

12. Müslüman-Türk Hakaniye Karahanlı ve Selçuklu Devletlerinin Farkları

(**Türkler** arasında İslâmiyet, bilhâssa, 920 - 960 senelerinde çok geniş olarak yayıldıktan) sonra, **Selçukîler,** (Horasan'dan başlayıp, İslâm ülkelerini) fethe geldiler. **İran**'a (ve) **Anadolu**'ya yerleştiler. Daha evvel, (Göktürkler'in ve Uygurlar'ın gelişmiş medeniyeti ve yazılı millî edebiyatının vârisi olan, Kaşgar-Balasagun ve Fargana-Semerkant hâkimi Karahanlılar da denilen) **Hakaniye Devleti** (920-1212), (920 de Kaşgar'da) **İslâmiyet**'i kabûl etmişti.

Demek ki, **Türkler,** böyle büyük bir tarzda, **İslâmiyet Alemi**'ne girdiler. **Selçukîler**'le gelen **Oğuzlar,** örfen **(Türkler**'in yerleşik medeniyetine) mâlik olan kısmı değildi; göçebe hayatı yaşıyorlardı. (Bu yüzden ve **"Yabgu"** luk devletinden geldiklerinden) **Hakanlık** teşkil etmemişler. İşte (bu sebeple) bunlar, geldikleri zaman, (millî) yazıları yoktu; harsları, şifâhî idi. [Halbuki, "Hakanlık" devleti kurmuş bulunan Müslümân Karahanlılar'ın, Uygur ve Arap alfabeleriyle yazılı millî edebiyatları vardı ve bunlardan Balasagunlu Yusuf'un 1069 da biten **"Kutadgu - Bilik"** ile, Türkçe-Arabça büyük sözlük olarak Kaşgarlı Mahmud'un 1073 te Bağdat'ta bitirdiği **"Dîvânü Lûgaati't-Türk"** gibi şâheserler, bize kadar ulaşmıştır]. **(Selçukîler**'de, Türkçe yazma ananesi kökleşmemiş olduğundan) bunlar **İran lisânı**'nı, devlet teşkilâtında kabul ettiler. Dîvan lisanı, Farsça oldu (Çünkü, Vezîrler ve Kâtipler, İranlıy'dı).

II. KONFERANS

[s. 12]

"Malta, 27/28 eşrînievvel 1919"

KAVİM VE ÜMMET DEVİRLERİ-İSLÂMLIĞIN TÜRKLER'E TESİRİ - ROMA İMPARATORLUĞU'NUN HIRİSTİYANLIĞA TESİRİ - OSMANLI İMPARATORLUĞU DÜZENİ - İSLÂMİYET'İN MİLLETLER CEMİYETİ'NE MÜSAİTLİĞİ

1. Kavim Devri ve Ümmet Devri

Kavim devrinde din, kavme tâbidir, yani cemiyete tâbidir. Cemiyetin örf (ve) âdeti arasında birşeydir. Cemiyetin dâiresi, kavmin dâiresiyle mahdûddur. Her kavim kendini, kâinâtın mecmûu addediyor. Kendi kavminin tekevvünü içine, bütün kâinâtı alıyor.

Meselâ bir 'Aşîret, fezâyı, kendi karârgâhından ibâret görüyor. Ve bütün mevcûdâtı, bu Aşîret içine sokuyor. **Amerika Yerlileri**'nde (ve) **Afrikalılar**'da (da), ayni hâli görüyoruz. **Eski - Türkler** (de), **Yunanlı** ve **Romalılar**'da (bile), aynı hâli görüyoruz. Yani, (bu cemiyetler) kendinden başka kavim, kabûl etmiyor. İlâhî ve kudsî mevcûdiyete mâlik olan, kendisidir. Yalnız, (kendisinden ibaret) bir kavim var; hariçte başka birşey yok (tur).

Bugünkü "Cem'iyet-i Akvâm-ı, o zamanki kavim, kabûl edemez. Her kavim, diğer akvâmı, kendi kadrosu dâhiline almağa çalışıyor. Kendi (ni) asîl (hâkim), diğerlerini (mahkûm ve) tâbii kabûl (ediyor). Kavim devrinde, "Beynelmiliyyet" yoktur (ve) olamaz. (Çünkü,) dinlerin mahiyeti, buna mâni'dir.

Ümmet devrinde kavimlerin, cemiyetten müstakil bir dînî var. (Bu büyük) dînîn, emir ve nehiyleri vardır. Ümmet dînleri, birçok akvâmı içine aldığı gibi, diğerlerini de kabûl ediyor. Fakat, kavim devrinde böyle değildir. Kavim devrinde, din ve hukuk-ı hâkime, diğer kavme mesdûddur. Yabancıyı, (daima kendinden) hariç tutuyor.

(Eski-) Yunanlılar, ("Barbaroi" dedikleri) yabancıları, (kendi *"Helenlik"leri içine) kat'iyyen almazlardı*. **Türkler'** (de) **"Tat"**lar (ve "Soğdak"lar), **Türk**'e karışamazdı.

Ümmet, bilâkis, bütün akvâmı (kendi dînîne ve içine) *davet ve hepsinde müsâvâtı kabûl ediyor*. **(İslâmiyet'te)** bilhassa "Şuûbiyye"de. Kavimler ümmet devrinde, **"Şa'b"** namını alır. Ümmetin içinde bu şa'blar, müsâvâten mevcuttur. Dîne giren kavimler, bir şa'b olur.

Ümmet, kavmin yerine (geçmiş) değil, kavmin fevkinde *bir cem'iyyet-i akvâm teşekkül etmiş olur. Ümmet*, inhisarcı değildir. Bu, binnisbedir. Çünkü, yalnız kendi dînîni kabûl edenlere, hakk-ı hayat veriyor; diğerleri, ümmet haricinde kalıyor **[s. 13]**. Onun için, "Dârü'l-İslâm"da "sulh", hariçte "Cihâd" var.

Ümmet devrinde cemiyet, iki dereceli bir şa'b (hâlindedir, biri kavim), diğeri ümmet derecesidir. Din, artık şa'blarla alâkadar değil. Onun için, semavî bir mahiyet alır. Bütün akvam, dahiline girmeğe davet olunur.

2. Türkler'in İslâmiyet'i Kabûliyle Temsîl ve Temessülleri

Türkler, İslâmiyet'i kabûl ettikten sonra, zihniyetleri değişiyor. Meselâ, asâlet hakkında değişiyor. **Tatlar'**la (evlenip) karışabiliyor. Meselâ, **Kaşgar'**da ve **Mâverâünnehir'**de bulunanlarla ihtilât ettiler. Nihâyet, **Tacikler** ve **Soğdaklar** da, Türkleştiler. İslâmiyet, (eskiden) Türkleşemiyen böyle birtakım akvâmın, Türkleşmesine sebep oldu.

Eski (Millî) din, temsîle mâni idi. (Türkler için) İslâmiyet'in bir faydası (da), bu oldu.

Evvelce çok **Türkler, Hunlar, Peçenekler, Uzlar (Kumanlar)** falan, **Avrupa**'da kaybolmuşlardı. **Türkler,** İslâmiyeti kabulden sonra, (artık) Hıristiyan akvâm arasında kaybolmadılar. Fakat, İslâm akvâmı arasında temessül edebildiler: **Arabistan**'da, **Hindistan** [Pakistan] da olduğu gibi.

3. Halîfelik Nüfûzunun Azlığına Bulunan Çareler

İşte (böylece) ümmet, bir şa'blar halîtası olduğu için, ümmet devrinde müteşekkil devletin de değişmesi icap ediyor(du). İslâmiyet'te din asıl olduğu için, yani kuvvet ve kudret, Kur'an ve Hadîs'te olduğundan, Halîfeler'in nüfûzları yoktu. (Onlar, ancak) kısâsda mes'ûl idiler.

Halîfe, kanun yapmakta, mâni'ler karşısında idi. **Hazreti Ömer,** müstesnâdır, (o, anlattığımız kanûnlarını) şahsî te'siriyle yaptı. (Bu kanunları İslâmlar, kabûle) mecbûr oldular. (Sonraki Halîfeler,) kaadî(lık)ları, fakîhlerden aldılar. Bir taraftan da, **"Ahkâm-i Sultâniyye"** namiyle birtakım emirler ısdâr ettiler. **"Divân-i Mezâlim"** namiyle mahkemeler yapıyorlar. (Bunlara, Halîfe'nin) ya kendisi, ya Vezîr'i riyaset ediyordu.

4. Eski İran Devlet Teşkîlâtının Abbâsîlere Tesiri

İşte (yeni yapılan) bu şeylerde, "Siyâsetnâme"lerin ahkâmı cereyan ediyordu. Bunda da, **İran Sünnîleri** öna-

yak oluyordu. "**Abbâsîler,** büsbütün İranlı Vezirler tayin ettiler; büsbütün İran Medeniyeti'ni aldılar. **Avrupa**'da **Roma (İmparatorluğu)** ne ise, **Asya'**da **İran Şehenşahlığı** (da) odur.

[s. 14.] (Makedonyalı İskender'den önce **İranlılar,** Cenûbigarbî) **Asya'**nın yarısını zîr-i idârelerine aimışlardı. Burada, birçok kavimlere hâkim imparatorluk teşkil ettiler. **Mithra Dînî** de, bundan neş'et etti. "**Mihr**" (7) man askerler arasında tesânüde vesîle olup, vefâ (ya sebep) olabilir. Bu, **Romalılar'**a, **Fransızlar'**a (ve) **İngilizler'**e kadar sirayet etmiştir. Beynelmilel olmuştur.

İranlılar, gittikleri yerde bir zâviye teşkil ediyorlardı. (Bu,) onlara vecd veriyordu. **Romalılar'**da (da) ayni surette idi. **İranlılar'**ın (İskender'den önce) İmparatorluk tarz-ı hükûmetinde **(Satrap)** mahiyetinde Valiler, (şimdiki) **Hidiv** mahiyetinde idi. Sâsânîler **[226 - 642]** zamanında (bunlara) "**Merzbân**" namını verirlerdi. İrsen evlâda intikal ettirilirdi. Merzban. Bunlar, bizdeki "**Ashâb-i Zeâmet**" mesâbesindedir. (Bütün Merzbânlar) feodalizm şeklinde, **Kisrâ'**ya tâbi' idiler. (Eski ve Sâsânlılar çağında İran,) emperyalist bir devletti.

Abbâsîler de hâkimiyete geçince, tamamiyle imparatorluk mâhiyetini aldılar. (Halbuki,) **Emevîler'**de, kavmî bir mahiyet vardı: yalnız **Arablar,** "citoyenne" (hakkına sahip olup, "Mevâlî sayılan) diğerleri, değil idi. (Arab-Olmayan Müslümanlar'dan) ayrıca, (bir) hâkim sınıf yetişti

---

7) Yazmada, burada bir satır kadar boşluk vardır.

ki, 'Ulemâ ve Ümerâ idi. Askerî ve medresevî sınıflar, **"Havâss"** nâmiyle, tefevvuka çıktılar. Herhangi kavimden olursa olsun, çiftçi (ve) tüccâr da, **"Avâm"** addolundu.

Zâten cemiyetin her devresinde sınıflar, başka şekilde (ayrılıp, bir nâm almış) oluyor. Kavim devrinde esas, neseb (dir). Asıl hâkimiyet, hangi kavimden çıkmışsa, mukaddes o oluyor. Diğerleri, ona yakınlık şerefini kazanıyorlar.

Emevîler'de **Kureyş,** en büyük asâlete mâlik. Sonra **Bedevîler** geliyor. Sonra **Adnânîler, Kahtânîler** [Yemenliler] ve bundan sonra da, **Arap - Olmayan** diğer **Müslümanlar geliyor.** Kureyş, (en) asîl oluyor. (Böylece) önce **Araplar,** sonra **Mevâlî,** sonra **Zimmîler [s. 15]** (geliyordu)

Abbâsîler devrinde ise, şeref Halîfe'de olduğundan, Halife'ye en yakın olan Kaadî (il-) Kudât, Vezîrler ve Ümerâsı, me'ser-i şeref oluyorlar. Diğerleri, **"Avam"** namını alıyor. "Avâm"ın içinde, bütün Müslümân akvâm, aynı menzileye düşüyor. **"Havâs"** arasında da, kavmiyet değil Halîfe'ye olan kurbiyyeti, maa-fazla mehâret-i fikriyyesi, nazar-ı dikkate alınıyordu.

5. Türkler Sünnî Oluyor. Arazi Geliri Orduya Ayrılıyor

Türkler "Ümmet" teşkilâtına girince, en evvel kıyafetli [resmî] ordular, (Halîfe) **Mu'tasım** zamanında, bu **Türkler'**in eline geçiyor. Ordunun (Baş-) Kumandanı, Halîfe **oluyor.** [Fakat, "Emîrü'l-Ümerâlık" Afşin, Büyük-Boğa, Küçük-Boğa, Itak, Zirek, Aşnas gibi Türkler'in eline geçiyor

ve bunlar, Bizans Kayseri Teofil ile, İranlı Bâbek'in büyük tehlikelerini ortadan kaldırıyorlar]. Maahâzâ, **Selçukîler'**-den evvel, bir müddet [945 - 1055 yılları arasında Bağdâd'a da sahip olup Halîfe'lere tahakküm eden koyu Şiî Al-i Büveyh'den *ibaret]* **Acemler'**de *idi. Sonra* **Selçukîler** *zamanında,* (1055 ten itibaren, tekrar) **Türkler'**e geçti. Yalnız, hariçte "Halîfe'lik" kaldı (ki,) "İmparator (luk)" demektir.

(Abbâsîler devrinde, Çin hudûdundan Atlas Okyanusu'na kadar yayılmış bulunan İslâm ülkelerindeki) her şa'-*bın içinde (birer)* «Hükümdâr"lık teşekkül etmiş (ti). **Türkler'**den [920 - 1212 yılları arasında yaşayan "İlek - Hanlar" ve Karahanlılar da denilen] **Hakaniye** ve **Acem**(ler'den 874-999 arasında Sâmânî) devleti teşekkül etmiş iken, Halîfe, âdetâ, "İmparator" makamında kalıyor, (ki) rûhânî bir sıfatı yoktur; Siyâsî bir sıfatı haizdir. Diğer (İslâm) Hükümdarlar, ona tâbi addolunuyorlar.

Şiîler'de, «Halîfe"ye "İmâm" derler. (Bunlara göre) İmâm, **Rusya'**daki **Çarlar** gibi, hem siyâsî (kudreti, hem sıfat-i) rûhânîyi câmi'dir. **Havâric** ise, yalnız "Müftî"yi tanıyor. Demek (ki,) **Sünnîler** Halîfe, **Şiîler** İmâm, **Haricîler** (de) Müftî tarafdarıdır. Kur'ân'da, bu bâbda hiçbir kayıt yoktur. Onun için, bu üç suret husule gelmiştir.

Şiîler, "Evlâd-i Resûl"den olanlarda, ilâhî bir sıfat kabûl ediyorlar. **Ehl-i Sünnet** (te) ise, Ümerâdan çıktığı için Halîfe, Ordunun Başkumandanı ve Hükûmetin siyasî reisi addolunuyor. **Türkler,** (mezhep olarak) **Ehl-i Sünnet'i** kabûl ettiklerinden, Hilâfet'i (n meşruluğunu) kabûl ediyorlar. Ve bunun için, (Yavuz Selîm'in 1517 Mısır Fethi'ni müteakip Halîfeliği ele geçiriyorlar.

Fakat, İslâmiyet'te mâdemki din, cemiyetin (ve) siyasetin fevkinde olduğundan, Halîfe'de, büyük bir kuvvet olmuyor. **Abbâsîler** zamanında İran (devlet) usûlleri taklitle beraber, "Ahkâm-i Sultâniyye" kitapları (da), Halife (ye) fazla yer veremiyor.

Selçukî Devleti teşekkül edince (Başvezir İranlı) **Nizâmülmülk,** "Sultân'ın (yeryüzündeki kulları idare etmek üzere), Allah tarafından intihâb edildiğini", söylüyor; "Zıllullahi fil-Âlem" olduğunu; hakk-ı rakabe'ye mâlik **[s. 16]** olduğunu, söylüyor. (İlk Selçuklu Sultanı Toğrul-Bek zamanında Başvezir Nizâmülmülk) Halîfe'nin elinden kuvveti almak için, "Harâc" "Beytülmâl"e girdiğinden (ve) Hâkim de Halîfe olduğundan, "Arâzî"yi, hizmet-i askeriyye mukabilinde, "tımar" (ve) "zeâmet" nâmiyle zâbitân'a tefvîz ediyor. Sonra da, "maaş" mukabilinde veriyor.

Bu suretle "Harâc", "Beytülmâl"e giriyor, orduya sarfolunuyor. Başkumandan da, "Sultan" olduğundan, kuvve-i siyâsiyye de Hâlîfe'den çıkıp, Sultân'a geçiyor. Esâsen kumandanlık da, Emîrülümerâlığ'a verildiğinden, (Halîfe'ye,) "Kaadî" nasbından başka birşey kalmıyor. daha doğrusu, (artık Abbâsî Halîfe'liği) nüfûz, Kırallıklara geçmiş bir İmparatorluk'tan ibaret idi.

6. İslâm Devrinde Türkçe'ye Birçok Yabancı Kelimeler Girmesi İran ve Anadolu Selçukluları Arasındaki Farklar.

İşte bu devirde, tabiî **Türkler**'in bir kere (eskiden) lisanları(nda) yabancı kelime (hemen hemen) yok iken, Arapça'dan, Acemce'den dinî birçok kelimeler giriyor.

"Namaz, Abdest" kelimelerini, İran Tarîkiyle alıyor. **Selçukîler**'in lisân-ı resmîsi, Farisî idi. Halkın lisanına da Fârisî'ce birçok kelimeler girdi. Bu sûretle lisanda, birçok tabîr husûle geldi. Çünkü **(Türkler)** bir taraftan **Çin**'den (Kaşgar, Fargana ve Balasagun ülkelerinden) **Fârsistân**'a, diğer taraftan bir dînden diğerine (geçiyor ve) İmparatorluktan Sultanlığa giriyor (du).

Selçukîler'in teşkil ettikleri ordu, (her "Melik"in ülkesi de, kendisine mahsustu). (Başvezîr) **Nizâmülmülk,** (Herat, Harizm, Horasan, Kirman, Azerbaycan, Irak ve Sûriye ülkelerinde birer Selçuklu Meliki idaresindeki) her hükûmette, ayrı ayrı ordular vücûda getirdi. Bu sûrette, kavmin biri isyân ederse, diğerlerine isyân edeni te'dîb ettiriyordu. Bu suretle (Selçuklular) asıl kendi milletine değil, başkalarına istinâd ediyordu.

Anadolu'daki (Türkiye-) **Selçuk Hükûmeti,** buna benzemiyor. Çünkü bu **Selçuk Devleti,** tamamiyle kavmî bir devlet, (bütün Müslüman ahâlîsi) yalnız **Türk. Selçukîler** orada, cihângirlik vâdîsine düşmeyip, oldukları yerde ictimâî hayatı (yükseltmeyi gaye olarak) alıyorlar. Gitgide toprağı ele alıp, oradaki (eski yerli) Hıristiyanlar'a, kendi lisanlarını unutturuyorlar. Çünkü maksad, orasını kendilerine bir "Vatan" yapmak.

İran, Irak, Sûriye [s. 17] Selçukîler'in müstemlekesi, **Azerbaycan** (ile) **Anadolu** (ise), müsta'meresi idi. Buraya göç ile gelmiş. Diğerlerine akın ile gitmişti. **Türkler,** bu **Âlem-i İslâmiyyet** içinde (Irak ve Sûriye'de) eridikleri halde, **Anadolu** ve **Azerbaycan**"dakiler, mevcûdiyyet-i milliyyelerini muhafaza ediyorlar.

Selçukîler'den sonra, **Hârizmşâhîler** (Devleti, 1077 - 1231) teessüs ediyor. Teşekkülleri büyümede gayet sür'atli (idi), inkırazları da aynı sür'atle oluyordu.

7. Eski Türk Saltanat Hanedânı Verâset Töresi ve Osmanlılar

Türkler'de saltanat (ve) hâkimiyet (hanedânı idaresindeki ülke, eski millî töreye göre,) mülkiyyet-i şahsiyye makamındadır. (Nasıl bir baba) ölünce emvâli, evlâdı arasında taksîm olunursa, (Türk hükümdarı öldüğünde, oğulları arasında) arazi de, bu yolda taksîme uğruyor; ve binnetîce, (hânedan da) süratle münkarîz oluyor. Demek, asıl zayıf nokta, burasıdır.

İslâm Devleti'nin zayıf noktası da, Halîfe veya Sultân'ın, *kanun yapamamasıdır.* (Yani) "Fıkh"ın esîri olmasıdır. Onda esas, aile(nin) kavimden mukaddes olmasıdır. Devletin yapacağı birçok işleri, Evkaf'a yaptırır. (Buna göre,) bir adam öldüğü halde, emvâli üzerinde(ki) tasarrufu bâkî oluyor; Mütevellî tarafından idare olunuyor. Yani kuvvet, velâyet-i hâssa'da kalıyor. Halbuki devlette, kuvvet, velâyet-i âmme'de olmak lâzımdır.

Osmanlı Devleti teşekkül edince, bu iki nakîseyi izâle ediyor; kanun yapmak salâhiyetini (Pâdişâhlar) üzerine alıyor. **Fâtih** (Sultan Mehmed) büsbütün muharrer bir "Kanûnnâme" ortaya (koyuyor). Sonra, **Kanûnî** (Sultan Süleyman) ve saire, bu kanunları yapıyor. Bu sûretle demek **Osmanlı Devleti** büyük bir hatve atıyor.

İkincisi ise, (Eski Türk Töresi'ne göre) "saltanatın evlâd arasında taksîmi" (husûsudur). Burada, Türk ve İslâm hukuku arasında mufârakat vardır. İslâm hukukuna göre, «Velâyet-i Amme", me'mûriyettir ve bu, taksîm olunamaz; bir adamın mülkü değildir, evlâdına da intikal edemez. Hattâ, bir âilede bile istikrârı, câiz değil(dir). (Halbuki Eski) Türk hukuku, bunu bir mülkiyet 'addedip, tevârüsünü kabûl ediyor. (Hunlar'da, Göktürkler'de, Uygurlar'da, Hakaniye/Karahanlı ve Selçukîler'de olduğu gibi) bir şehzâde, "Türk Hukuku"na istinâden, ordunun (ve) memleketin bir kısmını eline geçirebilir. (I. Murâd'ın kardeşleri Halil ve İbrahim ile, oğlu Savcı - Beğ, Yıldırım Bayezid'in Ankara Bozgunu'ndan sonra ülkeyi bölüşmeye kalkışan dört oğlu ve Fâtih Mehmed'in oğlu) **Sultan Cem** ve sairede olduğu gibi. Buna mâni' olmak üzere, ("mülkü milletin bölünmezliği" ve "nizâm-ı "âlem" için boşyere İslâm kanı dökülmesin diye, Baş - Müftî/Şeyhülislâm'dan "Fetva" almak gibi) bir çare bulmak mecbûriyetinde kaldılar.

'Ayni hâl, **Avrupa**'da da olmuştur. **[s. 18]** "Cerman hukuku"na göre, (Devletin bütünü) bir mülkiyettir. **Roma**'ya/Roma Hukuku'na/göre, mülkiyet) olamaz. Fakat orada, "Usûl-i Tevârüs", nusûsla tayîn edilmediğinden, tebdili mümkündür. (**Avrupa**'da) "Usûl-i Tevârüs", ıslâh edilip, saltanatın büyük evlâda geçmesi te'min ediliyor.

Bizde, böyle yapılamıyor. "Naas'ın, örfe tâbi olduğunu"nu, takdîr edemiyorlar. Bir çare bulunuyor : Bir tek şehzade bırakmak. Bunun için (Osmanlılar'da) Hükümdar ölünce, ("Velîahd" Hükümdarlığa başlarken) yalnız bir şehzade kalıp, diğerleri izâle ediliyor. Hattâ **Fâtih Sul-**

tan Mehmed, *bunu,* "*Kanûn*"*a* *idhal ediyor.* Bunun, Osmanlı Hânedânının erkekleri için, bir felâket olduğunu)

Bu (usûl) de, (1603 te tahta çıkan) **Sultân Ahmed-i Evvel** *zamanına kadar devam ediyor.* (Bundan sonra, "Şehzâdeler'in itlâfı'nı, Kanûn'a idhâl ediyor. (Bunun, Osmanlı *Hanedanının erkekleri için, bir felâket olduğunu)* bildiği halde, "Devletin selâmeti için", bunu kabûl ediyor: Velîahd *olmayan Osmanlı şehzâdelerinin hayatına dokunulmuyor)* yalnız, kuyûda rabtedi(li)yor. Saray, (onların) vasîsi *oluyor. mahbesde, harem-nişîn kalıyor (ve) bilâhare,* icrâ-i hükûmet edemiyor (lar).

Böylece, (I. Murâd'ın 1361 de tahta geçişinden beri) **"Şehzadelerin Öldürülmesi",** "vahşet"ten değil, (devleti parçalanmaktan kurtarabilmek için) "Zarûret"ten ileri geliyor. **Osmanlı Devleti** bu sayede, inkısamdan kurtuluyor.

8. Osmanlılar'ın İmparatorluk Kurmasının Anavatana Faydaları

Sonra, **Anadolu Selçukî Devleti**(nin gayesi), fikr-i istîlâ beslemeyip, **Anadoluyu** vatan yapmaktı. Bu sayede, **Osmanlı Devleti**'nin *temelini kurmuşlar (dır).* **Osmanlılar** (ise), başka bir siyâset ta'kîb ile, **Avrupa**'ya yürüyorlar. **(Afrika**'da) **Mısır, (Trablusgarb) [Libya], Tunus, Cezayir, Fas** (ve) **Habeşistan**'a, **(Arabistan**'da **Hicâz, Lahsâ, Çöl), Yemen, (Aden ve Ummân**'a) *kadar yayılıyorlar.*

Bu da, vâkıâ, bugünkü hâle (1919 daki Türkiye'nin yenik ve Anavatan dışındaki ülkeleri elden çıkmış vaziye-

tine) nazaran, beyhûde emek zannediliyor. Hâlbuki, o zamana göre muhakeme edersek, İmparatorluk zamanındaki vâki bu istîlâ, pek tabîî idi.. Çünkü, **Avusturya** ve **Rusya, Türk**'e karşı teşekkül etmiş İmparatorluklardı. Bunlara karşı **Türkler** emperyalizm yapmasa idiler, bu iki İmparatorluk, bizi bel,edecekti.

Devir değişince ("Gerileme Çağı" başlayınca), (vaktiyle) ele geçirilen memleketlerin vüs'ati sayesinde (dir ki Osmanlılar), hayatlarını kurtarmışlar. (Asya, Avrupa ve Afrika'da) **Anavatan**'dan uzak olan bu yerlerdeki zâyiâtımız, ancak **Anavatan'ı** muhafaza ettirmiştir. **(s. 19)** Demek (ki, *bir)* ***Türk Millî Devleti,*** *bir de* ***Türk İmparatorluğu*** *var. Millî* Devlet, **Anadolu**'da (yaşıyor); İmparatorluk (ise), zarara uğrayandır.

Eğer, İmparatorluk olmasaydı, ilk sadmede (düşmanlara) **Konya**'yı verecektik. (Son) üç asırdaki zayıâtımızla beraber, **Anavatan** kurtulmuş(tur). Bugün (ise), **Anavatan'** a karşı uzanan elleri kırmak için çalışıyor(uz).

9. Ümmet'e İmparatorluk Yaraşır-Roma İmparatorluğunun Hıristiyanlık Teşkilâtına Te'sîri

İmparatorluk devrinde **"emperyalizm",** Millî (Hükûmet) devrinde **"Millî"** bir siyaset takîbi, pek tabîîdir, Her devrin, ayrı (bir) siyaseti vardır. İşte ümmet devrine ki, *(buna) İmparatorluk şeklindeki hükûmet, tevâfuk ediyor.* Ve sonra, "Ümmet Dîni"de emperyalizm mahiyeti(ni) alıyor. Kezâ, irfanda. Bunu, en ziyâde **Avrupa**'da görüyoruz. **Roma (İmparatorluğu)** (bu hususta) en kuvvetli bir nümunedir.

(Roma İmparatorluğu) *yüzlerce akvâmı, zîr-i idâresine almış; kanunlar vaz'etmiş. Fakat,* (bu kanunların hiçbiri, mahkûm) halkın harsından çıkmamış. Asıl İmparatorluk, emir ile yapılmış; sonra, müsvâten (bu kanunları, İmparatorluk'taki) aksâma tevzi etmiş.

Hıristiyanlık, esâsen "harekî" bir din iken; **Hazret-i 'İsâ,** "harekî" bir Peygamber iken, **Papalığ**'ın bulunduğu **Roma'**da, bütün teşkilât, "zihnî" oluyor. Kimse, bunun *haricine çıkamıyor.* **Konsüller'***in emirleri, kanun oluyor.* Mâdunları, buna riâyete mecbur(dur). **Papa**'nın (mevkii ve emirleri), hepsinin üzerinde.

Katoliklik, emperyalist bir din. Yani, yukarıdan aşağı empoze edilir; "zihnî" birşey. "Klâsik" namını alan edebiyat, emperyalizm mahiyetindedir. Esâsen bunlar, **(Eski-) Yunan** harsından çıkmış, sonra **Romalılar** almışlardır. Din, *ahlâk ve bedîiyat, hissiyâta istinad eder.*

Roma İmparatorluğu (ise), hissiyâtı birtarafa bırakıp (Teşkilâtını) zihnî olarak tertip ediyor. Demek ki **Roma İmparatorluğu'**(nun) Katolik ümmeti, katolik bir sanat, katolik bir din, emperyal bir siyaset güdüyor. Bu din tefevvuku (ile) *bedîî saltanat ve tahakkümün haricinde kalan* **İskandinavyalılar** ve sâire, hariçte kalıyor. Onlar, bu otoriteye girmediklerinden «liberte» **kalıyorlar.**

10. Avrupa'da Reform ile Başlayan Yenilikler İmparatorlukları Sona Erdiriyor.

[s. 20] Roma İmparatorluğu haricinde kalan Avrupa ülkelerinin gelişmelerini tetkik ettikçe), *görüyoruz ki, daha başka bir karakterleri var.* (Bunlar, halkın hissiyâtına uygun

vaziyetleri, yukarıya kabûl ettiriyorlar). Halbuki **Romalılar'**-da (halkın) dînîni, ahlâkını, bedî'iyâtını idare eden(ler), yukarıdan (gelecek) emre muntazırdır.

Bir taraftan, bir "Réforme" çıkıyor; (Papalığ'a ait) otoriteyi, atıyorlar, dine serbestî veriyorlar. "Révolution" oluyor, siyasetteki otoriteleri atıyor. Sonra "Romantisme" çıkıyor; o da, sanayideki otoriteyi atıyor.

Revolüsiyon neticesinde en evvel, **İngiltere'**de Hâkimiyet-i Milliye" teşekkül ediyor. **Roma** (İmparatorluğu) haricinde kalan (ülkelerde) bu inkişaf oluyor. İşte (böylece); **Avrupa'**da yeni hayat, isyanlarla başlıyor. Ve bu suretle, millî harslar çıkıyor. Ümmet devrine, imparatorluk devrine, nihayet geliyor. Bu üç türlü ısyanla, buna nihayet veriliyor.

Bizde, ilk 'asırda fıkıh yoktu Asıl İslâmiyet'in "katolik" bir şekil alması, (eski) kaidelerine tasfiye etmesiyledir. (Bunu) edebiyatta, sanâyi-i nefîsede görüyoruz. Gazel, kasîde ve nesirde, **İran'**ı taklid etmişiz. Böylece görüyoruz ki, "ümmet" (fikri) anlayışı vardır.

İşte (böylece, Tanzimât'la) "millî hars fikri" uyanınca, en evvel **Türkler'**de çıkıyor. **Mısır** (ise), tam ümmet hâlindedir; **Âlem-i İslâm'**ın **Fransa'**sı gibidir.)

Fransa, mazide üç yol ağzında (idi): kendileri **«Gaule»**. lisanları **Lâtin,** asılları ve 'âdetleri **Frank'**tır. Onun için **Fransa'**da, milliyet hissi bir türlü tavazzuh edemiyor. Etnik bir milliyeti yoktur.

Türkler ve Almanlar'(ın kavmî varlığı), Kurûn-i Ûlâ'ya kadar gider. **Mısır** (ise), eski ahalisi **(Kıptî,** (Gopt) lisanları bilâhire Arapça olup, din itibariyle de, **İslâm**'dırlar; muayyen milliyetleri yoktur. **İrânîler** de, ümmetleşmiştir; millî cereyana, pek geç atıldılar. Bu da (İran'da) en evvel **Türkler**'de tutmuştur. Halkta, eski Türklük yaşıyor. Yalnız, müdîr sınıfta, Şark İran medeniyeti yerleşmiştir. Demokrasi devrine girince, millî hars, meydana çıkıyor.

11. Ümmetin İnhilâli ile Milliyet ve Beynelmilel Devresine Geçiş

[s. 21] Ümmet devrinin bir kere, bir faydası var ki, "Tekvîn (i Mahlûkaat" fikrine inanmakla) bütün akvâmı içine alıyor. **Adem** (Nebî), yalnız **Benî - İsrâil'in Babası** değil, bütün **Akvâm'ın Babası**'(dır). Ümmet, Şa'bların fevkınde bir cemiyyet(tir).

Avrupa'da **"Cem'iyyet-i Beynelmilel"** husûle geliyor. Fakat bu, hukuk-ı beyneşşu'ûbdur. **İslâmlar**'ın arasında, böyle bir "hukuk-ı şu'ûb" mevcuddur. Hakikî hukuk-ı beynelmilel, ümmetlerin inhilâlinden sonra başlıyacak. Cem'iyyet-i Milel, ümmetlerin makaamına geçiyor; milletlerin içine giriyor.

Hakîkî "Cem'iyyet-i Beynelmilel" teşekkül ederse bu, ancak inhisarı kabûl etmez: milletleri, ırkları müsavi görecek. Asıl hakîkî insaniyet de, bunda oluyor. Ümmet devrinde(ki) şa'b, bu üçüncü devirde millet demektir. Ümmet devrinde şa'blar, yalnız lisanlariyle kalıyorlar.

Macarlar, yakın zamanda (1848 de) lâtince'yi bıraktılar; yeniden Macarca'yı, ihyâ ettiler. Ümmet devrinde hars, halk arasında kalıyor. Asıl güzîdeler, ona ehemmiyet vermiyor.

Bu üç devirde, zihniyetler başka başka oluyor. Kavim devrinde, bir kavmin; ümmet devrinde, birkaç kavmin; (beynelmileliyet devrinde bütün kavimlerin, hukuk telâkkîsi ayni oluyor), Asıl beynelmileliyet devrinde, inhisarcılık kalkıyor. (Bu devirde her millet,) kendi hukuku gibi, diğer milletlerin de hukukuna riayet ve hürmet edecektir.

12. Demokrat Olan İslâmiyet, Milletler Cem'iyeti'ne Müsâiddir.

Asıl büyük cemiyet, **Cem'iyyet-i Beynelmilel**'dir. Millet, onun bir cüz'üdür. **İslâmiyet** (de), o nümûneyi gösteriyor. (Bu dinde) Konsil (ve) Papalık, yok(tur). Bir kere **İslâmiyet,** inhisarcı bir din değildir. Yalnız **Müslümanlar'ı,** Cennetlik addetmiyor. Allah'a Ahiret'e inanmak, iyilik yapmak, (bu dînin şiârıdır).

Bu (da) gösteriyor ki, **İslâmiyet,** demokrat bir dindir. **Katoliklik** ise, kendi haricinde din olmadığını söylüyor. Hattâ, **Protestanlar'a** kız vermiyor. Halbuki, bizde öyle midir?: **Hıristiyanlar**'dan bi. zevce alınabilir. Kız vermeğe mâni olan da, bizde değil, **Hıristiyanlar**'dadır. **(İslâmiyet'**te) taassub ve inhisarcılık, yoktur. Muvahhid olanları

tanıyor. Sâbiî-İbrahîmîlerden bir din olsa gerektir-**Natürist** olursa, Budistler de, (İslâm dinine) girebilir.**İslâmiyet**, tevhîd-i edyân tarafdârıdır.

[s. 22] Mutasavvıfa'da bu, büsbütün âşikârdır. Kilisa ile câmi', **Kâbe** ile manastırı, mutasavvıflar, (ayni) şey görüyor. İslâmiyet, **Cem'iyyet-i Milel**'e tamamiyle müsaittir.

---

8) Bakara Sûresi, 6. âyette adları geçen «Sâbi'în»e, tefsirlerde: «Her dinden bir şey alıp, meleklere taparlar» denilmektedir. Yıldızlar ile gezegenlere tapan Sâbi'ler bizim Haran (Harrân)da, İslâmcılıktan sonraları da, uzun zaman yaşamışlardır.

III. KONFERANS

İSLÂM 'ÂLEMİ'NDE KÖLEMEN TÜRK HAKİMİYETİ - GAZNEVÎ VE HAKANİYE DEVLETLERİ - OSMANLILAR'DA DEVLET İDARESİ VE DÜZENİ - MEVKİB-İ HÜMÂYÛN-KÖYLÜLER - OCAK, ENDERÛN, MEDRESELER - ESKİ DÜZENİN BOZULMASI - CELÂLÎLER, A'YÂNLIK.

1. Türk Kölemenler'in İslâm Âlemine Hâkim Oluşu, Sebük - Tigin

Türkler'in **İslâm Alemi**'nde hâkimiyetleri, ('Abbâsî Halîfesi) **Mu'tasım'**ın (833 te **Türk) Kölemen** ordusunu teşkil etmesiyle, başlar. Bu ayni sistemi, diger Melikler ve (para kestirtmek salâhiyetl bulunan Büyük-) Vâlîler de tatbik ettiler. Bilhassa, (874-999 arasında Afanistan, Horasan, Mâverâünnehir ve İran'a hâkim olan) **Sâmânîler**. Sâmânîler (den dört kardeş Halîfe El-Me'mûn tarafından 819 senesinde: Fargana, Şaş/Taşkend, Semerkand gibi) **Mâverâünnehir Vâdisine** (ve Herat'ın merkez olduğu Şarkî-Vâlî) tayin edildikleri halde, (bunların oğulları) bittahakküm, ,874 ten itibaren) Vâlîliği, babadan evlâda intikal ettirdiler, tamamiyle bir Hükümdar gibi (oldular ve i'tibârı olarak Halîfeliğe bağlı kaldılar).

(Bunlar, Halîfe Mu'tasım gibi) **Türk** kölelerinden, ordu teşkil ettiler. **Türk** (kölemenler) oraya girince,**her** sene yeni salâhiyetler iktisâb ediyor; maaşı, rütbesi artıyor; Kumandanlığa kadar çıkabiliyor. (Çünkü) ümmet devrine girince, İslâm olunca, "müsâvât" vardır. Asker olunca da, diğer halktan imtiyazlı oluyor. Yeni Müslüman olan bir adam, (kabiliyeti sayesinde) askerlikte, (yüksele yüksele) milletin başına geçiyor.

Sâmânîler'in ordusunda **Sebük-Tigin** bir köle iken, Horasan Vâlîsi olmuş. (Sonra) Türk ordularından birine, Kumandan oluyor. Hükümdar ölünce, (yeni Sâmânî Hükümdarı tarafından) **Sebük-Tigin,** (paytaht Buhara'ya) bil-

celb, itlâfına karâr veriliyor. (Bu gizli maksadla oraya) davet olunuyor.

Fakat, (Sebük-Tigin) gitmek istemiyor. Kendisi âlî-cenâb olduğundan, isyân etmek de istemiyor. Orduyu topluyor: "-(Yeni) Hükümdârım, (benim) aleyhimdedir. (Beni, ifnâ etmek için, Buhara'ya) davet ediyor. Fakat, ben gitmiyeceğim; siz, gidiniz" diyor. (Ve, şöyle devam ediyor:) "-Benim kendi köle maaşım, bana kâfidir. Ve başka da, ölümünü gözüne almışlar varsa, ben kendimi ölüme [s. 238] atacağım; isteyen, (benimle) gelsin!" diyor.

Bir küçük zümre ile bilvedâ, (eski ordusundan ayrılıp) **Afganistan'a**, **Gazne'ye** gidiyor. (İlk Gazneli hükümdarı Alp-Tigin'e 962-963 te dâmâd oluyor). **Hind (liler)** le muharebeye başlıyor. Oraya da (Türk) kölemenler getiriyor. **(Alp-Tigin'in** oğlu **Ebû-İshak'tan** sonra Gazne hükümdarı olan **Bilge-Tigin** ve **Bayrı** zamanlarında, devletin bütün işlerini eline alıyor,) kuvvetini **nizamlaştırıyor**. (İlk Gazne Hükümdarı Alp-Tigin'in kölelerinden) **Bayrı** (da) (altı yıllık saltanattan sonra, 977 de) ölüyor. Onun yerine, (Devlette büyük hizmetleri ve emeği ile) en kıdemli olan, **Sebük-Tigin** (977-997) (9) geçiyor.

---

9) Bu adın, rahmetli hocamız Ord. Prof. Dr. A. Zeki Velidî Togan, eski yazmalarda, Türkçe'deki «Ordu-Beği Tigin» anlamına, «Sü-Bek Tigin/Tegin» biçiminde hareketlenmiş olduğunu görmüş ve bu zâtın Isık-Köl yanındaki Barsgan Türk'lerinden Bahadır'lardan, Kara-Arslan oğlu «Kara-Beçkem» lakaplı Çok'un oğlu olduğunu tesbit etmiştir (Umûmî Türk Tarihine Giriş, İkinci Baskı, 1970, İstanbul, I. 152, 452). 12 yaşındayken Tohsı Türk'lerince tutsak alınıp, 16 yaşındayken Taşkent'te Sâmânlılar'a

(Fakat, Sebük-Tigin Gazne tahtına geçmeden önce, Devlet erkânını toplayıp) diyor ki: "—(Ben, Hükümdarlığı) bir şartlar kabûl ederim. (Biliyorsunuz) ben de köleyim. Fakat, kumandan (Hükümdâr) (10) olunca, ben sizin metbûnuzum. Her emrime itaat edeceksiniz. Etmeyeni, idam edeceğim!"

Maiyeti, (onun bu) şartını tamamiyle kabûl ediyor. (Sebük-Tigin'den) sonra, (Gaznevî Devleti'nin başına küçük oğlu **İsmail** geçmişken, onun ağabeğisi) (ayni yılda onu tahttan indirerek, "Yemînü'd-Devle" ünvânıyla yerine) geçiyor. Bu suretle Devlet, kölemenlikten çıkıyor. (ve 1183 te **Gorlular** tarafından yıkılıncaya kadar, hep Sebük-Tigin sülâlesinin idaresinde kalıyor).

2. Müslüman Türk Devleti Hakaniye/Karahanlı ile Gaznevîlerin Farkları-Selçukîler

(Türk kölemen sülâlesi tarafından kurulan **(Gaznevî Devleti**'nde) lisân-ı resmî(yi), Fârisî kabûl ediyorlar. İptida **"Sultan"** ismini, **(Mahmûd-i) Gaznevî** alıyor (ve az zamanda: **Lahor**'dan **Isfahan**'a, **Gucarat** tan **Semerkand**'a kadarki yerlere hakim oluyor). Daha evvel, Vezîrler'e Bermekoğulları ile Müstakil Vâlîler'e **"Sultân"** deniliyordu.

---

satılmış olan Sübektiğin, sonradan kendi soykütüğünü özetlediğimiz biçimde ve kendi oğlu Mahmûd'a bir öğüt olarak Ebû'l-Feth El-Bustî'ye yazdırmıştır (ayni eser, s. 152) Gazne Padişahı Sebük-Tigin'in oğluna öğütlerinin, İstanbul ve Paris yazmalarına göre Farsça metin ve tercümesi için bak. Erdoğan MERÇİL «Bebüktegin'in Pendnmesi» İslâm Tetkikleri Enstitüsü Dergisi, İstanbul, 1975, cild VI. Cüz 1-2, s. 203-232.

10) Yazmada, yanlış olarak «Kumandan» yazılmıştır.

Halbuki, bu devletin teşekkülünden evvel, **Hakkaniye Devleti** (920 resmen Müslümân olarak) **Kaşgar'**da mevcuttu (ki, onun Hükümdarı) **"Hakan"** namını taşıyordu. (Karahanlı da denilen Türk Devleti) **"Dârü'l-İslâm"**'ın haricinde. (840 ta Gayrimüslim ve Uygurlar'ın vârisi olarak teşekkül edip, 80 yıl sonra Müslümân olmuştu). Onun teşkilâtında, (Eski millî Türk Devletleri gibi) "El" usûlü cârî (idi). Hakan'ın bütün eline mensup olanlar, **"Tigin"** namını alıyor. Tiginleri, (?) birer Vâlîdirler. Başka soydan adam, Vâlî olamıyor. (Hakaniye Devleti'nde) kadınların hukuku da, eskisi gibi mevcûd. (Hakan'a) **"Elig-Han"** da diyorlar (ki,) "Sulh-Hakanı" demektir.

Demek ki, (bu iki Müslüman Türk Devleti'nde) iki (ayrı) şekl-i hükûmet var: Biri **"Sultanlık"**, diğeri **"Hakanlık"** (ki,) biribirine benzemiyor. Birinde, soy'a kıymet vardır: **Türk-Olmayan,** Emîr ve Vâlî olamıyor; Birinde, soy'a kıymet vardır: **Türk-Olmayan,** Emîr ve Vâlî olamıyor; asıl sülâleden olanlar, Vâliliklere tayin olunuyor. El hâlinde (kurumuş olup,) **Türkler'**e istinad ediyor. Binaenaleyh, hepsi bir "Millet" halinde.

Gazne'de (ise), bir **Kölemen** Türk Ordusu var; ahâlî, (Hâkim Türklere) yabancı **(Keşmirli, Sindli, Belûç, Fars** ve) **Afganlı**'dır. **Kaşgar'**da (Balasagun'da, Fargana'da) lisan Türkçe, diğer tarafta (Gaznevîler'de resmî) lisan, Fârısî' ce dir. (Meşhur İran destanı) **"Şehnâme", (Mahmûd-i) Gaznevî** tarafından **(Tûslu** şair **Firdevsî'**ye) yazdırılmıştır. Türklük aleyhinedir. Çünkü, "Şuûbî" bir cem'iyetten doğmuştur.

Selçukîler de (Aşağı- Sırderyâ boyundan, göçebe olarak Horasan'a gelişlerinden 1037 de müstakil devletlerinin) teşekkülünden sonra, onlar da aynen, **"Sultanlık"** suretinde (teşkilât kurdular). (Bunlarda da) Hükümdarların kölemenleri, Vezîrlerin kölemenleri (hattâ, Melikşâh'ın haremi Karahanlı Terken-Hatun'un kendi çeyizi olarak getirdiği bin kişilik kölemenleri) var. (Türkistan'dan Horasan'a göçüp dolarak, yerleşecek bir "yurt" isteyen yüzbinlerce obalı **Oğuz)** aşîretleri var ki, onları, **Anadolu** cihetine koğuyorlar. Çünkü bunlar, (Selçukî Devleti'ne) sıkıntı verirdiler (ve kendi soylarının kurduğu Seçukî Devleti'ni, mahkûm) **İrânîler** gibi saymıyorlar, (gereken itaati gösteremiyorlardı).

[s. 24] Ve işte (böylece), **İran-Selçukîler**'i de, **"Sultanlık"** hâlinde (kurulmuş) oluyor. **Anadolu (-Selçuklu Türkleri** ise,) ayrı bir şekil alıyor. (Anadolu dışındaki Selçuklular'a vâris olan) **Atabekler** de, kölemenliğe istinad ediyor. Ve nihayet, **Salâhaddin-i Eyyûbî** de, kölemenlikten çıkıyor. (Atabekler'in Sûriye ve Mısır'daki) bütün kölemenleri, **Türk.** (Bunlardan meşhûr Salâhaddin, 1174 te) orada **Eyyûbiye Hükûmeti**'ni teşkil ediyor.

(Eyyûbî) Melik Sâlih (Necmeddin oğlu **Turanşâh,** 1250 de) öldürüldükten sonra, (paytaht **Kahire**'de, Turanşâh'ın *dul anası* **Şecerüddürr'ü**) Melike intihap ediyorlar. (Mısır Kölemen ordusu Kumandanı Türkmen) **Aybek,** (bu) kadınla evleniyor. (Aybek'le başlayan) **Mısır Kölemenleri** de, ayni sistemde (kuruluyor).

3. Osmanlılarda Yeniçeri ve Kapukulu

Osmanlı Devleti de, ayni surette **(Yeniçeri** ordusunu teşkil ediyor. Demek ki,) **Yeniçeri** usulü, mâzız birşey değildir: **Kölemen** usûlünün, şekl-i âharda vücûda getirilmesidir.

Osmanlı Devleti, (1299 da Bilecik mıntıkasında) teşekkül ettiği zaman **Türk köleleri** olmadığından, satın alamadılar. (Halbuki, Altınordu'ya tâbi Karadeniz'in şimâl ve şark kıyılarındaki **Kıpçak** ve **Çerkes-Elleri,** kölelerini gemilerle Mısır ve Suriye'ye sevkettiklerinden) **Mısır Kölemenleri** (için) iyi bir menba idi. (Böylece, deniz yoluyla Mısır Devletine gelen) **Köleler,** sonra (Kumandanlığa yükselip) Hükümdar oluyor.

Osmanlılar ise, **"Devşirme Usûlü"**nü icâd ettiler. (Harblerde Hıristiyanlardan ele geçen ve beşte biri devlete ait olan) esirlerin gençlerini **(1. Murâd'**ın ilk yılında 1361 de **"Pençîk - Oğlanı"** adıyla) toplayıp, **"Acemi - Oğlanı Kışlası"**nda (terbiye ve talîm ile yetiştiriyorlardı. Ayrıca, "Devşirme" yoluyla gelen Hıristiyan oğlanlarını da, Türk köylüleri evlerinde Türkçe öğretip, İslâm - Türk terbiyesi aldıktan sonra, aynı kışlada yetiştirip, sonra **"Yeniçeri-Ocağı"**na alıyorlardı). **Yeniçeriler**(in kabiliyetlileri) **Enderun** (denilen, Sarayın Mülkiye ve Harbiye dersleri verilen mektebinde okutuluyordu). **Enderun'**da, **Enderun Ağaları** (ve) **Vüzerâ** yetişiyordu.

Osmanlı Devleti, (1453 **İstanbul Fethi'**nden sonra artık) "El'e istinad etmiyor. Tamamiyle **Kapukulu** ve ayniyle bir nevi Kölemen Ordusu'na İstinad ediyor. **Padişah-Kapu-**

su'nda (hepsi maaşlı askerlere âit) **Sekiz Ocak** var: (Topçu, *Cebeci, Humbaracı, Lâğımcı kolları ile)* **Yeniçeri,** (Saray'ın türlü hizmetlerini görenlerin) **Bostancı** (ve) **Silâhdar,** Sipâhî, Gurebây-i Yemîn, Gurebây-i Yesâr, Ulûfeciyân-i **Yemîn, Ulûfeciyân-i Yesâr (Bölükleri'**ne ayrılan) **Altı-Bölük.** Bu suretle **Sekiz Ocak.** Maiyyet-i Pâdişâhî'de (bulunuyordu).

4. Osmanlılar'da Eyâlet Askeri, Üç Hazîne ve Dir-*lik Arâzisi*

Sonra, (Osmanlılar'da, ordunun belkemiğini teşkil eden en kalabalık kısmı, **Anadolu** ve **Rumeli'**deki **Eyâlet-) Sipâhîsi** var ki, Vilâyetlere tevzî edilmiş (ti). (Bunlara) maaş olarak da, **"Dirlik"** namiyle (hepsi köylülerin elinde ve mülkiyeti Devlet'e ait) **Arâzî'nin Rüsûmu** verilmiş(ti). **İstanbul'**daki **Ocaklar,** üç ayda bir **"Ulûfe"** namiyle para alıyorlar(dı). (Eyâletler'deki) **Sipâhîler**(e), nakden değil, (Hâs, Zeâmet ve Tımar adı ile) köylerin rüsûmu verilmiştir. (Dirlik alan) Beğler, kendi ve maiyetlerindeki **"Cebelü"** *(denilen ve bütün talim ve silâhşorluklarından mes'ûl ola*rak beslemeğe mecbûr oldukları atlı asker)lerin, masraflarını te'mîn ediyorlar(dı).

O zaman (Osmanlı Devleti'nde) üç "Hazîne" vardı. (s. **25) (Yavuz) Sultan Selim** (1512 de tahta geçince), "-Hazînemizde ne var?" diyor. Defterdâr da: "-Biri, (Saray'daki) **İç-Hazîne,** ikincisi **Yedikule'**de **Dış-Hazîne,** üçüncüsü de, bütün memleketteki **Dirlikler'**(dir)", diyor.

Selçukîler, maliye(yi) Halîfe'nin elinden almak için, arâzîyi askere tevzi etmişlerdi. **Osmanlılar,** (buna) daha

başka bir şekil veriyorlar. Hükûmeti, Kadılarla beraber teşkîl ediyorlar. Kadılar, arazi mesailinin halledebilmek için, birşey bulamıyor.

Bunun için **Osmanlılar,** "arâzî-i meftûha, arâz-i harâçiyye olmayıp arâzî-i emîriyye'dir; arâzî tasarrufu, hükümdara aittir", (diyor ve) ahaliye, müşte'cir gibi îcâr ediyor. O îcârın bir "ecr-i muaccel"i var, bir "ecr-i müeccel"i (11) var. Onu da, "a'şâr"ı namına alıyor. Bu surette (arâzîyi), fıkhın dairesinden çıkarıyor. Usûl-i tevârüsü, (şerîate değil,) "Kaanûnnâme"ye tâbi ';diğer emlâk gibi değil.

(Böylece(arâzî muamelâtı, tamamen Kadıların elinden alınıyor. Kadının vazîfesini, Dirlik Sahibi yapıyor. Çünkü, Dirlik Sahibi, Hükümdarın Vekîlidir. Ferâğ ve intikal muamelelerini, hep Dirlik Sahibi icra ediyor. kadı, karışamıyor. (Devlete âit olduğundan) arâzî, satılamıyor, ferâğ ediliyor.

Demek ki, memleketteki bütün arâzî, devletin. (Bunun) vâridâtiyle, üçyüzbin kadar süvârî (Türk Sipâhîsi) idare ediliyor. Beş para Hazîneden çıkmadan, devlet onları beslemiş oluyor. Tapu, köylüde. Dirlik Sahibi, tapu sahibi olamıyor. Bir sipâhî (de), kendi dirliğinde tapu sahibi olamıyor, hattâ "Cebelü"sü bile. Babasından intikal etmiş olsa bile, kendine değil, kardeşlerine kalıyor. Askerlikle, iktisadî mes'ele birleşemiyor.

---

11) «Ecr-i muaccel», bedeli önceden peşin alınan îcâr/kirâ demektir. «Ecr-i müecel» ise, arazinin mahsûlü alındıktan sonra veya yıl sonunda alınan îcâra deniyor. Her ikisine birden, «îcâreten» adı verilirdi.

Zâten (dilimizde) **"Tapukçu"**, "Memuriyetçi" demektir. İki türlü memuriyet var: Biri askerlik, diğeri tapu(k)çu. Üç sene ekilmiyen tarla, elinden alınıyor. Yani, memuriyetten ihraç olunuyor. Mülkiyetin, iki derece(si) var: Biri tapu, diğeri askerlik.

Fetih (sırasında) tımar'a mâlik olan küçük arâzî (sâhibi) var: Tek atlı (buna, "kılıç-tımarı" da deniyor). Diğer tımar sahipleri, (verilen dirliğin mikdarına göre) üç, beş, on cebeli besliyor. (Meselâ, yıllık geliri 35.000 bin akçalık bir ze'âmet sâhibi, ilk beş bin akçası kendisinin olmak üzere, geri kalan gelirine karşılık) on cebeli'yi beslemeğe mecburdur. Buna mukabil, o köyün rüsûmu, dirlik sahibine ait olur.

(s. 26) (Dirlik sahibinin köylülerden aldığı rüsûm) meselâ, "Nikâh Bedeli ('Arûsiyye), A'şâr, Ağnâm Bedeli (olup), kâffesini (Tımarlı) Sipâhî, Za'îm veyâ Has Sahibi alır(dı). (Dirliğin, umumiyetle, akça olarak yıllık geliri 3.000-19.999 olan) azına **Sipâhî Tımarı**, (20.000 den 100.000 akçaya kadarki) daha yükseğini (alan) **Zaîm** nâmını alır. Sancak Beğleri, Beğlerbeğiler ve sâireye verilen (100.000 akçadan yukarı yıllık geliri olan) dirlik sahiplerine de, **Hâs** nâmı veriliyor.

Padişah bile, "Havâss-ı Hümâyûn" vasıtası ile geçinir; **İç-Hazîne** ile değil. O halde, "Havâss-ı Hümâyûn", şahsa âit. **Dış-Hazîne**'nin vâridâtı, gümrükler, daha birtakım hâsılat, **Kapukulu Askeri**'nin maaşlarına, **Vezîrler**'in havâs-

Maiyyet-i Pâdişâhi'nin maaşlarına aittir. Onlar, kendi geçimleri için (12).

Vezîr, ayni zamanda (kendi) **Kapuhalkı**'nı beslemek için, Hâsları ile çalışıyor. Demek ki, (Osmanlılar'da) bir **Vezîr** demek, yalnız bir rütbe sahibi değil, hususî askere 'de malik bir **General'**dir. (13). Muharebeye gidecektir. Kumanda almasa bile, gidecektir. Bütün Tımar, Zeâmet (ve) Hâs Sahipleri (de) muharebeye gidecektir. Sonra, harbde de, (dirliklerine göre çıkarmaya mecbur bulundukları cebelü denilen) bu askerin iâşesi, kendilerine aittir. Devlete, (böylece) yalnız **Kapukulu**'nun iaşesi kalır. Diğerleri, içlerinden birini Dirlik (Arâzîsi) dahilinde bırakırlar. O, iaşeyi, parayı te'mîn eder. Devlete yük, yalnız Âsâkir-i Hâssa (Kapukulu) için kalır.

5. **Osmanlı Padişahı'nın Salâhiyeti, Sadrazam'ın Hükümet İşlerinde İstiklâli**

Sonra, **Padişah**, Kumandân-i Umûmî (Başkumandan) dır. Fakat bu Kumandanlık, (her zaman fi'lî olmayabilir).

---

12) Bu cümle, yazmada böyle yarım kalmıştır.

3) Meselâ, Habeşistân ile Yemen'in gerçek fâtihi olup, Diyarbekir Beylerbeğisi iken, Başvezir Sokullu Mehmet Paşa tarafından azledilip, bir kış Karacadağ'da kendisinin altyüz kişilik «Hâs kulu» ile kalan Özdemiroğlu Osmân Paşa, bu askerleriyle, 1 temmuz 1578 günü, Erzurum ovasında Serdâr Lala-Mustafa Paşa'ya kavuşmuştu. (Dr. Kırzıoğlu, «Osmanlıların Kafkas-Elleri'ni Fethi», 1976 Ankara, s. 283).

Pâdîşah (sefere) gitmezse, **Sadrazam** gider. **Sadrazam**'la beraber Dîvân-i Hümâyûn (ve) Sancağ-ı Şerif de gidiyor; yani, Paytaht da gidiyor.

Eski Romalılar'da merkez-i saltanat, **Roma** (şehri ve) **Cermanlar**'da, Hükümdar'ın nefsi, paytaht idi. **Osmanlılar**'da ise, merkez-i saltanat, ne Şahs-ı Hümâyûn ne İstanbul olmayıp **Mevkib-i Hümâyûn**'dur zaman oluyor ki, Rikâb-ı Hümâyûn **Edirne**'de, Mevkib-i Hümâyûn kalmıyor (du)!

Pâdişâhî'in selâhiyeti, yalnız **Sadrazam**'ı **(s. 27)** değiştirmektir. **Bağdad Vâlisi**'ni değiştirmek (ise), (Meselâ Seferde) **Viyana** (önün) de bulunan **Sadrazam**'a aittir. Yani, arzl ü nasb ve idâre-i memleket, Mevkib-i Hümâyûn'a aittir. Padişah, (Mevkib-i Hümâyûn'da) bulunmuyorsa, fi'len hükümran demek değildir. Bu sayededir ki, **Başkumandan-Vekili** olan zât (Sadrazam) harbde muvaffak olabiliyor.

(Sadrazam, "Serdâr-ı Sultânî" adıyla sefere çıkacak olursa), Padişah'ın yanında yalnız, (Onun) bir "Kaaim-i-Makaam" (ı) kalır. O, **İstanbul** idare ve âsâyişiyle meşguldür. **Sadrazam**'ın emrine tâbidir. Memâlikin Müdîri, yine **Sadrazam**'dır.

6. Osmanlılar'da Mevkib-i Hümâyûn, Devlet Demektir.

Türk devleti demek, **Mevkib-i Hümâyûn** demektir. Mevkib-i Hümâyûn'un efrâdı: Padişahın Kapukulu, Vüzerâ, Beğlerbeğileri, Sancak (beğleri), (ve onların) Kapukul-

ları, (Eyâletlerdeki) bütün Sipâhîler, Akıncı (lar), Yaya Askeri, Altı-Bölük Süvârî, Silâhdârlar (dır). (Kısacası: Ulûfeli, birlikli ve Arpalıklı gibi, resmî ferdlerdi ki, bunlara "Osmanlılık ile geçinenler" de denirdi) (14).

Bütün memlekette köprülerin, şoselerin geçtiği yerlerde, (oraya en yakın yerdeki köylüler, "Reâyâ" sayılarak, onlara bakmakla mükellef tutulur). O köylüye (denir ki), "sizin vazifeniz (yakınınızdaki) köprü(yü) tamir (ve yolun, şuradan şuraya kadar ki kısmının bakımıdır). "Ve ona mukabil, (bu işlerle mükellef köylüler) tekâlîfden afvedilmiştir.

O vakit "Citoyenne" demek, yalnız **Mevkib-i Hümâyûn'**a mensup efrâddır. El devrinde, "Vatandaş" **Ak-Kemimler'**dir. Ümmet devrinde (ise), Mevkib-i Hümâyûn'a mensup olanlardır. Meselâ, ayrıca imâmlar, mü'ezzinler, hatîbler var. Bunlar, Mevkib-i Hümâyûn'a dâhil değildir. Resmî Medreselerden çıkanların (da), asker gibi rütbeleri var; hattâ talebe(lik) te iken. Ondan sonra, Kadılıklar(ın), Mevleviyetlerin derecelerinde (yükselirler). Bütün bunlar da, bir ordu teşkilâtı gibi, Mevkib-i Hümâyûn dahilinde. (Bunlardan, ordunun adalet işlerine bakanlar) Kaadî-i-Asker (Kazasker) nâmını alıyorlar.

O halde, ordu da hep, Mevkib-i Hümâyûnun teşkilâtıdır. Filân adam, **"Osmanlılık"**la geçiniyor denildi mi, Mevkib-i Hümâyûndan geçiniyor, demektir. (Yani) Cebeli,

---

14) Ziya GÖKALP'ın 1339 (1923)'te Ankara'da basılan «Doğru Yol» adlı risalesinin «Siyâsi Umdeler» bahsinde, böyle deniyor.

Kaadı, Sipâhî (gibi Dirlik ile geçinen) demektir. Vergi vermeyen ve **"Berâyâ"** da denilen **"Osmanlı"**, bunlar (dır).

7. Osmanlı İmparatorluğu'nda Köylülerin Hukuku

Köylüler'e gelince, Müslümân, Hıristiyan (olsun, hepsi) **"Raiyye"** nâmını alıyor. Türk köylüsü (de) "Raıyye" nâmını alıyor. Dirlik (arâzîsi) dahilinde olup da, Dirlik Sahibinin (kısmen) "serfler"i makamında olan, ("Zımmî" de denilen Gayrimüslimler) "Raiyye"dir. (Bunlar) ata binemez, silâh taşıyamaz (dı). Asker olabilmek için muharebeye gidecek, tecrübe olunacak; ondan sonra ancak, "Ocağ"a girebilir (di). **(s. 28)**

Yani, her şey memnû (15). (Raiyye'den bir erkek) evlendiği zaman, (Tanzîmât'ın ilânına kadar, Dirlik Sahibinin ondan aldığı "Arûsiyye" resminin mikdarı, şöyle idi: (evlenen) **Müslüman** ise, kızdan 60, duldan 30; **Hıristiyan** kızdan 30 (ve) duldan 15 akça alınır (dı).

Bizde köylü, tapu nâmiyle (arâzî ve emlâktan) bir şeye mâlik (ti ve) esir diye satılmıyor (du). **Avrupa**'da arâzînin rakabesi ve tasarrufu, Senyör'e aittir (Arâzî ile birlikte, "Serf" denilen hürriyetten mahrum köylüler de, satılabilirdi). Halbuki bizde, Dirlik ile Tapu, kaabil-i ictimâ'

---

15) Yazmada, aynen böyle. Önceki cümle ile bir bağı olmadığı anlaşılan bu ibarelerden, Konferansın burasında, birkaç cümlenin, yaprak çevrilirken, yazılamadan atlandığı, anlaşılıyor. Çünkü «Arûs» resmine âid cümlenin başı da atlanmıştır.

bir haldedir. Arâzînin (ondadokuz) hâsılâtı, köylüye ait (tir).

Köylüye **"Ra'iyye"** nâmı (veriliyor); şehirliye **"Şehir-Oğlanı"** deniyor. Ra'iyye'nin fevkında "Contre Citoyen", Osmanlı değil, Mevâcib ve Dirlik sahibi değil, müstehlik değil (di).

8. Osmanlılar'da Yeniçeri-Ocağı, Enderun ve Medreseler'in Gâye Birliği

(Osmanlılar'da da, öteki İslâm Devletlerindeki gibi, "Kitâb-Ehli" olan **Yahûdî** ve) **Hıristiyanlar**'a, (tâbiyyet altında ve himayesi gereken mânâsına) **"Zimnî"** nâmı veriliyor (du) O vakit görülüyor ki, Sadrazam, Beğler ve ilâh ("Hâs-Kul" edinmek için) hep, **Hıristiyan Evlâdı**'nı alıyorlar. Onlardan, (Devlet memurları, Hattâ 'ulemâ ve vüzerâ) yetişiyor. (Devlete 'aid Pençîk-Oğlanları" ise, "Acemî-Oğlanlar Ocağı"nda ta'lîm ve terbiye edildikten sonra, kabiliyetli ve dirayetliler seçilerek, me'mûr ve zâbit yetiştirilmek üzere, ayrılıyorlardı). Fakat bunlar, (Saray'daki **Mekteb-i) Enderûn**'da, **Galatasaray**'da ayni terbiyeyi alıyorlar.

O zamanın ricâlinde, vahdet-i efkâr mevcûd bulunuyor. Devlette, (eşsiz) bir satvet ve şevket var. Bugünün (münevverlerinde ise), menâbi-i muhtelifeden terbiye alındığı için, efkârda vahdet, bulunamıyor. O zaman ise, (ricâl ve me'mûrîn ile ulemâ), ya Ocak'tan, ya medrese'den yetişiyor. Ocak'ta tedrîs (de), Medrese esasına müstenid-dir. Demek ki, ayni fikirle terbiye görülüyor. (Bu yüzden) fikir ihtilâfı yok. Hepsi, **ayni halde.**

Sonra, Yeniçeriler, tekaaüd olduktan sonra, evlenebilirler. Onun (asıl) ailesi, Ocak'tır. Anası, Kazgan; babası Padişah'tır. (Tam, Eski-Yunanlı) **Eflâtun**'un istediği bir ordu! **Osmanlılar,** bunu vücûda getirmişlerdir.

9. Osmânlı Padişahı'nın Eşsiz Üstünlüğü

Ma'nevî cihete bakarsak, "Asîl" olarak, (yalnız) bir "**Padişah Hânedânı** (mukaddesleşen, "Al-i Osman") vardır. Bakîsi, Padişah'ın kölesidir. En büyük köle (de) **Sadrazam** (olup), "Huzûr"a girince dokuz def'a yeri öpüyor. (Dîvân'daki Vüzerânın) hepsi, köle, aleyh, **Padişah,** (suçu sâbit görülenlerden) istediğini idam edebilir. Bunu, o zaman ki insanlar da, (Padişah'a mahsus bir) hak olarak kabûl ediyor. Ve o sayede, (**Osmanlı Devleti**'nde), dünyada görülmedik bir disiplin vâki' oluyor.

(s. 29) Meselâ, birinin başını uçurmağa, ferman sâdır oluyor. *(Fakat, o, hiçbir zaman "infâz"dan) kaçmıyor* ve icrâya kendisi gidiyor. Bazen fermanı eline veriyorlar; o da, icrâ me'mûruna *kendi idam fermanını götürüp,* veriyor. İşte böyle, esaret içinde bir satvet! Dünyaya hâkim, fakat kendileri esîr! Bugünkü ahlâkla düşünürsek, (bunları) tabii, beğenemiyeceğiz. Fakat o zamân, bu zihniyetle, o (emsâlsiz) cihangirlik yapılabilirdi.

Metbû **(Padişah),** ekseriya **İstanbul**'da oturuyor. O halde, emr ü nehy, Mevkib-i Hümâyûn'a intikal ediyor. **Sadrazam,** bir emirle memleketi hareket ettiriyor. En büyük kuvvet, **Sadrazam** oluyor. Hiçbir devlette, bu intizam olamaz. (Bu hâl) siyâseten, askerlikçe ne kadar faydalı

ise, şahsiyet itibariyle, tabii muvafık değil. Bugünkü vicdana uymaz.

10. Devşirmelerin "Türk" olmaları "Müteferrika"lar

O vakit **Türkler** (devlet idaresinde) büyük mevkilere çıkamıyor. Dîvân erkânı başta olmak üzere, büyük makamlara, ekseriya) **Devşirmeler** geliyor. Fakat, (bu yüksek mevkilere) gelenler de, **"Türk"** oluyor. Halbuki (bunlar) aslen **Sırp, Macar, Bulgar, (Arnavut, İtalyan)** dır. Fakat, (Devlet hizmetinde) **Türk**'ten fazla **Türk** oluyor(lar). **Enderûn**'da (bu rûhu ve) terbiyeyi alıyor(lar). Vezâife son derece itaat ve inkıyâdi öğreniyor(lar). **"Eski-Osmanlılık"** denilen **"Zeâmet Devri"**nde (Devletin yükselmesi) buna istinad ediyor.

(Bu devirde) yalnız **Padişah Ailesi** hürdür. Diğerleri, "asîl" değildir. Fakat, **"Eski-Osmanlılık"**ta, iki devir vardır: Biri **Zeâmet Devri,** diğeri **Derebeğlik (Ayânlık Devri).**

Zeâmet Devri (bozulmadan 1596 yılına kadar düzgün) devam ettikçe, Devlet teâlî etmiştir. Memâlik-i meftûhada Dirlik sahipleri derhal teşkilâtı yapıyorlar. Dirlik usûlü, İ'mâr-ı arâzîye de yardım ediyor. Çünkü Dirlik Sahibi, (Çoğu, "a'şar" denilen toprak mahsûlünün onda birinden ibâret) hâsılâtının fazlalaşması için, (arâzîyi sulama, iyi cins tohumlar bulup ektirme, uzak yerlerden bile iyi fidan ve aşılar getirtmek, tarlaların taşlarını ayıklatmak, sapan yerine kotan; pulluk kullandırtmak gibi davranışlarıyla ibrâz-ı faâliyet eder. Çok rüsûm alabilmek için, işte (böyle-

ce işini benimseyen) Dirlik Sahipleri, tabiî (toprak mahsûlünün ondadokuzu kendilerine kalan) köylüleri (de) zenginleştiriyor.

(Dirlik Sahiplerinin beslemeğe mecbur oldukları "Cebelü" adlı atlı) askerler, şahsa tâbi' değil; devletin askeridir. Sancak beğleri (bile), bu askere *tegallüb* edemez. Zaimleri, Sipâhîler tanımaz.

(Bu güzel ve emsalsiz düzen, sonraları) birtakım sebeblerden *dolayı, bozuluyor. Ve,* (Devlet'de *inhitât da* başlıyor. Evvelâ **İstanbul**'daki erkân oğullarına, **"Müteferrika"** adıyla "Ulûfe" veriliyor. (Bunlar, Padişaha hizmet görüp, fazlaca mevcip (16) (alıyorlar). Bunlar, (merâsim ve alaylarda, seferde maiyetinde hizmet gördükleri) Padişahın, yâverleri gibi (idiler). Ellerinde, iktidarları yok. Müteferrikalar, ender olarak büyük **(s. 30)** iktidara mazhar olabilir. (Halbuki) **Enderun**'un (yetiştirdiklerinin) istikbâlı parlak (tı). (Bunlar) Silâhdarlık'tan, (zamanla yükselerek, Sadrazam olabiliyor.

Erkân (i Devlet: Vezîrler, Nişancı, Beğlerbeğiler), "Evlâdlarımız ne içün Enderûn'a alınmıyor?" diye, **(Kanûnî) Sultan Süleyman**'a şikâyet ediyorlar. (O da,) bunların evlâdı da alınmak için, emir veriyor. Bunların Enderûn'a gir-

---

16) Bu kelimeden sonra, yazanın mürekkebi bittiğinden, III. Konferansın sonuna değin (s. 30-33), hep kurşunkalemle ve daha seyrek yazılmıştır (s. 30,19.; s. 31, 16.; s. 32, 18. satırdır.)

mesiyle, "**Zâdegânlık**" başlıyor (17). Ondan önce, "**Güzîdegân**" ile devlet idare olunurken, ondan sonra, "**Zâdegân**"la idare usûlü başlıyor. (Zâdegân) Enderûn'a girince, diğer Ağaların yanında Enderûn'un eski hâli bozuluyor. Sonra, "**Evlâdiyyet**" fikri doğuyor.

11. Dirlik Düzeninin Bozulması, Vergi Mültezimleri

Bilâhâre, **Murâd-i Sâlis** zamanında, (Haziran 1582 de-Velîahd Şehzade III. Mehmed'in pek ihtişamlı sünnet düğününde büyük hünerler göstermiş olanlardan, mükâfat için), çalgıcılar da, (Yeniçeri-Ağası Ferhad'ın itiraz ve istifasına rağmen) Yeniçeri-Ocağı'na alınıyor.

Sonraki Defterdarlar, "Dış-Hazîneye az para geldiğinden ve Yeniçeri adedi fazlalaştığından, dirliklerin içinden vâridâtı fazla olanları, âhare tevfîz etmemeli, Hazîneye mâl etmeli" (dediler ve bunu tatbîk ettiler). Bunun üzerine, bir zaîm ölünce, zeâmetini Hazîneye alıyorlar. Tabiîi,

---

17) Rahmetli **Ziya Gökalp** zamanında, bilinenler, böyle idi. **II. Murâd** çağında **1443** te yazılı bir «Vakfiye»de, «**Müteferrika**» adı geçtiği biliniyor. **Fatih Sultan Mehmed**'in «**Kaanûnnâme**»sinde, günde kaç akça «ulûfe» aldıkları da belirtilerek, «**Vâcibü'riâye Ağalar**» denilen zâdegânın, kimlerin çocukları olarak «**Meteferrika**»lığa alınabileceği de, şöyle gösterilmiştir: «**Vezîr-i-a'zam oğulları, sâir Vüzerâ oğulları, Nişancı oğulları, Beğlerbeğiler oğulları.**» Sonraları, Padişah'ın maiyetindeki müteferrikalığa, «**Sultanzâde**» denilen, Padişah'ın hemşire ve kızkardeşlerinden doğma erkekler de alındı. Bütün bunlar için bakınız: 1) «**Kaanûnnâme-i Âl-i Osmân**», M. Ârif neşri, **1330 İstanbul, s. 18, 20, 25**; 2) İsmail H. Uzunçarşılı, «**Osmanlı Devletinin Saray Teşkilâtı**», 1945 Ankara, s. **428 - 431**.

zaîmin ("Cebelü" adlı ve dirlik geliriyle geçinen) süvârîleri de, ortadan kalkıyor.

Böyle(ce), (eski Dirliklerin rüsûmu Hazîneye ait bulunan) birçok köyler vücuda geliyor. (Vergilerini *toplamak* üzere) bunları, **"iltizâm"**a veriyorlar. Bunu kim (ta'ahhüd *ederek) alabilir?:* **Eşrâf.** O *da, Sancak* (beği) ve Vâlî'nin (Beğlerbeği'nin) iştirâkiyle. Nihayet iş, Sancak (beği) ve *Vâlîlerin iltizâmına dayanıyor.*

Bundan, Hazîne de büyük istifade edemiyor. Yalnız, Devlet, asker kaybediyor. **Mültezim,** köylüden çok rüsûm almağa çalışıyor (ve bu yüzden) köylüyü eziyor. Halbuki, *(Dirlik usûlünde) Sipâhî için, köylünün zengin olması, men-*fa'ati iktizâsındandır. Mültezim ise, (köylüye, fazla vergi alma uğruna) zulmediyor. **(s. 31)** (Bu yüzden) gitgide, ziraat düşüyor (istihsâl azalıyor, Türk köylüsü yoksullaşıyor).

Sonra, (Devlet) iltizâmı, **"Mukaata'a"** şeklinde (ve) kayd-i hayât şartiyle yapmağa karar veriyor; ve öyle yapılıyor. Bu da, bir nevi (arâziyi-köyleri) satmak gibi birşey oluyor. **"Mâlikâne - Mukaataası"** nâmını alıyor. Mâlikânenin *bütün rüsûmunu, bir Beğ alıyor. Fakat, (beslemek mec*buriyeti olmadığından, hiçbir kimseyi) asker almıyor. Halbuki, *dirlik'te,* (köylülerden alınarak mükemmel süvârî) asker yetiştiriliyordu. (Mültezimler) ölünce, evlâdı gelip alıyor. bu suretle, askersiz mâlikâne oluyor.

Böylece, birtakım **"Mütegallibe"** de (ortaya) çıkıyor. Gitgide Vilâyetlerde Sipâhî, azalıyor. Vâlîler, mecbur oluyorlar (yeni bir asker sınıfı kuruyorlar). Orada, **"Levend"**

(Süvârîsi), **"Segbân"**, (aşırı derecede yiğitliklerinden "Deli" de denilen) **"Delîl"** nâmiyle birtakım askerler teşkil ediyorlar. (Bunları iâşe, techîz ve teslîh için lâzım olan) paraya mukabil, **"Avâriz"** nâmıyla (eski) bir vergü (yi) yeniden) icat ediyorlar. Bunu toplamak için, eşrâfdan birini intihâp ediyorlar. Bunlara, **"A'yân"** nâmını veriyorlar (ki), Hükûmetle Ahâlî arasında vasıtadır.

12. A'yânlar, Mütesellimler, Celâlî İsyanları, Üç Türlü Sancak İdaresi

Bu **A'yân**, (Sancağın Amiri) Beğ'i memnun etmek için, Ahâlî'den fazla para alıyor. (Sancakbeği'nin) teveccühünü kazanınca, **"Voyvorda"** yani Kaaim-i-makaam oluyor. Bakıyor, bir Beğ, bir hizmetle bir tarafa gid(iyo)r; yerine bir **"Mütesellim"** gönderiyor. Mütesellim maaşla geliyor; Sancak vâridâtını, Beğ'e gönderiyor. Bu Mütesellimlikde Beğler, Sancağa gitmiyor, Mütesellim gönderiyor. Mütesellim, A'yânı elde ediyor, O ölünce (A'yânlık) oğluna geçiyor.

Öyle bir hâle geliyor ki, Sancakbeği oraya gidince, A'yânın emriyle hareketten başka çare bulamıyor. Levend (ve) Segbân askerleri, Bölük (başılarının idaresinde). Birkaç bölük olursa, Bölükbaşıları'nın fevkinde **"Serçeşme"** (18) bulunuyor.

---

18) «Ser-Çeşme» biçimindeki bu Farsça adın, eski Türkçe «ordu-kumandanı» demek olan «Sü-Başı» deyiminin, zamanla, mâna ve imlâsı bozularak «Su-Başı» denilen biçiminin tercümesi olduğu anlaşılıyor.

Şimdi (de), bir Sancakbeği ölünce, bölükler açıkta kalıyorlar. O zaman bunlar, çete hâlinde köylere misafir oluyorlar Yeni bir Beğ gelince, ona Segbân oluyorlar. (Bunlar) hazır ve sahipsiz askerlerdir.

Sonra, (1599 yazında, "Kılıçlu" adlı Türkmen oymağından ve eski Segban Bölüğü Yazıcılarından) **"Kara - Yazıcı"** (lakaplı) (Abdülhalim Beğ) çıkıyor; bunların hepsini topluyor, ("Celâlî" olup, Urfa-Eli'nde) isyan ediyor. (Devletin başına) büyük bir gaile çıkarıyor. Yani, (Dirlik denilen çok sağlam ve eşsiz) teşkilâtın bozulmasıyla, iş bu hâle geliyor. (Artık, tımarlı) sipâhî askeri kalmıyor. Beğler(in) nüfûz ve iktidarı, bitiyor. Sipâhî yerine, (memleketin) zabt u rabtına, Levendler kaaim oluyor.

Böylece, (zamanla) Derebeğlik hasıl oluyor. Bazı Serçeşme, isyan ediyor. İşte, **Mısır'**da bir **Kölemen** idaresi, ötede bir **Tepedelenli** (Ali Paşa) çıkıyor. (Devlete isyan ediyor).

("Yurtluk" ve "Ocaklık" biçimindeki hususî idareli Sancaklar) en evvel, **(Yavuz) Sultan Selim**'den başlıyor. (Bu cihangir Padişah, 1514 Çaldıran Zaferi'nden sonra, Safevîler'den) **Kürdistan**'ı fethedince, (eski Akkoyunlu Vezirlerinden bitlisli Mevlânâ İdris'e) isim yeri açık (ve tuğralı) "Açık-Berâtlar" veriyor. (O da, Safevî Şî'î İran'dan yüzçevirip, Sûnnî Osmanlı idaresine gönüllü olarak giren Diyarbekir doğusunda küçük kalelerdeki) **Kürt Beğleri'**ne,

---

19) Defterde, yanlışlıkla «Bağdâd» yazılmıştır.

(ataları yerlerini, Padişah adına) "**Yurtluk**" ve "**Ocaklık**" veriyor.

(Bunlar) eski Sancak Beğliği'nden farklıdır. Çünkü, "**Evlâdiyye"dir,** (babadan sonra) büyükevlâda intikal eder Bundan başka, (Bu Beğlerin elinde) "**Hükûmet**" **şeklinde** '**Sancaklar** (da) var. Bu türlü, mukayyeddir. Teşkilât, mazbuttur. Halbuki, "Hükûmet" şeklinde (olan Sancaklar), mazbût değildir.

Demek, (ortaya) üç türlü Sancak çıkıyor: **Yurtluk, Hükûmet, Osmanlı Sancakları.** Sonra, **Mısır**'da, **Kölemen** teşkilâtı ilga ediliyor. Bunlarda, iki fırka oluyor: Biri hâkim (lik), kaaim-i makaamlık, müdîrlikler(hizmetinde bulunuyor). Bu nev'i, Vâlî tasdîk ediyor. Öteki fıkra, çekiliyor. Farsatı bulunca (da), hücum edip, onlar mevkî-i iktidâra geliyor. Böylece, dâimâ iki fıkra **(s. 33)** arasında, iş dönüp gidiyor. (1805 te, **Kavalalı Mehmed) 'Ali Paşa,** bu suretle (Mısır'da) bir nevî imtiyaz istihsâl ediyor

Sonra, **(Kanûnî Sultan) Süleyman**'ın Enderûn'a, erkân evlâdını (Müteferrika olarak) alması, (çok hatâlı oluyor). En büyük fenâlık (ise), Dirliklerin Hazineye alınmasıdır. Çünkü, Sipâhilerin mahvına (sebeb olup), A'yânların zuhurunu icap ettiriyor.

Nihayet bunlar, Padişah'ı (da) tanımıyorlar. Siyasî (ve) askerî mazarratları, birçok mağlûbiyetleri tevlîd ediyor. Diğer cihetten, Ahâlî esîr iken, gitgide esâretten kurtulup, kendini asîl ve necîb addediyor. Yani, eski zihniyet, değişiyor. Yani, Devlet inhitâta uğruyor; ferdleri yükseliyor.

Eğer bu devir olmaya idi, **Meşrûtiyet**'e (doğru) gidilemezdi.

Demek ki, aile hissi ile, devlet hissi, beraber gitmiyor. Devlet kuvvetli olunca, aile zayıf, aile kuvvetli olunca, devlet zayıf düşüyor. (20).

---

20) Kurşun kalemli notlar, burada bitti. Bundan sonraki sahifeler, yine mürekkeple yazılmıştır.

IV. KONFERANS

2/ Teşrînisânî (1919)

NİZAM-I CEDÎD-DİRLİK YERİNE MAAŞ-VERASET USÛLÜNDE DEĞİŞME-TANZÎMATIN GAYESİ-İSLAHAT FERMANI-MEŞRÛTİYETE DOĞRU-ADEM-İ MERKEZİYYET-SANAT VE YAŞAMADA İKİLİK-MEŞRUTİYET VE MİLLİYETÇİLİK-DİN TELAKKÎSİNDE DEĞİŞME-MİLLETLER CEMİYETİ-TÜRKÇÜLÜK VE MİLLÎ HARSIMIZI KORUMA

1. Nizâm-ı Cedîd ve Eski Dirlik Sahiplerine Maâş *Bağlanması*

(s. 34)

(Bismillâh)

Osmanlı Devleti'nin Zeâmet devri ile Derebeğlik (A'yân) devrini gördük. Üçüncüsü (de), Tanzîmat'tır.

Derebeğlik devrinde Osmanlı Devleti'nin ne satveti, ne inzibâtı kalmış(tı). Her tarafta, **"A'yân"** nâmiyle türediler yetişmiş (olup,) Merkezi tanımıyorlardı. Tabîî, bir "Teceddüd Hareketi" olmazsa, bu Devletin yaşayamıyacağı(nı), herkes anlamıştı.

Bu "İslâhât", nereden gelecekti? Her yerde, (bu gibi istekler) halk tarafından geliyor; onlar, inkılâblar yaparak, (kendi lehlerine yenilikler) vücuda getiriyorlar. Halbuki bizde, Tanzîmât'ın yaptığı ıslâhât, Ahâlî'nin talebiyle olmadı. Bir tarafdan, bu ihtiyacı hisseden, Saray idi. (Çünkü,) hariçte Derebeğleri, **İstanbul**'da Yeniçeriler (ve) Altı-Bölük Süvârîleri hâkimdi. **Padişah** (ise), sâhib-i kudret değildi.

Beriki tarafda Saray, (kendi) hâkimiyetini takviye için, "İslâhât" istiyordu. Yeniçeriliğin, eski askerliğin ilgası, "Nizâm-i Cedîd"in ikaamesi, daha ziyâde "Merkeziyet" fikrinin tatbîkinden ibaretti. Yani Saray, kendi hâkimiyetini iâde (etmek) istiyordu. Bunun için (de,) yalnız Yeniçeriliğin kalkması, *kâfî değildi*.

Çünkü,) eski Dirlikler'(in) arâzîsi), "Mâlîkâne"lere munkalib olmuş; (bu da,) Sancakbeğleri salâhiyetinin tevessü' etmesinden ileri gelmişti. Demek ki, eski teşkilât-ı askeriyyeyi, büsbütün değiştirince, Saray, (eski) hâkimiyetini (tekrâr) alabilecekti.

(Eski) "Zeâmet" usûlü, bozulmuştu. Fakat, nâmı bâkî idi. (Yine) Sipâhîler, Zaîmler mevcuttu. Yalnız, (geliri yüksek) birtakım arâzî, Hazînece zaptedilmiş; "Mukaataa" suretiyle, "Mâlikâne" hâlini almıştı.

(s. 35) Onun için, sipâhî usûlü kalkarsa, o vakit arâzînin (üzerinde) köylünün tasarrufu mevcuttur; rakaba, Devlete âit(tir). Rüsûmu, doğrudan doğruya Devlet alacak. (Artık) A'yân ve Derebeğleri, (bulundukları Sancaklar'da) Devlet yerine kaaim olamıyacak. Tımarlar ve Zeâmetler ilga edilince de, sahiplerine "Maaş" tahsîs edilir.

2. Osmanlı Arâzî kanunu ve Verâset Usûlünde Değişme

(Sultan II. Mahmûd devrinde, eski (Dirlik Sâhipleri) bir müddet senevî bir meblâğ aldılar. (Bunlar) ölünce, arâzî(si) Devlete kaldı. (Bu gibi) arâzînin tapuları, köylüye verildi. Bugün cârî olan "Arâzî Kanûnu" [h- 1264-m. 1847 de Tanzîmât ahkâmına göre] yapıldı ve bu yapılırken, (yalnız) Derebeğleri (A'yân) ve Sipâhîler (in vaziyeti) değil, "Usûl-i Tevârüs" de değişti. Tevârüste, kadın ve erkek müsâvî addedildi, Ve sonra, bir çocuk, babası (ve) dedesinden evvel ölürse, emlâk (hakkından) mahrum oluyordu.

(Fakat,) arâzide, babasının hakkına da mâlik oluyor. Böyle yenilikler, "Usûl-i Tevârüs"e girdi.

Bu Sipâhîliğin ilgası, Dirliğin ilgası idi. Çünkü, "Raiyye' demek, arâzî sahibinin hizmetçisi makaamında idi. Onlardan, birçok raiyyelik vergisi alınıyordu. Meselâ, "arûsiyye vergisi" gibi. (Bunların) hepsi, ilga edildi. Ve köylü, hür oldu.

Tabîî, Müslüman ve Hıristiyan köylüler, (yine) "Ra'iyye" idi. Tabîî, arâzînin (vergilerini Dirlik olarak alan) Sipâhîlik ilga edilince, arâzî (de) Hazîneye avdet etti. Me'mûrîn, "Dirlik" yerine "Maaş" alacak. (böylece) bütün vâridât, Hazîneye girecek; ve bütün mesârifât (da), Hazineden çıkacak. Evvelce, (vergiler) hazîneye girmiyor, doğrudan doğruya (Dirlik sâhiplerince, kendilerine ve "Cebelü'llere) sarfolunuyordu.

Evvelce, nâfia işlerini, köylü yapardı. Mukabilinde, (birtakım) rüsûm alın(m)ıyordu. Şimdi, o da ilğa edildi. demek ki, tarz-i idâre-i devlet değişti. Bütün me'mûrîn, maaşla eder bir **hâle getirildi.**

3. Osmanlılar'daki Eski 'Adlî, Mülkî ve Askerî Salâhiyetler Tanzîmat'la Ayrılıyor.

(s. 36)
Evvelce Kumandanlar, Vâlî idiler. Çünkü, ("Eyâlet Askeri" de denilen) Sipâhîler, onun maiyetine me'mûr idi. Onlarla harbe giderlerdi. Sonra, Vâlîler ayrı, kumandanlar ayrı oldu. Evvelce, mülkî ve askerî (idâre) bir olduğu gibi, (Şeriat işleri: nikâh, verâset gibi Kadı Mahkemesi

dâvâları dışındaki) adliye (işleri) de, Vâlî'de bulunuyordu. Nasıl ki, **Dîvân-ı Hümâyûn** (ile) **Sadrazam** ve **Yeniçeri-Ağaları**'nın Dîvânları, bir mahkeme idi. Bunlar, birer örfî mahkeme idi. (Bizdeki) "Tribunal", Mahkeme'dir, "Cour de (Cassation)" (ise), Dîvan'dır.

(Davaların) mühimleri, (Sadrazam) Paşa Dîvânı'nda, askere ait (olanları) Yeniçeri-Ağa (sı) Dîvânı'nda, Vilâyet'-te Beğlerbeği/Vâlî Dîvânı'nda, Sancaklar'da) sancakbeğleri'nin Dîvânları muhâkeme (eder) ve hâsılâtı (alınarak, hükmü) icrâ edilir (di). Buna **"Kapualtı-Hâsılâtı"** derlerdi.

(Tanzîmât'ta) **Adliye** de, (Mülkî Amirler ile Dîvândan) ayrıldı; **"Dîvân-i Temyîz"**ler teşkîl edildi. Tabîî bunların hepsi birden olmuyor; müteselsilen oluyor (du). Fakat, ayni fi'lin inkişâfıdır.

İşte bütün bunlar, **"Merkeziyyet"**i vücûda getiriyor. Maâş Hazîneden alındığı için, kuvvet Mâliye'ye, yani Merkez'e geçiyor. Saltanat, Vâlî ve Mutasarrıfları azlediyor.

Zeâmetleri ele geçiren A'yân, düştü. (bu sefer de,) köylünün elinden (arâzisini alıp, kendi) tasarrufu (na) geçirmeğe ve "A'şâr Mültezimliği" ile, Ahâlî'ye tegallübe başladılar. **"Eşrâf"** ve **"Mütehayyizân"**, buradan türedi. Böylece, bütün kuvvet, (yine) Saray'da toplantı.

4. Tanzîmat'tan Sonraki İslâhât'ta Avrupa Devletlerinin Hoşuna Gitme Gözetildi.

Bu ıslâhât yapılırken, **Avrupa Devletleri** : "-Islâhâtın gayesi, Gayrimüslimlerin muhâfaza-i 'ırz ve canları olma-

lıdır", dediler. Hükûmet zayıf olduğundan, **Avrupa**'ya hoş görünüp, (kendisini) sevdirmek için, **Avrupa**'yı memnun edecek tarzda ıslâhâta başlandı.

Bu ıslâhâtta, iki fikir (sahibi) var: Biri, **Reşit Paşa**, biri (Mehmed Emin) **Ali Paşa**. İlk "Gülhâne Hattı"nı (1839 da **Reşit Paşa** yazdırıyor. Onda, bütün **Osmanlı** [s. 37] efrâdının "Müsâvât"ı, "Adâlet"in temerküzü, kanunsuz vergi tarh olunamıyacağı ve sâire esâsâtı müştemi'di. Yalnız, daha fazla, **Müslümanlar'ı** himaye ediyor. **Gayrimüslimler**'e imtiyâzâttan bahis, yoktur. Onları, diğer efrâd gibi müsâvîleştirmek (vardır). Bu Ferman, **İslâm**(lar) tarafından da, kabûle mazhar oldu.

(Fakat,) **Kırım Muharebesi**'nden sonra, [18 Şubat 1856 da] sâdır olan (ve "ıslâhât hatt-ı Hümâyûnu"da denilen) **"İmtiyaz Fermanı"**nda, **Hıristiyanlar**'ın imtiyâzâtı mahfûz olmakla beraber, daha (birtakım) mevâîdde bulunuldu. Şu halde, **Hıristiyanlar,** (Müslümânlar'a göre) tefevvuk ettirildi. Evvelâ, imtiyaz Patrik'a mahsus iken, şimdi Patrik Makamında bir kuvvetin tekâsüfüne, (Hıristiyan) halk razı olmuyor. Onun için, bir "Meclis-i Cismânî" îcâd ettiler.

5. İslâhât Fermânı ile Gayrimüslimler'e Tanınan Üstün İmtiyazlar

Halbuki, evvelce yalnız bir "Rûhânî Meclis" vardı. Şimdi (ise), "Meclis-i Cismânî", intihapla teşekkül ediyor ve Patriki kontrol ediyor. Meclisler, nasıl idare edilecek? Mahkemelerin hakk-ı kazâsını, (neresi) murâkabe edecek? Tabî,, bunlar da, "Devlet Müessesesi" hâlini aldı.

Şu halde Patrikhâne'nin: Adliye, Mâliye, Maarif Nezaretleri ile, Meclis-i Mebûsânı var demektir. Halbuki, mezhebî olan bu imtiyazla, Meclis-i Rûhânî'nin, hiç alâkası olmuyor. Şu halde, Cemâat-i Hıristiyâniyye, "Meşrûtî" bir idareye mazhar oluyor.

Hattâ, (Sultan Aziz zamanında, eski Sadrazam Mehmed Emîn) **Alî Paşa,** fazla olarak, **Ermeniler**'e (İstanbul'da bir) **"Millet Meclisi"** (kurdurup), birkaç senede bir toplayıp da, ittihaz edilecek kararları, Meclis-i Cismânî'ye tevdî ettiriyor (21). Asıl bu tarz, **Fransız** ve **İngilizler**'in arzusuna muhalifti. Onlar, **"Osmanlılar**(da) Müslim ve Gayrimüslim (hukukça) müsavi olmalı, (aralarında) fark kalmamalı", diyorlardı. **Fransız Vükelâsı,** buna kaaildi; **İngilizler** de, kezâ.

Halbuki, Patrikhaneler, bunu kabûl etmediler. Onlar, Patriğe ait imtiyâzâtı, "Cemât"a devrederek, Cemâati bir devlet haline getirmek (istediler ve buna kısmen muvaffak oldular). Bundan başka da, **İmtiyâzât Fermanı**'nın bir ciheti var. [1856 başlarındaki] **Paris Kongresi**'nde, **Avrupa delegeleri:** "Biz, bunu sened ittihaz ederiz", diyerek, bunu Muâhede şeraitine koymak istiyorlar. **[s. 38]** bizim Murahhaslar, itiraz ediyorlar: "İstiklâle, münâfîdir", diyorlar. (Fakat,) şeklini değiştirip, mûcib-i memnûniyet birşey olduğu suretinde, yine [30 Mart 1856 da Paris'te imzalanan] muâhede'ye koyuyorlar.

---

21) Hariciye Nezaretimizden Alî Paşa'nın imzasıyla, 27 Şa'bân 1278 14 Şubat 1862 tarihinde Ermeniler'e, «Nizâmnâme-i Millet-i Ermeniyân» imtiyazının tam menti için, bakınız: Esat URAS, «Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi» 1950 Ankara, s. 161-162.

Binaenaleyh, onlar onu, el-ân bir "taahhüd" suretinde ve bizimki (ler de, kendi eserimiz) olarak kabûl ediyorlar. (Eski Sadrazam) **Reşat Paşa**, buna itirâz ediyor.

6. Alî Paşa'nın Gayrimüslim Cemaatler İçin Adem-i Merkeziyyetçiliği

Tanzîmât'ta, **Sultan** Mecîd'in yaptığı şey, Saray'ın hâkimiyetini iadedir (22.) (Tanzîmât ilânını genç Pâdişâh'a benimseten, Hariciye Nâzırı **Koca-Reşîd Paşa**'dır. Onun fikri, "Merkeziyyetçilik"tir). (İkinci Sadâreti sırasında 1856 da **"Islâhât Fermanı"**nı Sultan Mecîd'e ilân ettirten Mehmed Emîn) **Alî Paşa**'nınki (ise), "adem-i merkeziyyet"tir. Fakat, vilâyetleri değil (Gayrimüslim) Cemaatlerin adem-i merkeziyeti.

(1856 İslâhât Fermanı) Vilâyetlere, "Meclis-i Umûmî (kurma salâhiyetini) vererek, birtakım vergiler tarh-ile, umûr-i nâfia ve maârifi tanzîm etmek (ile) değil, Cemaatlere adem-i merkeziyyet veriyor. Ve âdetâ onların zihniyetiyle gidilse, Halîfe, **İslâmlar**'la beraber bir "Cemâ'at", **(Rum** ve **Ermeniler**'e ait) Patrikhâneler bir "Cemâat" (oluyor!) O halde, **Osmanlılık,** "Konfedarasyon Cemâat" ha-

---

22) Bundan sonra, bir satıra yakın yer, boş kalmıştır. Not tutan zât, buradaki cümleleri yazmayı yetiştirememiştir. Biz ikmâle çalıştık.

linde bir teşekkül, demektir! (Gayrimüslim) Cemâat, serbestî-i harekâtını muhafaza ediyor (23)

Halbuki, **Reşit Paşa**'ya göre, (Islâhât'tan gâye "Müsâvât-i Umûmiyye ve İslâmlar'ı yükseltmek"tir. Diyebiliriz ki, **İttihad ve Terakkî** siyâseti, **Reşîd Paşa**'ya (ve) **İ'tilâf** (ve) **Hürriyet** (Fırkası'nınki, Mehmed Emîn Alî Paşa'nın Adem-i Merkeziyetçi Gayrimüslim) Cemâat siyâsetine mutâbıktır. Cemâatin, mâdemki, siyâsî **hukuku**, hakk-ı kazâsı, maârif umûru (teşekkül etmiştir, o halde) bir "devlet"tir. Zâten "hakk-ı kazâ"sı olan hareket, bir devlet demektir.

Biz, bir tarafdan Kapitülasyonları genişleterek, Sefarethanelere hakk-ı kazâ, Patrikhânelere hakk-ı kazâ, Meşîhat'e kezâ hakk-ı kazâ vermişiz. Binaenaleyh, memlekette bu kadar "devlet" teşkîl etmişiz! Meşîhatin hakk-ı kazâsı, Tanzîmât'tan sonradır. Halîfe'nin Vekîli, Sadrazamdır. Şeyhülislâm (ın vazifesi), ahkâm-i dîniyeyi tebliğdir. Müftînin (işi) başkadır; doktorların hazâkati gibidir.

---

23) 18 Şubat 1856 tarihli Islâhât Fermanı için, o sırada Vak'anüvî olan Ahmed Cevdet (Paşa), şunları yazıyor: «Bu Ferman'ın hükmünce Tebaa-i Müslime ve Gayrimüslime, kâffe-i hukukda müsâvi olmak lâzım geldi. Bu ise Ehl-i İslâm'a ziyade dokundu. Mukaddemâ, (Paris'te imzalanacak) Musâleha'ya esâs ittihâz edilmiş Mevâdd-i Erbaa'dan birisi, Hıristiyanların İmtiyâzâtı mes'elesi olup, ancak, istiklâl-i hükümete dokunulmamak şartı ile mukayyed idi. Şimdi ise, imtiyâz bahsi, geri kaldı: Bilcümle hukuuk-ı hükûmete, Teba'a-i Gayrimüslime, Ehl-i İslâm ile müsâvi addolunuverdi. Ehl-i İslâm'dan birçoğu :

«Abâ ve ecdâdımızın kanı ile kazanılmış olan hukuuk-ı mukaddes-i milliyemizi, bugün gaaib ettik. Millet-i İslâmiye, millet-i

7. Tanzîmât'tan Sonra Birçok Husûslarda Görülen İkilikler

(s. 39)

Reşit Paşa'nın "Tanzîmât"ı, sağlığında, (kendisinin yetiştirdiği ve *sonra rakîbi olan*, Mehmed Emîn) **Alî** ve **Fuad Paşalar** tarafından, (elinden) alındı: Sadârete ve Hâriciye'ye onlar geçti.

Bu Tanzîmâtın (gayesi), bir harekette, "Avrupa Medeniyeti"ne girmek (ti): İlimde, sanâyi-i nefîsede. Bunu da, tam yapmadılar. Herşeyde bir ikilik husule getirdiler.

Bir kerre, Halîfe ve Padişah'ı, iki (ayrı) şahsiyet yaptılar. Halîfeyi, bir "Cemaât Reîsi", Padişah (da) bir "Hegemonie Reîsi" makaamında oldu.

Sonra, maârifte (ikilik yaptılar:) mektebler ve medreseler açtılar. O halde ilim: **"Şarkî", "Garbîî.** Bir taraftan eski ve diğer tarafdan yeni mûsikî. Edebiyât (ta) **Şinâsî** ve **Nâmık Kemâl**'ler geldiler. **Fransız** edebiyatı (modelindeki)ne "Cedîd", **İrân'ınkine "Atîk"** dediler.

Mi'mârî'yi, (hiç) anlamadılar. Çiniler üzerine, sıva çektiler. **Topkapısarayı**'nda ve sâir yerlerde, hep çinileri

---

hâkime iken, böyle bir mukaddes hakdan, mahrûm kaldı. Ehl-i İslâm'a, bu bir ağlayacak ve mâtem edecek gündür, deyü söylenmeye başladılar.

«Teba'a-i Gayrimüslime ise, ol gün, Raiyyet silkinden çıkıp, Millet-ı Hâkime ile tesâv'î kazanmış olduklarından, anlarca, bir yevm-i meserret idi» (Cevdet Paşa, «Tezâkir», 1953 Ankara, I. 67-68).

sıvalamışlar. Sonra, tarz-i mi'mârîyi, külliyen terketmişler. Bir kışla gibi binalar yapmışlar. **Sultanahmed**'le **Ayasofya** arasına, **Dârülfünûn** olmak üzere, **Adliye**'yı yapıyorlar.

Hâsılı, (böylece bu) ikili (müesseselerle) Şark'(dan ayrılıp), Garb medeniyetine girmeğe çalışıyorlar. İki medeniyetli bir millet, iki ilim (li), (iki) mûsıkî, (iki) edebiyatlı, iki hükümdârlı bir millet. İki mahkemeli: Mahâkim-i Nizâmiyye ve Şer'iyye (li). Sonrakini (Mahkeme-i Şer'iyye'yi), Meşîhat'e rabt ve Şeyhülislâm'ı, Dîvân'a yani Kabi-ne'ye idhâl etmişler.

Yeniçeriler'in ilgaasına "Fetvâ" verdiğinden, (Süleymaniye'deki) (Yeniçeri-) Ağa Konağı, Şeyhülislâm (Kaadîzâde Mehmed Tâhir) Efendi'ye veriliyor. Velhâsıl, mahkeme de, iki (türlü oluyor).

İşte, Tanzîmât'ın bir harekette, **"Ehl-i Zimmet"**e ait ahkâmı ilgaa etmekle hâkim millet olan **Müslümanlar** aleyhine çok büyük bir değişiklik yaptığı, görülüyor). (Ehl-i Zimmet'e 'aid ahkâmın) vâzı'ı, **Hazreti 'Ömer**'dir. Bir de, **"Mevâlî"**ye âid ahkâm vardı. Yani, **Arab-Olmayan (Müslüman)**lar, Arab hukuukuna mâlik değildi. **(Sultan) 'Abdülmecîd** de, Hıristiyânlar'a âîd birtakım ahkâmı, ilgaa etti. (Tanzîmât'ın ilânından önceleri) bir hıristiyan ata binemez, (silâh taşıyamaz), giyemez(di), ilâhirihi (Böylece) bir Halîfe'nin vaz'ettiğini, diğeri kaldırıyor. (Bunlara, Kur'ân-i Kerîm ve Hadîs-i Şerîfler'de bulunmadığı için,) **"Ahkâm-i Sultâniyye"** deniyor.

(Tanzîmât ile) bunu kaldırırken de, İslâmiyet'te olmadığı, Ahkâm-i Sultâniyye'den olduğu, **[s. 40]** kanundan ibaret olup, dînle alâkası olmadığı, izah edilmiyor. Fi'len *bunlar kaldırılmadıkça* bundan (gücenenler tarafından, 'aleyhde pek çok) şeyler yazılıyor. **(Müslümânlar:** "Demek ki, ahkâm-i şer'iyye kaldırılıyor, (diyorlar). Onun için **İslâmlar,** (Tanzîmât ve bilhassa Islâhât fermanından dolayı, Devlet'e muğber oluyorlar ve İslâmlar Islâhât *aleyhdârı olu*yor Çünkü, (yapılan değişiklik) izah edilmiyor.

İslâmiyet, Hıristiyanlar'a **"Kâfir'** demeyip, **"Ehl-i Kitâb"** diyor. Bunlar hakkında, "Hurmet" var. **"Âyet-i Kerîme**'de (24), (Allah'a inanan), **Müslüman, Hıristiyan, Mûsevî (ve) Sâbiî'ler**'in (de), "Cennete gideceği" tebşîr olunuyor. Böyle *olduğu* halde, izah edilmemesinden, Tanzîmât'a, bütün **Müslümanlar,** aleyhdâr kesiliyor. (Yalnız) münevverler, *tarafdar*(dır).

Tabî'î, sonra (Gayrimüslim) Cemâatlere verilen "İmtiyazlar", büsbütün hoşa gitmiyor. Onun için, Tanzîmât'a, yalnız mektebde tahsîl görmüş kafalar, tarafdar oluyor.

8. Türkiye'de Meşrûtiyet'in İlânı ve Gayrimüslimler

Sonra, **Meşrûtiyet, Tanzîmât**'ın bir mütemmimidir; teceddüde ait ıslâhâttan biridir (Bu teceddüler, 1826 da Yeniçeriliği kaldırmış olan **İkinci) Sultan Mahmud**'dan beri, bugüne kadar geliyor. (23.XII.1876 da ilân olunan **Birinci-Meşrutiyet**'le *kabûl edilen)* **"Kaanûn-i Esâsî"***de de, yine*

24) Bakara Sûresi, 62. âyet.

"Sultan" (ve) "Halîfe" şahsiyetleri gösteriliyor. (Gayrimüslimlere verilmiş olan) İmtiyâzât, oraya (da) konuluyor.

Meşrûtiyet'te, iptida yine halk memnun, sonra [Rumlar'dan ve Ermeniler'den Nâzırlar, Sefîrler, Mebuslar, Vilâyet Meclis-i Umûmî ve Encümen Azâları, Belediye ve Mahkeme Azâları, Vâlî, Müsteşâr, Mutasarrıf, Müfettiş, Polis-Komiseri, Polis Memuru ve saire çoğaldıkça] pek adem-i hoşnûdî gösterdi. Çünkü, onda da **İslâm Ahâlî** zararlı, diğerleri istifadededir. Bunda(n) başka daima hangi hukuuk verilirse, **Gayrimüslimler** müstefîd oluyor. Ondan başka, Cemâat Hukuukundan müstefîd oluyor(lar).

Meselâ, **Fransa, "Cezâyir'**de, hangi **Cezâyirli,** Fransa medeniyetini kabûl ederse, Fransa Hukuuk-i siyâsî ve medeniyesine mazhar olacak, (buna uymuş) olmıyanlar, olmıyacak", diyor. **Yahûdîler,** kabûl ediyor; **Fransızlar** gibi (bütün kanûnî haklardan) istifade ediyor. (Fakat,) **İslâmlar,** (bundan istifade etmeden) kalıyor. Biz (ise), onlara, Osman-lı hukuuk-i medeniyyesini kabûl ettirmeden, hukuuk-i siyâsiyye veriyoruz.

[s. 41]
Demek ki, (bizdeki Gayrimüslimler) hem (hukuuk-i) ümûmîden istifâde ediyorlar; sonra, husûsî olarak da, "İmtiyâzlar"ından istifade ediyorlar.

9. Meşrutiyet İdaresiyle Türkler'de de Milliyet Fikri Uyanıyor.

Bütün bu hatâların olması, **Müslümanlar'da** (da) **"Milliyet Fikri"**nin uyanması (na sebeb oluyor.) Çünkü

Müslüman, Türk olduğunu biliyor. **Arab** bile, **"Ümmet"** zihniyeti taşıyor. Ümmetin, dînî bir zümre olduğu, anlaşılmıyor. **"İslâm Ümmeti**'nin bir lisanı (vardır), o da Arabça olmalı, (Müslümanlar'ın) hepsi bir millet, yani **Arab olmalı"**, diyorlar. Ümmetçiliğin gâyesi bu. **Sultan** (Yavuz) **Selim**'e de bunu isnad ediyorlar.

Tanrzîmâtçılar, hem "Ümmet", hem "Ahâlî gayesini takip ettiler. **"Osmanlı Ahâlisî"** dendiği zaman, bir "millet" değildir; muhtelif milletlere mensup efrâd, demektir. Tanzîmatçılar (ise), buna "millet' (diyor) yani **"Osmanlı Milleti"**'ni meydana getiriyorlar. Bunu, filozoflar kabûl etmiyor.

(Tanzîmatçılar'a göre, Osmanlı Devleti'nin) lisânı, "Osmânlı (Lisânı)" olacak; Türkçe değil. (bu da: Arabça, Farsça ve Türkçe gibi) üç lisândan mürekkeb olacak.

Rum Patriki, gazetelerle ilân etti ki, **"Osmanlı Milleti,** bir tabîr-i lisânîden ibarettir ve (gerçek ma'nâda bir millet) olamaz", dedi; (Devletin resmî tâbîrini) kabûl etmedi. Çünkü onlar, ayrı bir millet olduklarını, biliyorlar. Fakat bizler, birşey bilmiyoruz.

Tabîî, milliyetini idrâk etmiyen bir zümre, hukuukunu da bilemez. Asıl "Hâkimiyet-i Milliyye" olabilmek için, millet, kendi mevcûdiyetinden haberdar olmalı. Sonra, milletin esâsı, halktır. Fransızca "peuple" kelimesi, hem ahâlî ve hem halk mânâsınadır. Sonra, "elite" mukaabili de, "civile"dir.

"**Halk**" ile "**Ahâlî**"nin farkı şudur ki, "Ahâlî", farazâ "Osmanlı Ahâlîsi" gayrimütecânisdir, Halk (ise), mütecânisdir Lisanımızda bu kelimeler (in mânaları), iyice tefrîk edilmemiştir.

(Şu halde.) **Osmanlı Devleti**'nin tebaası mecmûna, ne nâm verebiliriz?: "Ahâlî" diyebiliriz. "Türk milletinin lisânı, halktan alınmalıdır", diyoruz. Buradaki "halk"tan maksad, **Türkler**'dir.

10. İslâmlıktaki Üç Hükümet Şekli: İlâhi, Saltanat ve Hâkimiyyet-i Milliyye

Hükûmetin, esâsen üç şekli var. (Bunları) İslâmiyet'in **(Hazret-i) Peygamber** zamanında(ki vaziyetini) görürüz ki, Müslümanlar, bir "cemâat", daha doğrusu "Tekye: tekke" mâhiyetindedir. O zaman, arâzî, Allah'ın addolunuyor. Asker (de) Allah'ın.

Arâzî Sahipleri, "Allah'ın Hakkı" olması (gereken) bir "zekât" veriyor. Yani, Allah'ın hakkını. Bu "hak", nereye sarfolunuyor?: Fukarâya, mesâkîne, dullara, yetîmlere, cihâda. Yani, "Cemâat"in dînî ve hayırlı umûruna sarfediliyor. O asker maaş almıyor; fethedilen arâzîden "ganâim" alıyor. O zaman, "**Hâkimiyet-i İlâhiyye**" vardır, deniliyor.

Ve sonra, **"Saltanat"** devri geliyor.Bu devirde hâkim, *Padişâh'tır.* Allâh'ın *(sahâbeti)* yerine, Padişah (ın saltanatı) kaaim oluyor. Halbuki Peygamber, Hulefâ-i Râşidîn, hulefâ-i (Emeviyye ve) Abbâsiyye, kendilerine (hiçbir zaman) **"Zıllullâhi Fi'l-Âlem"** dememiştir. Halbuki Sultân'ın "droits divin"i vardır: (Memleket) onun, arâzî onundur. "Arâzî-i Mîrıyye", askere "Ordû-yi Hümâyûn" deniyor. Hazîne'ye (eskiden) "Beytü'l-mâl" denirken, "Hazîne-i mâliyye" deniyor.

Saltanat Devri'nde cezâ, **"ta'zîr"** nâmı ile (zikredilir ve) Sultân, (suçu sâbit olanlardan) istediğini hapsedip, öldürebiliyor. "Hak-ı ta'zîr"le, istediği (derecede) cezayı veriyor.

"***Hâkimiyet-i milliyye***" devrinde (ise), **Sultan** hâkim değil, **Millet** hâkimdir. Ordu'ya "Orduy-i Osmânî" (ve hazîne'ye) "Hazîne-i Osmânî" deniyor. Ve "ta'zîr" yerine (de), **"cezâ"** deniyor. Çünkü, hukuuk-i âmme *nâmına* yapılıyor.

(Ordu, hazîne ve cezâ gibi) bu üç şeyde, sistemler ayrı. Üçü de, Kur'ân'dan, Hadîs'den esaslarını alıyor. Dîn, lâyetegayyerdir; tekemmülden münezzehdir.

11. Dînin Tarz-ı Telâkkîsinde Değişmeler ve Neticeleri [s. 43].

(Dîn'de) telâkkî de, değişebilir; terakkî de eder, tedennî de. Telâkkî yükseldikçe, millet yükseliyor. **Dîn telâk-**

kîsi alçaldıkça, millet (de) küçülür. Dînin tarz-i telâkkîsi, değişebilir.

Zühdî devirde, zâten halk ve hak, (bir tutulur); mutasavvife'den işitildiği gibi, "Halkın sözü, Hakkın sözüdür". Yani, o vakit hâkimiyet, halkda. Halk, kendini idare etmekle beraber, içtimâî vicdandan gelen kanâatleri, Allah'dan gelmiş addediyor; "Kitâb-i İlâhî" adına tefsîr ediyor. Zühdî bir surette tefsîr ediyor.

O zaman cezayı, Allah veriyor. Her şeyi, Allah'ın telâhhî ediyor. Tabîî, **"İlâhî bir Hükûmet"** oluyor. (Bu devirde) Halîfe'nin, hiçbir kuvvet ve iktidârı yoktur. (İktidar ve kuvvet) Kadı'dadır. Halîfe, vergi alamaz. Onun için, **Emevîler** ve **Abbâsîler** zamanında, İslâmiyet'i kabul etmek isteyen Hıristiyanlar'ı, hükûmet bırakmıyor. Çünkü, (onların ödediği "cizye" gibi fazla vergilerden ibâret) menâfi'den mahrûm kalıyor.

(Gayrimüslimlerin ihtidâsı bir ara Emevî Halîfesi) **Ömer İbn Abdül'azîz [717-720]** zamanında, kabûl olunuyor. Ondan sonra, yine men'ediliyor. Sebep, (Müslüman olanlara) vergi tarhedememek. Yani, Hıristiyanların "cizye"sini alabilmektir.

İkinci devirde hâkimiyet, Sultan'a devrediyor. Her şey, onun. Üçüncü devirde (hâkimiyet, Millet'e, **"Hâkimiyyet-i Milliyye"** esâsına rücû' ediyor: Ordu da onun, hazîne de onun, kanun da onun oluyor. Demek ki, dîn değişmeden, (yalnız) telâkkî değişmekle, bu işler, oluyor.

12. Türklerin Kavmî Yapısı ve Devletin, devşirmelere, Yabancıya Fazla Ri'âyeti

Türkler'in (kendilerine mahsus) kavmî bir "constitution"u var: Onda da hâkimiyet, **Ak-Kemikler**'dedir. Yani, halktan fazla, aristokrat kısmında. Cem'iyyet, yine kavim gibidir. (Bu yüzden) fazla kavim temsîl etmiyor. Yalnız gelene, halkın kapıları açıktır; (perâkendeleri) temsîl edebiliyor.

Kavim'de, bütün kâinat, onun içindedir. Halbuki millet, "Cemiyyet-i milel"in bir ferdidir. Bir küll var. Küll, cem'iyyet-i milel. Millet, onun cüz'üdür. Cem'iyyet-i milel, ümmetleri de ihtiva ediyor. En büyük cem'iyyet, (böylece) **"Cem'iyyet-i Milel"** oluyor. **[s. 44]** Başka milletlerin harsından tezevvuk eder. Diğer milletler de, onun için lâzımdır. Hazîne-i ezvâk, diğer milletlerin harsı da olur.

Imparatorluklar, birtakım sınf-i müdirlerin tahakkümü demektir. Kendi milletinin bile aleyhindedir. Ve daima o millet, eziliyordu. *İstibdâd, Ra'iyye* ve *Aristokrat* devirleri de böyledir.

Devşirme zamanındaki o parlak makaamât-i'âliye, **Türk-Olmayanlar'**ın elinde idi. (Osmanlılar'da) İrân ulemâsına, ehemmiyet (verme) vardı. **Anadolulu** bir hoca, İrânî (sanılmış) olduğundan, **İstanbul**'da bir pâye verilmiş

iken, **Anadolulu** olduğu (sonradan) tahakkuk edince, koğulmuş (tu) (25).

13. Şimdi (1919 da) ki Cem'iyyet-i milel, Hakîkîsi Değildir.

Şimdiki **Cem'iyyet-i Milel,** hakîkî değildir; **İ'tilâf Devletleri**'nin bin hey'et-i müttefikasıdır. Bunların kabul ettikleri "manda"lar, Cem'iyet-i Milel'e muhâlifdir. Bugün daha bu kadar, fakat istikbâlde (hakîkî mâhiyetini almış) olacaktır. Hıristiyan ve Müslüman tefrîk edilmiyecek. Herkes, kendi milliyeti dahilinde, serbest bırakılacak (tır). Hakîkî Cem'iyyet-i Milel, budur.

Milliyet, bu esâsa (göre), yani hakîkî Cem'iyyet-i milel husûle gelmesiyle olabilir. **İngilizler,** kendi halklarına nasyonalist, fakat hârice karşı emperyalisttir. Bütün **Avrupa Devletleri,** böyledir. Binaenaleyh, hakîkî nasyonalizm, bütün milletleri kendi milleti gibi müsâvî görmektir. O zaman, beynelmilel hukuuk, kanun ve mahkeme yapılabilir. Fakat bugün, (henüz) zamanı gelmemiştir. Yapılan, onun yalancı (şekli)dir.

14. Türkçülük Anlayışı Nedir? Millî Harsımızı Nasıl Geliştirmeliyiz?

Türkçülük, ne kavim, ne ümmet ve ne de ahâlî türkçülüğüdür. Türkçülük demek, Avrupa medeniyeti içinde

---

25) Lise edebiyat kitaplarımıza da geçmiş bulunan ve «darb-i mesel» gibi söylenen şu beyitte bu husûs ne güzel belirtilmiştir. «Acem'ün her biri kim Rûm'a gelür, ya vezâret, ya Sudûr uma gelür. Buradaki «Rûm» deyimi «Osmanlı Ülkesi» demektir.

bir Türk harsı vücûda getirmektir. En mukaddes şahıs, **(Hazreti) Peygamber;** en mukaddes kitap, **Kur'ân-i (Kerîm);** en mukaddes ma'bed, **(Kâbe-i Muazzama)** kalacak. En güzel lisan, Türkçe(dir). Mûsikî ve edebiyatta, Türk güzelliği tecellî edecektir.

[s. 45] Bir millet, en evvel kendi güzelliklerini sever; sonra, diğerlerini. Tabîî, biz, (şöyle tarif edebiliriz:) "Hars", sevdiğimiz şeylerin mecmûu(dur); "Medeniyyet" (de) beğendiklerimizin mecmû(dur).

Hislerimizle hoşlanmaz, sevmek; fikirlerimizle beğenmek (gerek).

Biz, harsımızı sevmeli (yiz), medeniyyet-i hâzıramızı beğenmemeliyiz. Ecsâm-i câmideyi, ecsâm-i 'uzviyeden tefrîk (etmeliyiz). Câmid cisimler, hâricen büyüyorlar Hâlbuki, zînayâtlar, dahilen büyür. Hars, dâhilen (ve) medeniyyet, hâricî iktibâslarla terakkî eder.

(Biz meneniyyetçe,) **Avrupa**'dan çok dûnuz. (Fakat, kendimizi) harsça, diğer milletlere müsâvî ve hattâ fâik görebiliriz. Medeniyyetçe çok çalışmalıyız ki, (ilerliyelim), hattâ **Japonlar'a** yetişebilelim.. İşte o vakit, hem millet sevmiş ve (hem de) beğenmiş olur. Bugün, yalnız, (harsımızı) sevebiliriz; fakat, (medeniyimizi) beğenemeyiz. Çünkü, nakîselere tarafdâr olamayız.

15. *Hakîkî Âlimler ve Softalar - Meşrûtiyetimizi Yıkmak İstiyenler.*

Medeniyetimizi beğenmemeli, harsımızı sevmeliyiz. Ve ikilikler, artık kalkmalıdır. Meselâ, halkın diniyle Me-

şihat'in dîn-i resmîsi, yekdiğerine uymuyor. Hocalar: "Yaptığımıza bakmayın, söylediklerimize bakın", diyorlar. (Halbuki,) **İmâm-i A'zam** (Ebû-Hanîfe) **Hazretleri,** "Köle âzâdı fazîleti"nden bahsetmezden evvel, bir köle âzâd etmiş ve sonra va'z (ü) nasîhat etmiştir.

(Bizde) daha eskiden Erzurum'lu Şeyhülislâm Seyyid Hacı - Feyzullah Efendi'nin Şehzâde iken hocası olduğu II. Sultan Mustafâ'nın ikinci meşihatı sırasında, yani 1695 - 1703 arasında, kendisine verdiği hudutsuz salâhiyetleri kötüye kullanarak, ihdâs ettiği "bid'atler" ile birçok (dost çocukları, "Allah-Vergisidir" diye daha) beşikte iken, "ruûs" alıyor. (Bu ulemâ zâdegânı) mektepte iken, "MEVLEVİYYET" (kadılık) ve "Sudûr" (kazaskerlik makaamına ulaşmış) oluyor. Menâsıb-i ilmiyye (1695 ten sonraları) ehliyetle değil, tevcîhledir.

(O zamandan beri) bu (sahte) "ulemâ", bizi idare etmişler. Hakîkî ulemâ, taşralarda kalmışlar ve asıl hakîkî İslâmiyyeti, (Anadolu ve Rumeli'deki) muhîtlerinde neşretmişler.

İstanbul'dakiler, çıkarmışlar. Katolik(lik) ve Ortodoksluğu, karıştırmışlar. Meşîhat'te âdetâ "Saint, Synode" yapmak, Papalık teşkilâtı yapmaktır. (Halbuki) İslâmiyyet'te, her Müftî, hürdür. Halîfe de (onlara) karışamaz. Bir "Fetvâ", ne tasdîk ve ne de tağyîr edilebilir. Böyle iken,

müftîleri bir yere toplayıp, (onlardan) re'y toplamak, (İslâmiyet'te yoktur) Katolik(li)k tedir. (26).

[s. 46] (Roma İmparatoru Büyük Konstantin'in davetiyle Haziran 325 te yapılan Hıristiyanların "İlk Konsili") **İznik İctimâı**'nda, "Muvahhidullâh"ı kabûl edenler var iken, (toplanan Piskoposlar) ekseriyyetle, "Allâh'ın Üçlüğü"ne elkaldırarak karar verilmesi, bundandır.

İşte (bizde de) böyle bir cemiyet vücuda getirmek tarafdarı olanlar, **Mustafa Bekir, Vasfı** ve **Naim Hocalar**'dır. Bunlar, Meşrûtiyeti kaldırmak ve bir **"Meclis-i Dînî"** ile Hükûmeti idare etmek, tarafdarı(dırlar). Yani (bunlar). "Softa Diktatörlüğü" te'sîs etmek (istiyorlar). Tabîî, (bunların istekleri yersiz ve) boştur.

Bir taraftan imparatorluklar yıkılmakta iken, öteden, bir Papa gibi bir Halîfe vücûda getirmek, (boşunadır). Ve böyle(likle) memleketi, **Mısır** ve **Hindistan** haline sokacak netâyice gidiyor(lar). Tabîî, muvaffak olamıyacaklardır. (Meşrûtiyet devam edecek ve) millet, hâkim olacaktır.

Görüyoruz ki, **Türkler,** evvelâ **"El"** şeklinde, (İslâm olduktan) sonra **"Saltanat"**, ve şimdi de asrî **"Millî Devlet"** haline geçiyor. **Türkçülük,** (işte) bu (son) devrin mefkûresidir.

---

26) Bu yüzdendir ki, mart 1924 başında bizde ikinci meclis tarafından «Halîfelik» ilga edildiği sırada, Vilâyet Müftilerine, Ankara'dan gelen ve bu uğurda «Ulemâ ile müşterek ve muvâfık karar verilmesi»ni isteyen telgraflara rağmen, bazı «Müftü»ler, verilecek cevaba katılmamış veya «müstenkif» kalmışlardı.

YANLIŞ — DOĞRU CETVELİ

a — Atlanan Yerler (: işaretinden sonrakıler)

Sahife	Satır	
18	5	yoluyla getirilerek'ten sonra, şu ibare atlanmıştır: **Sirkeci'deki Arabyan Hanı'nda** tutuk bulunan.
24	13	(Ni)san 1921 de'den sonra: ilk kurtulan ibaresi atlanmıştır.
27	27	«Zerârî» sözünden sonra, yerleri boş bırakıldığı halde, şu iki ibarenin arap harfleriyle dizgisi konmamıştır: « ذرارى » nin, « زەرارى »
43	9	(Oğuzlar,) sözünden sonra atlanan: Müslüman-Türkler onlara (Budist-Uygurlar'a) **«Tat»** diyorlardı.
46	20	diyor sözünden sonra atlanan: «Ancak, benden başkasına **tapmıyacaksınız»**, diyor.
50	12	alacak sözünden önce: (kadını).
56	12	olduğu için'den sonra atlanan: Rü'esây-i Cem'iyyet, **Fukahâ** olduğu için.
57	18	Merzban sözünden sonra atlanan:'dan sonra **Âzâd(lar)**, sonra **Dihkanlar** gelir(di).
57	25	değil idi ibaresinden sonra atlananlar: (Abbâsîler Devri'nde) **Araplar'ın**, (artık eski) hâkimiyeti kalmadı.
61	17	**benzemiyor'dan sonra: «Él»** şeklindeki Devlet hâlini muhâfaza ediyor.
65	22	satır sonundaki «Her» sözünden önce: Her zaman için ayni siyâset **(ta'kîbi) kavâidi yoktur.**
70	7. den	sonra, şu paragraf atlanmıştır: «Dînler evvelâ, yekdîğerine hürmetle bakmazsa, **Cem'iyyet-i Beynelmilel** olamaz. **İslâmiyet**'te (ki) **«Gâvur»** (ta'bîri), **İrânîler**'den geliyor: **«Gâbr»**dandır. **Eski-İrânîler**'de **öküz** (soydaşları Hindûlar'daki gibi) mukaddes olduğundan, **«Öküz-Kesen»**(ler)e **«Gâbr»** deniyordu. Binâenaleyh, **Türk** bunu, **dîn** olmaktan ziyâde, siyâsî bir kısâs (ma'nâsında) kullanıyor.

Sahife	Satır	
72	11	Şarkî- ibaresinden sonra: İran'da.
74	9	ağabeğisi) den sonra : **Mahmûd-i Gaznevî** (997-1030)
77	16	gençlerini sözünden sonra: ayırdıkları gibi, **Hıristiyanlar'**ın gençlerini
80	Son satırın	altında : sından başka **«Yevmiyye»**lerine, **Enderûn**'dakilerin (ve)
82	8	Mevkîb-i Hümâyûn'dan sonra : **Tuna-Boyları**'nda (bulunuyor ve) Pâytaht (Istanbul) da ise, birşey
105	24	giyemez(di) ibaresinden önce atlanan: serpuş
109	8	den sonra, yazmanın sahifesi: [s. 42] ve bunun altına gelmesi gereken şu paragraf, atlanmıştır: Demek ki **Halk**'da mücâneset, **Ahâlî**'de 'adem-i mücâneset vardır. (Millî) mevcûdiyyet için, **Millet** lâzım. **Bunsuz (Devlet)**, ne meşrutî, ne de demokrat bir mâhiyet alabilir.
109	11	satır sonundaki «İslâmiyet'in»den sonra atlanan: **Üç Devri**'nde görüyoruz. Bir kere İslâmiyet'in

b — Yanlış-Doğru Cetveli

Sahife	Satır	Yanlış	Doğru
11	16	F. Nihad	M. Nihad
19	Son	II.» s.	-II, s. 7).
22	5	ve zevâtı	bu zevâtı
28	7	Satır başındakı **3)**	**C)**
30	4	konunun ne olduğunu	üç ibarenin ne olduğunu
31	22	**yatık dizilecek**	**siyah dizilecek**
31	29	s. 30, 39, 49 da	s. 83, 98, 115 te
34	1	**cihat-ı esba'a**	**Cihât-ı Erba'a**
40	1	Üç Yeraltı'nda	üçü Yeraltı'nda
40	4		Bu fazla satır, çizilecek.
42	18	eessüs etmiştir	teessüs etmemiştir
43	15	mutahassıs	mutahassıslar
43	31	ülkelerinde işittir.	ülkelerinde işittim.
46	26	bin halı alsa	bir halı alsa
47	18	«câm-i kavm»	«câmi'-i kavm»
47	19	mecmûna,	mecmû'una,
47	23	Dağıştan,	Dağıstan,
48	11	KUREYŞ'ten	Kureyş'ten

Sahife	Satır	Yanlış	Doğru
50	11	Kocalar gibi	Kocaları gibi
50	15	siciller,	sicille,
53	3	eşrînievvel 1919»	Teşrînievvel 1919»
54	19	«Beynelmilliyyet»	«Beynelmileliyyet»
57	20	çağında İran,)	çağındaki İran,)
58	26	Itak	Inak
59	4-5	Şiî Al-i Büveyh	Şi'î Âl-i Büveyh
63	26	«Nas'ın,	«Nass'ın,
64	3-7.	satırların sıraları karışmış ve bir 1/5 satır mükerrer dizilmiştir. Doğrusu, şöyledir: bildiği hâlde, «Devletin selâmeti için», bunu kabul ediyor: «Şehzâdeler'in itlâfı»nı Kanûn'a idhâl ediyor. Bu usûl de, (1603 te tahta çıkan) **SultânAhmed-i Evvel** zamânına kadar devam ediyor. Bundan sonra	
64	10	harem-nişîn	harem-neşîn
64	22	**[Libyal]**	**[Libya]**
65	26	Kezâ, irfanda.	Kezâ irfân da.
66	**4**	**Müsvâten**	Müsâvâten
70	1	Sâbiî - İbrâhîmîlerden	**Sâbi'în** - İbrâhîmîler'den
70	1	**—Natürist**	**—Sâbi'în, Natürist**
70	8	Bakara Sûresi, 6. âyet	Bakara Sûresi, 62. Âyet
70	11	İslâmcılıktan	İslâmlıktan
72	7	Afanistan	Afganistan
73	10	**238]**	**23]**
74	27	«Bebüktegin'in Pendmesi»	**«Sebüktegin'in Pendnâmesi»**
75	9	Tiginleri, (?) birer	Tiginleri, birer
75	19	(kurumuş olup)	(kurulmuş olup,)
79	27-28	«icâreten»	**«İcâreteyn»**
83	13-14	**Ak-Kemimler**	**Ak-Kemikler**
84	1-2	Vergi vermeyen	[Vergi vermeyen
86	7	«Al-i Osman») var	«Âl-i Osmân») var-
86	10	köle. aleyh,	köle. (Binâen) aleyh,
87	25	gibi davranışlarıyla	gibi davranışlarıyla]
88	12	fazlaca mevcip	fazlaca mevâcib
91	12	**«Voyvorda»**	**«Voyvoda»**
93	13-14	Farsatı	Fırsatı
95	2	2/ Teşrinisâni	2/3 Teşrînisânî
97	18	eski (Dirlik sâhipleri)	eski Dirlik Sâhipleri)

Sahife	Satır	Yanlış	Doğru
99	8	te Beğlerbeği/Vâlî	te (Beğlerbeği/Vâlî
100	5	**Ali Paşa**	**Âlî Paşa**
100	27	Tabî, bunlar da,	Taî'î, bunlar da,
101	7	**Alî Paşa**	**Âlî Paşa**
101	26	Alî Paşa	Âlî Paşa
102	3	**Reşat Paşa**	**Reşîd Paşa**
102	12	vilâyetleri değil	vilâyetlerin değil
103	11	genişleterek	genişleterek]
103	19-20	Vak'anüvî olan	Vak'anüvîs olan
104	23	tesâv'î kazanmış	tesâvî kazanmış
106	8	Devlet'e muğber	Devlet'e) muğber
106	8	İslâmlar Islâhât	İslâmlar, Islâhâtın
108	24	«elite»	«élite»
109	12	görürüz	görüyoruz.
109	13-14	«Tekye: tekke»	«Tekye»
109	21	**vardır.**	**var;**
110	12	«Hak-ı ta'zîr»le,	«Hakk-ı Ta'zîr»le,
111	23	(hâkimiyet, Millet'e	(hâkimiyet,) Millet'e
112	10	millet,	milletler,
113	6	bin hey'et-i	bir hey'et-i
113	26	gelür ya vezâret	gelür ★ Ya Vezâret
114	3	**(Kâbe-i Muazzama)**	**Kâbe(-i Mu'azzama)**
114	10	hoşlanmaz,	hoşlanmak,
114	15	zînayâtlar, dahilen	zîhayâtlar, dâhilen
115	7-9	bu üç satırda, karışıklık var. Şöyle olacak: Hâcı-Feyzullâh Efendi'nin ikinci meşihati sırasında, yani 1695-1703 arasında, Şehzâde iken hocası olduğu II. Sultân Mustafa'nın, kendisine verdiği hudutsuz	
115	12-13	«MEVLEVİYYET»	«mevleviyyet»

Yukarıdaki ekleme ve düzeltmelerin yapılmasından sonra eserin okunmaya başlanmasını, Aziz Okuyuculardan saygı ile rica ederim. **M.F. Kırzıoğlu**

SATIŞ VE DAĞITIM YERİ : İstanbul'da Devlet Kitapları Müdürlüğü ve İllerde Millî Eğitim Bakanlığı Yayınevleri ve Kitap Bayileri

Gündüz Matbaacılık 18 44 70 ANKARA 1977 F. 15 TL.